

**«Αδελφές της καρδιάς, όχι της κοιλιάς»
Μιχάλειο Ορφανοτροφείο Θηλέων Χίου: Μια ιστορία
από «τα κάτω»**

**Σιμόνη Γεωργίτση
Μυτιλήνη, Μάρτιος 2021**

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ποθητή Χαντζαρούλα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΙΣΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	4
1. Ημερολόγιο της έρευνας: Συναισθηματική εμπλοκή ή ερευνητική απόσταση;	4
2. Μεθοδολογία.....	5
2.1. Αναζητώντας βιβλιογραφία.....	6
2.2. Μια τελετουργία: Η επαφή με το αρχαιακό υλικό.....	7
2.3. «Ό,τι θυμάμαι θα σου πω»: Η σκοπιά των «από τα κάτω». Βιοαφηγήσεις, μνήμη και υποκείμενα της έρευνας	11
2.3.1. Ο παράγοντας της μνήμης στις συνεντεύξεις.....	13
2.3.2. Τα υποκείμενα της έρευνας, οι συνομιλήτριες μου.....	15
3. Παρουσίαση κεφαλαίων	16
Κεφάλαιο 1. Θεωρητικές προσεγγίσεις της φιλανθρωπίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα	17
1.1. Η ανάδυση και τα χαρακτηριστικά της φιλανθρωπίας, από τον 19 ^ο αιώνα και εξής	17
1.2. Η φτώχεια ως αρρώστια και η φιλανθρωπία ως θεραπεία. Λόγοι των φιλανθρώπων και πρακτικές εξυγίανσης και ηθικοποίησης των φτωχών	22
1.3. Τα ορφανοτροφεία του 19ου αιώνα: Ένταξη μέσω του εγκλεισμού	25
Κεφάλαιο 2. Πριν το ίδρυμα: Ο αποχωρισμός	32
2.1. Αιτίες εισαγωγής και κατηγορίες τροφίμων: Ανάγνωση του <i>Μητρώου Ορφανών</i>	32
2.2. Αιτίες και όροι εισδοχής: Μια ανάγνωση των αρχείων	38
2.3. Η είσοδος στο ίδρυμα: Μια ανάγνωση των μαρτυριών	42
Κική Σαραντινίδου, η διαχειρίστρια.....	42
Η απόλυση	45
Τρόφιμοι	46
Οι λόγοι εισαγωγής: Μνήμες και εννοιολογήσεις.....	46
Ο πρώτος καιρός: Συναισθηματικές αφηγήσεις	52

Κεφάλαιο 3. Μέσα στο ίδρυμα: Περνώντας τη μεγάλη σιδερένια πόρτα	55
3.1. Υποδοχή: Η μετατροπή του ατόμου σε τρόφιμο	55
3.2. Η διάταξη του χώρου: Μνήμες από το κτίριο του ιδρύματος	58
3.3. «Αυτή ήταν η ζωή μας»: Η καθημερινότητα στο ίδρυμα	63
3.3.1. Ελεύθερος χρόνος	68
3.4. «Περί απροσαρμόστου μαθητριάς»: Πειθαρχία, επιτήρηση, τιμωρίες εντός του ιδρύματος	74
3.7. «Αδελφές της καρδιάς, όχι της κοιλιάς»: Φίλες, μαμάδες, αδελφές. Σχέσεις συμβίωσης και διαμόρφωση της κοινωνικότητας μέσα στο ίδρυμα	82
Κεφάλαιο 4. Ο επίλογος: «Βγήκαμε δυνατές, νομίζω». Η ζωή έξω από το ίδρυμα	92
4.1. Η διακοπή λειτουργίας του ιδρύματος	92
4.2. Η αποκατάσταση των τροφίμων: Υιοθεσίες, προικοδότηση, γάμος, εργασία	95
4.3. "Στο ορφανοτροφείο εγώ δεν τα στέλνω τα παιδιά μου!": Η ζωή πέρα από το ίδρυμα και η εμπειρία της μητρότητας από τις πρώην τροφίμους	97
Απόσπασμα από την ομιλία της Ειρήνης Σιμούδη-Χαβιάρα	106
Βιβλιογραφία	107

Φωτογραφία εξωφύλλου: Υπάλληλοι, τρόφιμοι και μέλη της Διοικητικής Επιτροπής του Μιχάλειου Ορφανοτροφείου σε γιορτή στην αίθουσα εκδηλώσεων του ιδρύματος. (Από το προσωπικό άλμπουμ της γιαγιάς μου)

*Φίλοι
Που φεύγουν
Που χάνονται μια μέρα
Φωνές
Τη νύχτα
Μακρινές φωνές
Μάνας τρελής στους έρημους δρόμους
Κλάμα παιδιού χωρίς απάντηση
Ερείπια
[...]
(Μα ποιος με πόνο θα μιλήσει για όλα
αυτά;)*

Μ. Αναγνωστάκης, «Στον Νίκο Ε...1949», (1949)

Εισαγωγή

1. Ημερολόγιο της έρευνας: Συναισθηματική εμπλοκή ή ερευνητική απόσταση;

Η γιαγιά μου η Κική, γεννημένη το 1930 σε ένα χωριό της Χίου, πάντα διασκέδαζε να μας αφηγείται ιστορίες από τη ζωή της και πάντα είχε πολλά να πει για τις εμπειρίες της, από την Κατοχή, από τα εφηβικά της χρόνια, από την εργασία της ως οικιακής εργάτριας, ή «ψυχοκόρης» όπως προτιμάει η ίδια να λέει, σε οικία χήρας της αστικής τάξης στη χώρα της Χίου· αλλά και από την ενήλικη εργασιακή της ζωή, ως διαχειρίστρια του Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου. Ακούγοντας τις συγκινητικές αλλά και ντυμένες με υπερβολή και χιούμορ ιστορίες της, πάντα είχα την ίδια σκέψη: Αυτές οι ιστορίες πρέπει να καταγραφούν, ώστε να τις διαβάζουμε και να τη θυμόμαστε ακόμα και όταν εκείνη θα έχει φύγει. Η γιαγιά μου είναι τώρα ενενήντα ενός έτους, και με εμφανώς λιγότερο κουράγιο, αλλά με την ίδια ζωντάνια και γλαφυρότητα, αλλά και με το άγχος και τη ντροπή μπροστά από το μέσο ηχογράφησης, κάθισε ακούραστα να απαντήσει σε όλες τις ερωτήσεις που της έθεσα για το Ορφανοτροφείο, σε μια συνέντευξη που διήρκεσε σχεδόν μια ώρα.

Η ίδια προσελήφθη το 1960 ως διαχειρίστρια στο *Εθνικό Μιχάλειο Ορφανοτροφείο Θηλέων Χίου*¹, το οποίο ιδρύθηκε το 1924. «Το ίδρυμα δημιουργήθηκε μετά την Μικρασιατική καταστροφή² που υπήρχαν πολλά παιδιά στην Μικρασιατική καταστροφή μόνα τους... Και υπήρξαν αυτοί οι Μίχαλοι, οι μεγάλοι αυτοί ευεργέτες, οι οποίοι μάζεψαν τα παιδιά αυτά, έχτισαν το πελώριο αυτό οικοδόμημα και με την βοήθεια του Υπουργείου το εξόπλισαν και μάζεψαν τα παιδιά αυτά, όσα ήτανε...»³, μου εξηγεί.

Το γεγονός ότι επέλεξα να μελετήσω το Ορφανοτροφείο της Χίου, σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με το ενδιαφέρον μου να καταπιαστώ με ένα ζήτημα το οποίο δεν έχει μελετηθεί σε βάθος και δίνει την ευκαιρία για έρευνα πολλαπλών πεδίων και επαφή με πρόσωπα που ακόμη δεν τους έχουν δοθεί πολλές ευκαιρίες να ακουστούν. Κυρίως όμως έχει μεγάλη συναισθηματική σημασία για εμένα, καθώς μου παρέχει την ευκαιρία που αναζητούσα για τη δημιουργία ενός ενθυμίου για τη γιαγιά αλλά και για τις γυναίκες που έζησαν εκεί, τα «ορφανά». Η συναισθηματική αυτή διάσταση, και η προσωπική, ή μάλλον οικογενειακή, εμπλοκή μου με το θέμα, με τοποθετεί σε μία θέση που είναι σίγουρα ευνοϊκή, από άποψη πρόσβασης σε άτομα-πληροφορητριες, στοιχεία και φωτογραφικό υλικό, ενώ ταυτόχρονα δυσχεραίνει την ερευνητική μου προσπάθεια

¹ Από το 1927 και εξής μετονομάζεται σε *Εθνικό Μιχάλειο Ορφανοτροφείο Θηλέων Χίου*, προς τιμήν του Χιώτη Λεωνίδα Μίχαλου, ο οποίος ανέλαβε την δαπάνη για ανέγερση του κτιρίου του ιδρύματος.

² Το ίδρυμα ιδρύθηκε με σκοπό τη στέγαση και προστασία των ορφανών κοριτσιών, προσφύγων και θυμάτων πολέμου που προέκυψαν από την Μικρασιατική Καταστροφή, βάσει του Νόμου 2851, 15/7/1922, «περί ίδρυσεως Εθνικών Ορφανοτροφείων και Οικοτροφείων απόρων μαθητών», Υπουργείο Υγιεινής, Προνοίας και της Δημόσιας Αντιλήψεως. Συνεδρίαση 14/7/27, Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ)-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του *Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου*.

³ Κυριακή (Κική) Σαραντινίδου, 91 ετών, Χίος. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 30/08/2020.

καθώς πρέπει συνεχώς να υπενθυμίζω στον εαυτό μου να κρατάει την απαραίτητη απόσταση, τόσο από τα υποκείμενα της έρευνας όσο και από το ίδιο το θέμα μελέτης.

Ο διπλός μου αυτός ρόλος, ως εγγονής της διαχειρίστριας του ιδρύματος, αλλά και ως ερευνήτριας ενός ιδρύματος-Ορφανοτροφείου, δημιούργησε εσωτερικές συγκρούσεις που κλήθηκα να αντιμετωπίσω κατά την διάρκεια της έρευνάς μου· ένας από τους δύο αυτούς ρόλους πάντα υπερίσχυε, και με ειλικρίνεια παραδέχομαι ότι ήταν ο ρόλος της εγγονής. Το σημείο όμως που οι δύο αυτοί ρόλοι συνέπιπταν είναι αυτό των κινήτρων και στόχων της μελέτης: Αφενός να δημιουργηθεί μία μελέτη που να παρουσιάζει το Ορφανοτροφείο από την σκοπιά των «από τα κάτω», των τροφίμων του ιδρύματος, η οποία θα τίθεται σε διάλογο, και όχι εκ προοιμίου σε σύγκρουση, με την σκοπιά των «από τα άνω», του προσωπικού και του Διοικητικού Συμβουλίου. Αφετέρου, να αντιμετωπιστούν τόσο οι μεν όσο και οι δε, και κυρίως τα πρόσωπα που έζησαν στο ίδρυμα και προσφέρθηκαν με εντυπωσιακό ζήλο και συμπάθεια να μου παραχωρήσουν τις μαρτυρίες τους, με σεβασμό και διάθεση να ακουστεί η δική τους φωνή, και μέσα από το βλέμμα και τις αφηγήσεις τους να μας εισάγουν στο δικό τους κόσμο της ενθύμησης.

2. Μεθοδολογία

Η πιο μαγευτική στιγμή της έρευνας είναι όταν η ομίχλη που καλύπτει τους μακρινούς ορίζοντες δεν έχει εντελώς διαλυθεί. Όταν ο ιστορικός αρχίζει μόλις να σχηματίζει τη γενική εικόνα, όταν δεν έχει πάρει ακόμα τις αποστάσεις του και οι λεπτομέρειες του ακατέργαστου υλικού διατηρούν όλη τους τη φρεσκάδα.⁴

Η συγγραφή της παρούσας μελέτης κινήθηκε σε τρεις άξονες: Τη βιβλιογραφική έρευνα και θεωρητική πλαισίωση του ζητήματος, την αρχειακή έρευνα, και τις συνεντεύξεις με τα πρόσωπα της έρευνας, τις τροφίμους του ιδρύματος. Η διαδικασία ολοκλήρωσης των τριών αυτών κύκλων αλλά και η σύζευξή τους, αποδείχτηκε μια μακρά και χρονοβόρα, αλλά ταυτόχρονα εξαιρετικά ενδιαφέρουσα διαδικασία. Η προσέγγιση του θέματος αρχικά μέσω του βιβλιογραφικού και αρχειακού υλικού παρέχει την ευκαιρία για βαθύτερη γνωριμία με το αντικείμενο έρευνας, αλλά και καλύτερη προετοιμασία για την γνωριμία και επικοινωνία με τις πληροφορήτριες. Η προετοιμασία και προκαταρκτική έρευνα πριν από την πρώτη μου επικοινωνία με τις πληροφορήτριες και τη διεξαγωγή των συνεντεύξεων στη συνέχεια, έδωσε τη δυνατότητα σε εμένα να απεκδυθώ τον ρόλο της ψυχρής ερευνήτριας και στις ερωτήσεις που έθεσα να αποποιηθούν τον καθαρά ανακριτικό τους χαρακτήρα.

⁴ Αριές Φ., 1990. *Αιώνες παιδικής ηλικίας* (μτφ. Αναστοπούλου Γ.). Αθήνα: Γλάρος, σσ. 15

2.1. Αναζητώντας βιβλιογραφία

Το πρώτο στάδιο της μελέτης αφιερώθηκε στην εξεύρεση βιβλιογραφίας, και πιο συγκεκριμένα στη θεωρητική πλαισίωση του θέματος και στην εξερεύνηση επιμέρους ζητημάτων τα οποία θα μπορούσαν να φανούν χρήσιμα για τη μελέτη του Ορφανοτροφείου και την κατανόηση του πλαισίου δημιουργίας και εσωτερικής λειτουργίας, ώστε να γίνει εφικτή η επαφή και επικοινωνία μου με τα άτομα που έζησαν και μεγάλωσαν εκεί. Αν και η μελέτη εστιάζει στην οπτική των τροφίμων, η κατανόηση και επαφή με την πλευρά της «άρχουσας τάξης», του πλαισίου δημιουργίας των ορφανοτροφείων εν γένει, της σημασίας των ιδρυμάτων, και των εσωτερικών κανονισμών τους, ήταν απαραίτητη.

Η μελέτη ενός ιδρύματος όπως είναι το Ορφανοτροφείο, θέτει ερευνητικά ερωτήματα που αφορούν τη σκοπιά προσέγγισης και την οπτική διερεύνησης του θέματος. Κατά την ενασχόληση μου με τη βιβλιογραφία ήρθα αντιμέτωπη με το ερώτημα του ποια σκοπιά ανάλυσης πρέπει να υιοθετηθεί και με τι τρόπο θα επιτευχθεί ο περιορισμός των ζητημάτων με τα οποία μου επιτρέπεται- από άποψη χρόνου και έκτασης- να ασχοληθώ. Η θεωρητική πλαισίωση του ζητήματος αφορά περισσότερο από ένα πεδία έρευνας, κι αυτό διότι στοχεύοντας στην ανάγνωση, κατανόηση και ερμηνεία της σκοπιάς των τροφίμων, ήταν απαραίτητο να εξοικειωθώ αρχικά με τις έννοιες της φιλανθρωπίας και της κοινωνικής πρόνοιας όπως αυτές εκφράστηκαν και σημασιοδοτήθηκαν στα ελληνικά πλαίσια, ώστε να τοποθετήσω το ίδρυμα αυτό στα κοινωνικά και χρονικά συμφραζόμενα του αλλά και στους λόγους και στοχεύσεις των «φιλανθρώπων»-ιδρυτών αλλά και του κράτους, της κοινωνίας και εποχής μέσα στις οποίες δημιουργήθηκε και λειτούργησε.

Το ζήτημα και η έννοια της φιλανθρωπίας και της κοινωνικής πρόνοιας στην Ελλάδα, κυρίως στα μετεπαναστατικά χρόνια, αποτέλεσε ένα επίσης κομβικό ζήτημα στην ανάλυση μου. Οι λόγοι που προέβαλαν οι φιλάνθρωποι σχετικά με τα ορφανά και την προστασία των παιδιών, έθεταν ως στόχο τόσο την κοινωνική ενσωμάτωση των τελευταίων όσο και την εξυγίανση της πόλης και του έθνους, μέσω της διαμόρφωσης έντιμων και ηθικών πολιτών οι οποίοι, ξεφεύγοντας από το βούρκο της ανηθικότητας, θα προστατεύσουν παράλληλα την κοινωνία από τον κίνδυνο και την ηθική κατάπτωση που θα προκαλούσε η παρουσία τους.

Το Ορφανοτροφείο από άποψη υποδομής και λειτουργίας φέρει πολλά από τα χαρακτηριστικά των ολοπαγών ιδρυμάτων όπως τα περιγράφει ο Erving Goffman⁵, αλλά και στοιχεία που αφορούν το πρόγραμμα, την οργάνωση του χώρου και του χρόνου, τους κανόνες επιτήρησης και πειθαρχίας, που παραπέμπουν στις περιγραφές του Michel Foucault⁶ για τα σωφρονιστικά και ποινικά συστήματα των ιδρυμάτων. Οι δύο αυτές μελέτες ήταν κομβικές για την προετοιμασία του οδηγού συνέντευξης που χρησιμοποίησα αλλά και για την περαιτέρω ανάλυση και κατανόηση της εμπειρίας του ιδρύματος, καθώς παρέχουν βασικά στοιχεία για τον τρόπο οργάνωσης και δομής των

⁵Goffman E., 1994. *Άσυλα: Δοκίμια για την κοινωνική κατάσταση των ασθενών του ψυχιατρείου και άλλων τροφίμων*. Αθήνα: Ευρυαλός.

⁶ Foucault M., 2011 (1975). *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής* (μτφ. Τάσος Μπέτζελος). Αθήνα: Πλέθρον.

ιδρυμάτων, των στοχεύσεων και του ελέγχου της δραστηριότητας τόσο των τροφίμων όσο και του προσωπικού.

Από ταξική και έμφυλη σκοπιά, με ενδιαφέρει να εξετάσω τα άτομα τα οποία δέχεται το Ορφανοτροφείο από τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980 οπότε και έπαψε να λειτουργεί, αλλά κυρίως τις δεκαετίες του 1960-1980 στις οποίες εστιάζει η έρευνά μου. Τα κορίτσια που δέχτηκε το Ορφανοτροφείο προέρχονταν από κατώτερα κοινωνικά στρώματα από όλη την Ελλάδα⁷, κυρίως από φτωχές οικογένειες, ή από γονείς που καταγράφονται στα Αρχεία αλλά και στην κοινωνική συνείδηση ως «ανάξιοι», γονείς οι οποίοι αδυνατούν να μεγαλώσουν τα παιδιά τους, ή κάποιο από τα παιδιά τους, κυρίως για οικονομικούς λόγους, κοινωνικούς ή λόγους υγείας.

Η έμφυλη σκοπιά διευκολύνει την κατανόηση των κανόνων και της αποστολής του ιδρύματος, το καθημερινό ωρολόγιο πρόγραμμα, και το πρόγραμμα σπουδών⁸. Το ορφανοτροφείο ήταν Θηλέων, δεχόταν αποκλειστικά κορίτσια ως τροφίμους και το προσωπικό αποτελείτο επίσης από γυναίκες κυρίως, με κάποιες εξαιρέσεις, λόγω επαγγελμάτων και ειδικοτήτων που ασκούσαν παραδοσιακά οι άντρες (κηπουρός, γυμναστής). Η σκοπιά του φύλου μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τον τρόπο προσέγγισης, τις επιβολές και τις προσδοκίες του προσωπικού, αλλά και του κράτους και της κοινωνίας εν γένει προς τα κορίτσια- στην περίπτωση αυτή προς τα άτομα που κατέχουν ταυτόχρονα την ταυτότητα της τροφίμου, μαθήτριας και ανήλικου κοριτσιού. Τόσο τα σχολικά και εργαστηριακά μαθήματα όσο και τα μαθήματα συμπεριφοράς, ο τρόπος επιβολής του προσωπικού στις τροφίμους και οι απαιτήσεις που είχαν από εκείνες, συνάδει με τους κοινωνικά κατασκευασμένους ρόλους και κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές των γυναικών, αλλά και την προσδοκία για επιτυχή επιτέλεση του ρόλου τους ως συζύγων και μητέρων. Το πρόγραμμα σπουδών και η συνολική στάση του ιδρύματος προς τα κορίτσια, είχε έναν εμφανώς έμφυλο χαρακτήρα, ενώ δεν έλειπαν ο θρησκευτικός και ηθικός χαρακτήρας της διαπαιδαγώγησης.

2.2. Μια τελετουργία: Η επαφή με το αρχειακό υλικό

Ο Μ. Foucault τη δεκαετία του 1960 εκφράζει την αντίληψη ότι το αρχείο αποτελεί, εκτός των άλλων, μία «λειτουργική έννοια που εκφράζει τις διανοητικές προϋποθέσεις ενός πολιτισμού, σύστημα ηγεμόνευσης που εγκαθιδρύει λόγους και αποφάνσεις ως συμβάντα, που διευθετεί τι είναι αυτό που μπορεί να ειπωθεί»⁹. Στα

⁷ Στοιχεία σχετικά με την καταγωγή των ορφανών, το έτος εισαγωγής και απόλυσης, την οικογενειακή και οικονομική τους κατάσταση, αντλήθηκαν από το Μητρώο Ορφανών του Μιχάελιου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου.

⁸ Το πρόγραμμα σπουδών και η εκπαίδευση των κοριτσιών εντός του ιδρύματος δεν αναλύεται διεξοδικά εντός των κεφαλαίων παρά μόνο ακροθιγώς μέσω των μαρτυριών, λόγω περιορισμών στην έκταση της εργασίας.

⁹ Farge Arlette, 2004. *Η γέυση του αρχείου* (πρόλογος-μτφ. Ρίκα Μπενβενίστε). Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη, σ. 14

αρχεία λοιπόν, «το νόημα παράγεται εκεί ακριβώς όπου οι ζωές σκοντάφτουν πάνω στην εξουσία, χωρίς να έχουν επιλέξει κάτι τέτοιο»¹⁰.

Η έρευνα του αρχείου αποτελεί ένα από τα κυριότερα μέρη της παρούσας μελέτης, καθώς μέσω αυτής αντλήθηκαν πολλά σημαντικά στοιχεία σχετικά με την οπτική των μελών του προσωπικού, της Διοικούσας Επιτροπής του Ορφανοτροφείου και του κυρίαρχου δημόσιου λόγου. Η παρουσία μου στα Γενικά Αρχεία του Κράτους της Χίου βιώθηκε με την μορφή μιας τελετουργίας. Αρχικά είχα την υποχρέωση να δηλώσω τον σκοπό για τον οποίο βρίσκομαι εκεί αλλά και τους στόχους της έρευνας, ενώ στη συνέχεια έγιναν όλες οι απαραίτητες διαδικασίες -αιτήσεις, υπογραφές- για να μου δοθεί πρόσβαση στο υλικό που επιθυμούσα να μελετήσω. Προγραμματίζοντας αρχικά τις επισκέψεις μου στο χώρο του αναγνωστηρίου, αλλά και δηλώνοντας κάθε φορά προκαταβολικά, το αρχείο που επιθυμώ να μελετήσω, οι υπάλληλοι της υπηρεσίας φρόντιζαν, κάθε εργάσιμη ημέρα να έχουν προμηθευτεί από τα ράφια γεμάτα χιλιάδες σκονισμένα βιβλία και αρχεία, το βιβλίο που χρειαζόμουν. Οι ώρες εκεί περνούσαν πολύ γρήγορα και εγώ είχα προλάβει να ολοκληρώσω την ανάγνωση μόλις λίγων σελίδων, μέχρι τη στιγμή που οι υπάλληλοι μου υπενθύμιζαν ευγενικά ότι έχει φτάσει η ώρα να κλείσουν και να σχολάσουν.

Τα αρχεία του Ορφανοτροφείου που έχουν διασωθεί είναι πολλά και ογκώδη. Προσωπικά, από τα εννιά βιβλία πρακτικών των συνεδριάσεων του Συμβουλίου που έχουν διασωθεί, τα οποία καλύπτουν ένα χρονικό εύρος πενήντα έξι χρόνων¹¹, αποφάσισα να ασχοληθώ με τις δεκαετίες από το 1960 έως και τη διακοπή λειτουργίας του Ορφανοτροφείου στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Το χρονικό εύρος της έρευνας ήταν ανάγκη να τεθεί, αφενός γιατί ο χρόνος που είχα στη διάθεση μου για την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας δεν επαρκούσε, και αφετέρου για να καταστήσει την έρευνα μου πιο συγκεκριμένη και πλαισιωμένη χρονικά. Αποφάσισα να ξεκινήσω από το 1960 καθώς αυτό ήταν το έτος από το οποίο ξεκίνησε η γιαγιά μου να εργάζεται ως διαχειρίστρια¹² του ιδρύματος. Αυτό το χρονικό σημείο κατέστησε την ερευνητική μου σχέση με το θέμα προνομιακή, καθώς απέκτησα άμεση και εύκολη πρόσβαση σε πληροφορίες «εκ των έσω» τόσο από τη γιαγιά όσο και από τη μητέρα μου η οποία, γεννηθείσα το 1963, έζησε τα πρώτα χρόνια της ζωής της εντός του Ιδρύματος «διά να μη αποχωρισθί της μητρός της καθ' ότι ο πατήρ της διαμένει εις άλλην πόλιν, άνευ δικαιώματος διατροφής»¹³, κι έτσι είχε επίσης πολλά να μου διηγηθεί. Επίσης, το συγκεκριμένο χρονικό εύρος μου έδωσε τη δυνατότητα να αναζητήσω και να βρω

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 47

¹¹ Συγκεκριμένα τα βιβλία Πρακτικών που φυλάσσονται στα ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου είναι εννέα και αφορούν τα εξής έτη: 1924-1935, 1935-1942, 1951-1956, 1956-1961, 1961-1965, 1965-1969, 1968-1972, 1972-1977, 1977-1980. Υπήρχε ένα κενό μεταξύ των ετών 1942-1951, για τα οποία δεν υπήρχε διαθέσιμο υλικό στα ΓΑΚ, το οποίο είτε φυλάσσεται σε κάποιο Αρχείο του Δήμου είτε έχει χαθεί για λόγους που δεν αναζήτησα. Πιθανώς να συνδέεται με τα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα εκείνων των ετών (Κατοχή, Εμφύλιος), αλλά δεν κατάφερα να μελετήσω περισσότερα επί του θέματος.

¹² Αξίζει εδώ να αναφερθεί, ότι η θέση του διαχειριστή/διαχειρίστριας ήταν κυρίως μια θέση με γραφειοκρατικά-λογιστικά καθήκοντα. Η γιαγιά μου, από άποψη ρόλου, δεν σχετιζόταν ή εμπλεκόταν άμεσα με τα παιδιά, παρ' όλο που η ανάπτυξη σχέσεων και συμπαθειών με τις τροφίμους μέσω της συνύπαρξης και «συγκατοίκησης», ήταν αναπόφευκτη.

¹³ Συνεδρίαση 10/8/1965, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του *Εθνικού Μιχάελιου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου*.

διασωθέν φωτογραφικό υλικό της εποχής αλλά και πληροφορήτριες, πρώην τροφίμους του ιδρύματος, οι οποίες βρίσκονται ακόμα εν ζωή.

Εκτός από τα βιβλία των Πρακτικών του Διοικητικού Συμβουλίου του Ορφανοτροφείου, έχει διασωθεί αυτούσιο και το βιβλίο του «Μητρώου Ορφανών» αλλά και τέσσερις φωτογραφίες σε κάδρο, οι οποίες πιθανόν βρίσκονταν κρεμασμένες εντός του ιδρύματος όσο αυτό βρισκόταν σε λειτουργία. Το νομικό πλαίσιο για τα προσωπικά δεδομένα και για τη χρήση και αναπαραγωγή στοιχείων από αρχεία τα οποία αφορούν γεγονότα και ιδρύματα που έλαβαν χώρα και λειτούργησαν πριν από λιγότερο από εκατό χρόνια, είναι αρκετά στενό και αυστηρό. Αυτό φυσικά σχετίζεται με το ότι τα συγκεκριμένα αρχεία αφορούν ένα ζήτημα το οποίο ορίζεται κοινωνικά ως «ευαίσθητο», όπως μου εξήγησαν οι υπάλληλοι των Αρχείων. Συγκεκριμένα, δεν μου επιτράπηκε να φωτογραφήσω ή να φωτοτυπήσω οποιαδήποτε σελίδα από το αρχείο. Επίσης, μου απαγορεύτηκε να χρησιμοποιήσω οποιοδήποτε όνομα¹⁴ αναφερόταν εντός των βιβλίων των Πρακτικών και κυρίως από το Μητρώο των Ορφανών, κυρίως δε τα ονόματα των τροφίμων και άλλα προσωπικά στοιχεία που θα μπορούσαν να συνδεθούν με αυτές, όπως ονόματα των γονέων ή νόμιμων κηδεμόνων τους ή οι τόποι καταγωγής τους. Η προνομιακή μου θέση επί του ζητήματος έγκειτο ακριβώς στο γεγονός ότι, παρά το αυστηρό αυτό πλαίσιο, απέκτησα πρόσβαση σε φωτογραφικό υλικό και πολλά από τα στοιχεία που αναφερόταν στα Αρχεία, από άλλου τύπου πηγές, από άτομα που γνωρίζω και έδρασαν εκεί. Ο νομικός αυτός περιορισμός βέβαια, και η δέσμευση μου να μην φωτοτυπήσω/φωτογραφήσω αποσπάσματα ή ολόκληρες σελίδες, είχε ως συνέπεια την πολύωρη και πολυήμερη παρουσία μου στα Αρχεία, τη μόνιμη κράτηση μιας καρέκλας εντός του αναγνωστηρίου, και την αδιάκοπη χειροκίνητη αντιγραφή έξι πολυσέλιδων βιβλίων.

Η διαπίστωση ότι η διαδικασία της αντιγραφής είναι εξαιρετικά χρονοβόρα με ανάγκασε, ευτυχώς, να περιορίσω το εύρος των ζητημάτων με τα οποία ασχολήθηκα και για τα οποία αναζήτησα στοιχεία μεταξύ των πολύ καλά διατηρημένων σελίδων των πρακτικών, γραμμένων, για καλή μου τύχη, με ευανάγνωστα καλλιγραφικά γράμματα. Όπως αναφέρει η Arlette Farge (2004), η μελέτη του αρχείου χρειάζεται εγρήγορση και να έχουν τεθεί εκ των προτέρων οι κατάλληλες ερωτήσεις από την ερευνήτρια¹⁵, ώστε να δοθεί νόημα στο υπό μελέτη κείμενο. Αφού ψηλάφισα τις σελίδες των πρακτικών, και έριξα μια πρώτη ματιά ώστε να κατανοήσω τον τρόπο με τον οποίο είναι δομημένα τα βιβλία, τι περιέχουν και σε τι ζητήματα εστιάζει η κάθε συνεδρίαση, διαπίστωσα ότι υπάρχει κάποιο μοτίβο στον τρόπο καταγραφής των πρακτικών, το οποίο έμεινε ανέπαφο για πολλά χρόνια, παρά τις αλλαγές των μελών του Συμβουλίου και των γραμματέων.

Κατά τη διάρκεια της αρχειακής μελέτης, εστίασα σε ζητήματα που αφορούν την πειθαρχία και τις μεθόδους επιβολής ελέγχου στις τροφίμους. Επίσης, προσπάθησα να αποκρυπτογραφήσω τους τρόπους χειρισμού των «αποκλινουσών» συμπεριφορών των κοριτσιών, και να κατανοήσω τον τρόπο με τον οποίο το προσωπικό ερμήνευε τον ρόλο του εντός του ιδρύματος, τι προσδοκίες είχε τόσο το ίδιο όσο και το κράτος και

¹⁴ Τα μόνα πραγματικά ονόματα που θα παραθέσω είναι της διαχειρίστριας και της διευθύντριας.

¹⁵ Farge 2004 ό.π., σ. 32

το Υπουργείο από αυτά τα ιδρύματα, και να καταφέρω να αφουγκραστώ εντέλει το κλίμα που επικρατούσε πίσω από τις κλειστές πόρτες του ιδρύματος.

Η Farge περιγράφει τη μελέτη του αρχείου ως μια εμπειρία που ενεργοποιεί όλες τις αισθήσεις¹⁶. Πράγματι, μελετώντας το αρχείο τόσο οι αισθήσεις- η αφή, η όσφρηση, η όραση- αλλά και το μυαλό είναι σε εγρήγορση, ενώ ο συνεχής στοχασμός και αναστοχασμός πάνω στο υπό μελέτη υλικό και στις συνθήκες παραγωγής του, είναι απαραίτητος. Κατά την αρχειακή έρευνα είναι αναγκαίο να μην προκαταλαμβάνουμε τα αποτελέσματα, η διαθεσιμότητά μας να μένει ενεργή, και να είμαστε σε θέση να κατανοούμε τα πολλαπλά συμφραζόμενα, θέτοντας συνεχώς νέα ερωτήματα τα οποία θα προσδώσουν πλοκή στο αρχειακό υλικό¹⁷. Τα δεδομένα που μας δίνει το αρχείο πρέπει να τοποθετούνται μέσα στο κοινωνικό-ιστορικό τους πλαίσιο αλλά και μέσα στην εποχή τους, ώστε να είμαστε σε θέση να «διευθετήσουμε ξανά τις συμβολικές και διανοητικές κατασκευές του παρελθόντος»¹⁸. Υπάρχει πάντοτε ο κίνδυνος, με την αποκρυπτογράφηση των στοιχείων, να αποκτήσουμε την εντύπωση ότι φτάσαμε στην αλήθεια, στο αντικειμενικό, ενώ η εντύπωση ότι «ξεδιπλώνοντας το αρχείο, κατακτήσαμε το προνόμιο να ‘αγγίζουμε το πραγματικό’»¹⁹ αποτελεί μια ψευδαίσθηση²⁰. Ο ρόλος μας απέναντι στο αρχείο είναι να το ερμηνεύσουμε και να του προσδώσουμε πλοκή, δημιουργώντας έτσι ένα νέο αρχείο.

Η Farge επισημαίνει ότι η αρχειακή έρευνα ενέχει τον κίνδυνο της ταύτισης με τα υποκείμενα της έρευνας, γι' αυτό και είναι απαραίτητη η τήρηση της απόστασης από το αρχείο.²¹ Πράγματι, στην περίπτωση μου ένιωθα αυτόν τον κίνδυνο καθ' όλη τη διάρκεια της μελέτης μου, σαν να έπρεπε οπωσδήποτε να πάρω το μέρος των «από τα κάτω» και να αποδείξω πάση θυσία ότι οι συνθήκες εντός του ιδρύματος ήταν αυτές που είχα φανταστεί, προκαταλαμβάνοντας έτσι τα συμπεράσματα. Η διατήρηση της απόστασης από τα υποκείμενα και από το αντικείμενο της έρευνας, δεν σημαίνει βέβαια ότι η ανάλυση μου θα είναι αντικειμενική και αποστασιοποιημένη, χωρίς ίχνη υποκειμενικότητας, οικειότητας, συναισθήματος και συγκίνησης. Άλλωστε, «η συγκίνηση είναι ένας επιπλέον τρόπος να λαξέψει κανείς την πέτρα της σιωπής του παρελθόντος»²².

¹⁶ Στο ίδιο, σ. 10

¹⁷ Στο ίδιο, σ.16

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 110

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 29

²⁰ Πρβλ. Μπενβενίστε P. 1994. «Αφήγηση και Ιστορία: Μια εισαγωγή στη συζήτηση περί αφηγηματικότητας στην Ιστορία». Στο Μπενβενίστε P., Παραδέλλης Θ. (επιμ.), *Αφηγηματικότητα, Ιστορία και Ανθρωπολογία*. Πρακτικά διημερίδας: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη: «Οι πηγές δημιουργούν ψευδαισθήσεις πραγματικότητας, όταν θεωρούνται διαφανές γυαλί μέσα από το οποίο παρακολουθούμε την πραγματικότητα του παρελθόντος», σ. 4

²¹ Farge 2004 ό.π., σ. 85-87

²² Στο ίδιο, σ. 49

2.3. «Ό,τι θυμάμαι θα σου πω»²³: Η σκοπιά των «από τα κάτω». Βιοαφηγήσεις, μνήμη και υποκείμενα της έρευνας

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι να επιτρέψει στις φωνές των υποκειμένων να ακουστούν. Η «από τα κάτω» σκοπιά στοχεύει στην ανάδειξη των λέξεων, των αναμνήσεων, των ατομικών ή και συλλογικών ερμηνειών αλλά και των σιωπών όσων μένουν στην αφάνεια της ιστορίας. Οι λαλιές που δεν αναδεικνύονται- ή και σκοπίμως μένουν σε σίγαση- από τα αρχεία, τα βιβλία και εν γένει τον κυρίαρχο και δημόσιο λόγο, καταφέρνουν να ακουστούν μέσω των προφορικών μαρτυριών, των βιοαφηγήσεων.

Έτσι, η έρευνα αυτή θα μπορούσε να καταταγεί στο πεδίο της Προφορικής Ιστορίας, καθώς στοχεύει στην ανάδειξη της «από τα κάτω» σκοπιάς, τοποθετώντας σε πρώτο πλάνο τις αφηγήσεις των υποκειμένων σχετικά με τα βιώματα τους και θέτοντας τα σε διάλογο με τον κυρίαρχο λόγο. Η προφορική ιστορία συνδέεται με τις έννοιες της προφορικότητας, της αφηγηματικότητας, της μνήμης και υποκειμενικότητας, έννοιες οι οποίες πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την συνάντηση ερευνητριας και πληροφορητριών αλλά και κατά την ανάλυση των μαρτυριών. Ο Paul Thompson (2002), τονίζει ότι με τη χρήση της προφορικής ιστορίας μας δίνεται η δυνατότητα για μια πιο δίκαιη αξιολόγηση και εκτίμηση του παρελθόντος, καθώς δίνεται η ευκαιρία στους «μη προνομιούχους», στους «αόρατους» της ιστορίας να ακουστούν. Συντελείται έτσι, έμμεσα ή άμεσα, μια αμφισβήτηση της επίσημης και κοινωνικά αποδεκτής εκδοχής της ιστορίας, η οποία «μιλά» για τα υποκείμενα ερήμην τους, και «αλλάζει ριζικά το κοινωνικό μήνυμα όλης της ιστορίας»²⁴.

Αυτό που λέγεται στις συνεντεύξεις είναι ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται την διαμόρφωση της υποκειμενικότητας και της ταυτότητας τους μέσα από το βίωμα. Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 η υποκειμενικότητα των προφορικών πηγών λαμβάνεται ως ένα σημείο δύναμης και ισχύος, ένα αναγκαίο στοιχείο για την αλλαγή της συνείδησης, παρά ως μια εγγενής αδυναμία²⁵. Στην προφορική ιστορία, η ποικιλία των εκδοχών σε μαρτυρίες που αναφέρονται στο ίδιο γεγονός, θεωρήθηκε και η ίδια πηγή, ενώ ο τρόπος που κάτι λέγεται θεωρήθηκε εξίσου σημαντικό, ή και σημαντικότερο από αυτό που λέγεται²⁶. Εν ολίγοις, η προφορική πηγή δεν αποσιωπά την υποκειμενικότητα της, ενώ οι μαρτυρίες και αφηγήσεις των υποκειμένων δεν αντιμετωπίζονται ως αδιαμφησβήτητο γεγονός, αλλά ως ένα μέσο κατανόησης της διαδικασίας συγκρότησης του υποκειμένου²⁷.

²³Τη συγκεκριμένη φράση την άκουσα από τις περισσότερες- αν όχι όλες τις- πληροφορήτριες κατά την έναρξη των συνεντεύξεων που διεξήγαγα. Η αγωνία τους για το αν θυμούνται «καλά» ή «σωστά», ή «αν έγιναν έτσι τα πράγματα» ήταν παρούσα σε όλη τη διάρκεια της συνομιλίας μας.

²⁴Thompson Paul, 2002 (1978). *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική Ιστορία* (μτφ. Μπούσχοτεν Ρ.Β., Ποταμιάνος Ν.). Αθήνα: Πλέθρον, σ. 35, 37

²⁵Leydesdorff S., Passerini L., Thompson P.(επιμ.), 1996. *Gender and Memory* (Vol. IV). New York: Oxford University Press, σ. 6

²⁶Μπενβενίστε Ρ., 1999. «Μνήμη και Ιστοριογραφία». Στο Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλλης Θ. (επιμ.). *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 22

²⁷Χαντζαρούλα Π., 2012β. *Σμιλεύοντας την υποταγή. Οι έμμισθες εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σ. 47

Οι προφορικές μαρτυρίες, σε αντίθεση με τα γραπτά τεκμήρια μπορούν να φωτίσουν τα σκοτεινά και άγνωστα μέρη του παρελθόντος, να δώσουν φωνή στις σιωπές της ιστορίας, να φέρουν στο φως χαμένες ιστορίες και άλαλες φωνές. Η ενασχόληση αυτή με τη μέχρι πρότινος αορατότητα και ανωνυμία, δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με λιγότερη προσοχή και περισσότερη επιφύλαξη από ό,τι αντιμετωπίζεται η γραπτή πηγή²⁸. Σε κάθε περίπτωση, τόσο το προφορικό όσο και το γραπτό τεκμήριο αποτελούν μια κατασκευασμένη εικόνα της πραγματικότητας, μια ερμηνεία²⁹. Από την άλλη, όπως επισημαίνει ο Thompson, το ζήτημα της αναξιοπιστίας και η αμφισβήτηση της εγκυρότητας των προφορικών μαρτυριών δεν πρέπει να μας οδηγήσει στο «ψευδοδίλημμα» του να αντιμετωπίζουμε τις προφορικές μαρτυρίες σαν οποιαδήποτε άλλη ιστορική πηγή, αλλά θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη την ιδιαιτερότητα της κάθε υποκειμενικότητας, χωρίς να ακυρώνουμε και να παραβλέπουμε την ιδιαίτερη αξία της³⁰.

Οι αφηγήσεις προφορικής ιστορίας κατασκευάζονται σαν μέσα με τα οποία τα άτομα τοποθετούνται φαντασιακά στους κοινωνικούς τους κόσμους, ενώ το πολιτισμικό πλαίσιο δίνει τα διαθέσιμα στοιχεία στα οποία εντάσσονται και με τα οποία ερμηνεύονται οι εμπειρίες³¹. Αυτό δεν σημαίνει ότι τα υποκείμενα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως παθητικά όντα που επηρεάζονται, χωρίς να το αντιλαμβάνονται, από την ηγεμόνευση των κυρίαρχων λόγων και ταυτοτήτων, και δεν θα ήταν δίκαιο να παραδεχθούμε ότι δεν κατέχουν εμπρόθετη δράση³². Η Λουίζα Πασσερίνι προσθέτει ότι η υποκειμενικότητα καλύπτει «τις πολλαπλές θέσεις των υποκειμένων ως δρώντων και ως αντικειμένων, ως ούτε αμιγώς καθορισμένων ούτε εντελώς αυτόνομων»³³. Η ιστορία που ακούγεται κατά την προφορική μαρτυρία είναι η εκδοχή που επιλέχθηκε μεταξύ άλλων εκδοχών, και πρέπει να αντιμετωπίζεται ως μια υποκειμενική εκδοχή, μια αναπαράσταση της προσωπικότητας, του μνήμονος εαυτού³⁴.

Η Ποθητή Χαντζαρούλα επισημαίνει ότι η επί χρόνια απώλεια της φωνής και η συστηματική στέρση του δικαιώματος στη μνήμη, οδηγεί τα υπάλληλα υποκείμενα να αμφισβητούν την αξία της μαρτυρίας τους αλλά και την αξία τους ως ατόμων, γεγονός που πλήττει την αυτοεκτίμηση αλλά και τη μνήμη τους³⁵. Αντίστοιχα, οι ηλικιωμένοι, ως υποκείμενα έρευνας είναι αποκομμένοι σε μεγάλο βαθμό από το δημόσιο πεδίο, καθώς δεν υπάρχει ενδιαφέρον να διερευνηθεί η εμπειρία τους και να ακουστεί η φωνή τους. Η συνέντευξη με ηλικιωμένους θεωρήθηκε ότι μπορεί να προσφέρει ένα είδος θεραπείας, μέσω της αναπόλησης. Οι προφορικές μαρτυρίες δίνουν την ευκαιρία σε ηλικιωμένους να διατηρήσουν την ταυτότητα τους μέσα σε έναν κόσμο που συνεχώς αλλάζει, να εμπιστευθούν τις αναμνήσεις και τις εμπειρίες τους,

²⁸ Βαρών Οντέτ, 1994. «Προφορική ιστορία: Η συγκρότηση και η επεξεργασία ενός αρχείου». Στο Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλλης Θ., (επιμ.), *Αφηγηματικότητα, Ιστορία και Ανθρωπολογία*. Πρακτικά διημερίδας: Πανεπιστήμιο Αιγαίου-Μυτιλήνη, σ.66

²⁹ Abrams Lynn, 2010. *Θεωρία Προφορικής Ιστορίας* (μτφ. Α. Ρινόπουλος, επιμ. Ρ.Β. Μπούσχοτεν). Αθήνα: Πλέθρον, σ. 116

³⁰ Thompson 2002, σ. 157

³¹ Abrams ό.π., σ. 84, 96

³² Στο ίδιο, σ. 102

³³ Πασσερίνι Λ., 1998. *Σπαράγματα του 20ου αιώνα. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία* (μτφ. Βαρών-Βασάφ Οντέτ). Αθήνα: Νεφέλη, σ.19

³⁴ Abrams ό.π., σ. 98

³⁵ Χαντζαρούλα 2012β ό.π., σ. 24

και τον ίδιο τους τον εαυτό. Ακόμη μπορεί να βοηθήσουν στην αναζωογόνηση και εγρήγορση του νου, στο να αποκτήσουν εμπιστοσύνη στο λόγο τους, και να νιώσουν ότι μπορούν να συμβάλουν στην ιστορία που γράφεται³⁶. Το έργο του παραλήπτη της μαρτυρίας, του ερευνητή, έχει συγκριθεί επίσης με εκείνο του ψυχαναλυτή ή εξομολογητή³⁷, αν και οι στόχοι και αφορμή της συνάντησης διαφέρουν.

Η έμφαση πρέπει να δίνεται τόσο στις ιστορίες του εαυτού όσο και στην ιστορικότητα του. Σημαντικό στοιχείο στην αφηγηματική και μνημονική διαδικασία είναι επίσης και η σχέση της αφηγήτριας/αφηγητή με την ερευνήτρια/ερευνητή. Αυτή η διυποκειμενικότητα, η διαμόρφωση δηλαδή των υποκειμένων και των ταυτοτήτων τους μέσω της σχέσης τους με άλλα υποκείμενα, είναι θεμελιώδης για να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται η ταυτότητα του υποκειμένου³⁸. Αυτή η διυποκειμενική σχέση και συνάντηση πληροφορήτριας και ερευνήτριας είναι μια σχέση αμοιβαίας εμπιστοσύνης και ακρόασης, μια σχέση ανταλλαγής. Οι ατομικές μνημονικές αφηγήσεις διαμορφώνονται από τις διυποκειμενικές σχέσεις που είναι παρούσες στη συνέντευξη και ό,τι ακούμε ως ερευνήτριες αποτελεί αφηγηματική κατασκευή αναμνήσεων και εμπειριών, οι οποίες δημιουργήθηκαν ενεργά για ένα ακροατήριο. «Το αφηγούμενο πρόσωπο επιλέγει να παίξει ένα ρόλο, μια αυτοαναπαράσταση στην οποία συνδυάζονται η στρατηγική με τον αυθορμητισμό»³⁹. Η ιστορία που λέγεται είναι μια εκδοχή του παρελθόντος.

2.3.1. Ο παράγοντας της μνήμης στις συνεντεύξεις

Στην διάρκεια των συνεντεύξεων, το ζητούμενο είναι να τεθεί η μνήμη σε κίνηση, και στη συνέχεια να αποκωδικοποιηθεί⁴⁰. Σε αυτή την διαδικασία, δεν ακούμε αυτό που συνέβη, αλλά το τι πιστεύουν τα άτομα ότι συνέβη, πως το θυμούνται, πως το βίωσαν, τι συναισθήματα τους προκάλεσε, και πως το αξιολογούν και το ερμηνεύουν σήμερα. Οι σχέσεις αφηγήτριας-ερευνήτριας αλλά και αφηγήτριας-μαρτυρίας δεν είναι φυσικά αδιαμεσολάβητες. Η μεν διαμεσολαβείται από τις σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνουν τη λήψη μαρτυρίας, ή ακόμα και από το μέσο ηχογράφησης, και η δε από τη μνήμη, τη λήθη, και τις σιωπές. Αυτό που αφηγούνται τα άτομα είναι ουσιαστικά μια ερμηνεία του παρελθόντος, κι έτσι «η μνήμη διεκδικεί

³⁶ Thompson ό.π., σ. 49

³⁷Thompson 2002, σ. 228-229, Αλεξοπούλου Χριστίνα, 2012. «Ο ρόλος του αποδέκτη/παραλήπτη μαρτυριών ακραίου ψυχικού τραυματισμού στην πρακτική της προφορικής ιστορίας και της ανθρωπολογικής έρευνας». Στο Μπούσχοτεν Ρ. Β., Βερβενιώτη Τ. κ.α (επιμ.). 2012. *Γεφυρώντας τις γενιές: διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21ο αιώνα. Προφορική ιστορία και άλλες βιο-ιστορίες*. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, σ. 495.

Η άποψη ότι η προφορική ιστορία «θεραπεύει», έχει αμφισβητηθεί. Για τις κριτικές που δέχτηκε η άποψη ότι η προφορική ιστορία προσφέρει ενδυνάμωση και θεραπεία αλλά και για τις σχέσεις εξουσίας κατά την διαδικασία της συνέντευξης, και την έννοια της προάσπισης (*advocacy*) στην προφορική ιστορία βλ. Abrams ό.π., σ. 209-238.

³⁸ Χαντζαρούλα 2012β, σ. 45

³⁹ Πασσερίνι 1998 ό.π., σ. 220

⁴⁰ Βαρών Οντέτ, 1994 ό.π., σ. 72, Χαντζαρούλα 2012β., σ. 48

την αμφιλεγόμενη θέση μεταξύ των ορίων πραγματικότητας και φαντασιακού, υπαρκτού και πιθανού γενέσθαι»⁴¹.

Οι αφηγήσεις και οι μαρτυρίες, οι βιοαφηγήσεις, αποτελούν πρωτίστως πολιτισμική έκφραση και αναπαράσταση, έναν τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τόσο τον κόσμο όσο και τον εαυτό μας⁴². Δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι οι μνημονικές αφηγήσεις χαρακτηρίζονται από ενδεχομενικότητα και ρευστότητα, όμως στο πεδίο της προφορικής ιστορίας, όπως αναφέρθηκε, τόσο αυτό το οποίο λέγεται και ακόμα περισσότερο ο τρόπος με τον οποίο αυτό λέγεται, μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο διερεύνησης. Η μνήμη αλλά και οι προφορικές μαρτυρίες είναι τοπικά και χρονικά συγκεκριμένες, πρέπει να πλαισιώνονται στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα του χώρου, του χρόνου και του πολιτισμού⁴³. Αυτό που έχει περισσότερο ενδιαφέρον κατά την ακρόαση και ανάλυση των βιοαφηγήσεων είναι η συμβολική αλήθεια που μεταφέρεται και όχι τα πραγματικά περιστατικά που περιγράφονται⁴⁴. Άλλωστε, «η νοσταλγία μας υμνεί μια διαύγεια που αντιτίθεται στο χάος και την αβεβαιότητα των ημερών μας»⁴⁵.

Για τον Maurice Halbwachs η ανάμνηση αναπαράγει μια συλλογική αντίληψη. Η λήθη ή η παραμόρφωση ορισμένων αναμνήσεων οφείλεται στο γεγονός ότι τα κοινωνικά πλαίσια αλλάζουν, από την μια περίοδο στην άλλη· ανάλογα με τις περιστάσεις και τους χρόνους, η κοινωνία φαντάζεται το παρελθόν με διάφορους τρόπους⁴⁶. Οι αφηγήσεις αποτελούν ταυτόχρονα πολιτισμικές παραγωγές και αναπαραστάσεις, αναδύονται νοήματα που συνδέουν το παρελθόν με το παρόν. Η προφορική αφήγηση αποτελεί τον τρόπο και το μέσο για τη διατύπωση υποκειμενικών, ατομικών, αλλά και συλλογικών εμπειριών του παρελθόντος, μέσα από το πρίσμα του παρόντος. Το μνήμον άτομο κατά την αφήγηση ζωής του, χρησιμοποιεί στοιχεία από ένα ευρύ φάσμα πιθανών ρόλων, κοινωνικών προσδοκιών, αναπαραστάσεων του εαυτού και διαθέσιμων γλωσσικών σχημάτων και τεχνικών αφήγησης⁴⁷. Μέσω της μελέτης των μαρτυριών επιτυγχάνεται μια καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα άτομα ανακαλούν, επεξεργάζονται και ανασκευάζουν το παρελθόν τους αλλά και την ίδια τους την ταυτότητα στο παρόν.

Η αφήγηση του παρελθόντος δεν αποτελεί απλώς την έκφραση μιας αυτούσιας ανάμνησης και η αντιμετώπιση της ως τέτοιας θεωρείται αποπροσανατολιστική. Αντίθετα, αποτελεί μία ερμηνεία και κριτική των γεγονότων, των σκέψεων και των συναισθημάτων που είχαμε τότε, την περίοδο για την οποία αφηγούμαστε. Αποτελεί δηλαδή μια κριτική, ένα σχόλιο για την ίδια την ανάμνηση. Κατά την αφήγηση της παιδικής ηλικίας για παράδειγμα, δεν είναι δυνατό να αποκτήσουμε ξανά ακριβώς το

⁴¹ Πασσερίνι 1998 ό.π., σ. 224

⁴² Abrams ό.π., σ. 18

⁴³ Χαντζαρούλα Π. 2012α, «Η κοινωνική διάσταση της μνήμης στις μαρτυρίες των εβραίων επιζώντων του Ολοκαυτώματος». Στο Μπούσχοτεν Ρ. Βαν., Βερβενιώτη Τ. κ.α (επιμ.). 2012. *Γεφυρώντας τις γενιές: διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21ο αιώνα. Προφορική ιστορία και άλλες βιο-ιστορίες*. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου-Βόλος, σ. 219, Μπενβενίστε 1999 ό.π., σ. 11

⁴⁴ Thompson ό.π., σ. 206

⁴⁵ Μπενβενίστε 1999 ό.π., σ. 23

⁴⁶ Halbwachs Maurice, 2013. *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης* (μτφ. Ελευθερία Ζέη). Αθήνα: Νεφέλη, σ.311

⁴⁷ Abrams ό.π., σ. 19, Thompson ό.π., σ. 168, Halbwachs ό.π., σ. 67, 315

ρόλο, τις αισθήσεις και τη θέση του παιδιού που ήμασταν τότε, με τις γνώσεις και τις εικόνες που είχαμε για τον κόσμο. Η μνήμη περνά μέσα από μια ερμηνευτική διεργασία, από τα μάτια και το μυαλό, τις εμπειρίες του πλέον ενήλικου εαυτού μας. Το έναυσμα, η πρόκληση ή ανάκληση της ανάμνησης, το να αναφερθεί για παράδειγμα κάποιο συγκεκριμένο γεγονός ή να γίνει μια συγκεκριμένη ερώτηση, μπορεί να βοηθήσει ώστε να έρθουν στην επιφάνεια εντυπώσεις, συναισθήματα, γεύσεις και οσμές του παρελθόντος, και έτσι «μόλις το ρεύμα των αναμνήσεων κυλήσει στο κανάλι που του έχουμε ανοίξει, συνεχίζει και κυλά εκεί με τη δική του κίνηση. Η σειρά των αναμνήσεων είναι συνεχής»⁴⁸.

2.3.2. Τα υποκείμενα της έρευνας, οι συνομιλήτριες μου

Η έρευνα βασίστηκε στις προφορικές μαρτυρίες έξι γυναικών, πρώην τροφίμων του Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου. Το ερευνητικό χρονικό εύρος που τέθηκε σε αυτή την μελέτη, οδήγησε στην επιλογή ως πληροφορητριών, των γυναικών εκείνων που είχαν εισαχθεί στο ίδρυμα κυρίως την δεκαετία του 1960 -ή λίγο νωρίτερα- και έζησαν εκεί τις δεκαετίες που διετέλεσε η γιαγιά μου ως διαχειρίστρια.

Οι γυναίκες με τις οποίες συνομίλησα είναι γεννημένες μεταξύ των ετών 1948 και 1955, και εισήχθησαν στο ίδρυμα μεταξύ των ετών 1953 και 1961 σε ηλικίες από πέντε έως δώδεκα ετών. Η καθεμία από αυτές ζει σε διαφορετική πόλη της Ελλάδας, και οι περισσότερες εκτός Χίου. Έτσι, όλες οι συνεντεύξεις έγιναν εξ αποστάσεως και τηλεφωνικώς. Η εξεύρεση των πληροφορητριών αλλά και η αποδοχή τους στο αίτημα να μου παραχωρήσουν την προφορική τους μαρτυρία, αποδείχτηκε μια εύκολη διαδικασία, ευτυχώς χωρίς πολλά εμπόδια, κι αυτό οφείλεται και πάλι στην προνομιακή μου θέση, στην ταυτότητα μου γι' εκείνες ως εγγονής της Κικής, αλλά και στην προσωπική μου γνωριμία και φιλική σχέση με μία εξ' αυτών, η οποία αποτέλεσε την βασική μου πληροφορήτρια.

Οι συνεντεύξεις έγιναν με τη χρήση και καθοδήγηση ενός οδηγού αφήγησης ζωής που συνέταξα, ο οποίος δεν ήταν περιοριστικός και εξαντλητικός και σίγουρα οι ερωτήσεις που περιείχε δεν ήταν «κλειστού τύπου». Καθώς οι αφηγήτριες είχαν πάντα αγωνία για τις ερωτήσεις που θα τους θέσω και για την αξιοπιστία των αναμνήσεών τους, για το αν θα θυμούνται «σωστά» ή «καλά», ρωτώντας αν και «οι άλλες» έχουν πει τα ίδια, προσπάθησα να τις πείσω ότι οι ερωτήσεις δεν επιδέχονται μια συγκεκριμένη ή «σωστή» απάντηση. Αυτό που περίμενα να ακούσω από τις ίδιες δεν ήταν το πως έγιναν στην πραγματικότητα τα πράγματα, τι ακριβώς συνέβαινε μέσα στο ίδρυμα, αλλά πως οι ίδιες το βίωσαν, τι συναισθήματα είχαν, και πολύ περισσότερο τι θυμούνται από αυτό, τι έχουν ξεχάσει και τι είναι αυτό που δεν επιθυμούν να αφηγηθούν ή να εξηγήσουν περαιτέρω. Ο οδηγός ερωτήσεων αποτελεί ένα έναυσμα, ένα ξεκλείδωμα της μνήμης, παρά ένα αυστηρό ερωτηματολόγιο που ζητά αριθμούς και «αλήθειες».

⁴⁸ Halbwachs 2013 ό.π., σ. 60

Η αγωνία μου για το αν θα δεχτούν να μου μιλήσουν γι' αυτή την περίοδο της ζωής τους, γρήγορα εξαφανίστηκε. Αυτό θεωρώ ότι οφείλεται στο γεγονός ότι πήρα την απόφαση, στα προκαταρκτικά τηλεφωνήματα που τους έκανα, να παρουσιάζομαι σε αυτές ως εγγονή της Κικής και όχι ως ερευνήτρια, ή μεταπτυχιακή φοιτήτρια που συμπτωματικά έχει μία «οικογενειακή» σχέση με το Ορφανοτροφείο. Η σύνδεση μου με τη διαχειρίστρια του ιδρύματος, θεωρώ ότι διευκόλυνε σε μεγάλο βαθμό την αποδοχή, την οικειότητα τους προς εμένα, και την συμπάθεια και ζεστασιά τους κατά την διάρκεια της συνέντευξης, χωρίς όμως να είμαι σε θέση να γνωρίζω τι στάση θα κρατούσαν και τι λέξεις θα επέλεγαν, αν δεν είχαν αυτή τη συγγένεια κατά νου.

Η αποδοχή και θετική στάση όλων των συνομιλητριών απέναντι μου, αν και διευκόλυνε σε μεγάλο βαθμό την διεξαγωγή των συζητήσεων-συνεντεύξεων, από την άλλη δημιούργησε τον προβληματισμό, τόσο κατά την ακρόαση όσο και κατά την «ανάγνωση» των μαρτυριών: Οι απαντήσεις τους θα περιείχαν μια μεροληψία, μια προσπάθεια να προσθέσουν θετικό πρόσημο στις εμπειρίες τους, ώστε να δείξουν τα θετικά συναισθήματα προς τη γιαγιά, η οποία συμβολίζει μετωνυμικά όλο το προσωπικό, αποδίδοντας με αυτό τον τρόπο την ευγνωμοσύνη τους αλλά και μια υστεροφημία για το ίδρυμα στο οποίο έζησαν.

Ο φόβος ότι μια μαρτυρία «κινδυνεύει να παρεκκλίνει προς μια θέση διαθήκης όπου το χρέος μνήμης απέναντι στο κοινωνικό σύνολο υπερισχύει έναντι εσωτερικών απαιτήσεων του μάρτυρα»⁴⁹, παραμερίστηκε όταν μετατράπηκε σε γόνιμο προβληματισμό και τέθηκε ως ζήτημα μεθοδολογικής ανάλυσης των προφορικών μαρτυριών που θα μπορεί να φανεί χρήσιμο κατά την ερμηνεία των αφηγήσεων και κατανόηση των υποκειμένων. Σε κάθε περίπτωση, κεντρικό ρόλο στις προφορικές μαρτυρίες έχουν η υποκειμενικότητα και η αφηγηματικότητα, το πως θα ειπωθούν τα πράγματα εκείνη την δεδομένη στιγμή, και ακόμα τι θα επιλέξουν να πουν τα άτομα, και τι θα αφήσουν να παραμείνει άφατο.

3. Παρουσίαση κεφαλαίων

Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας αναλύονται τα πλαίσια ανάδυσης και τα χαρακτηριστικά της φιλανθρωπίας από τον δέκατο ένατο αιώνα μέχρι και τις αρχές του εικοστού, τα οποία προσφέρουν ένα θεωρητικό πλαίσιο σχετικά με την εξέλιξη της φιλανθρωπίας, τόσο από την πλευρά της ιδιωτικής πρωτοβουλίας όσο και της κρατικής παρέμβασης, στα πλαίσια της Ελλάδας, της Ευρώπης αλλά και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αναλύονται επίσης οι λόγοι και τα κίνητρα των φιλανθρωπικών δράσεων και των ίδιων των φιλανθρώπων για τους φτωχούς και τα ορφανά, ενώ γίνεται μια μικρή ανασκόπηση του τρόπου λειτουργίας κάποιων από τα παλαιότερα και σημαντικότερα ορφανοτροφεία της πρωτεύουσας.

Τα επόμενα τρία κεφάλαια, ακολουθούν την πορεία των τροφίμων-πληροφορητριών από την εισαγωγή τους στο ίδρυμα μέχρι και την έξοδό τους από αυτό. Η μορφή και η διάταξη των κεφαλαίων συνιστά μια μεταφορά των τριών σταδίων

⁴⁹ Αλεξοπούλου ό.π., σ. 499

μιας διαβατήριας τελετής: Το δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται στο στάδιο του αποχωρισμού και της εισόδου στο ίδρυμα. Εδώ αναλύεται τόσο ο λόγος των αρχών σχετικά με τους όρους και τα κριτήρια εισδοχής των τροφίμων (μέσω της μελέτης του Μητρώου Ορφανών, των πρακτικών και της μαρτυρίας της διαχειρίστριας), όσο και ο λόγος των ίδιων των υποκειμένων, ο οποίος εστιάζει στις μνήμες τους σχετικά με τη μετάβαση τους από την οικογένεια στο ίδρυμα.

Στο τρίτο κεφάλαιο εισαγόμαστε σταδιακά εντός του ιδρύματος: Εδώ αναλύονται οι τρόποι και οι μέθοδοι που ακολουθούνται ώστε τα παιδιά να απεκδυθούν τον πρότερό τους ρόλο και να ενδυθούν το ρόλο της τροφίμου. Παράλληλα, μέσα από το λόγο των αρχών αλλά και των ίδιων των υποκειμένων, μελετάται ο τρόπος επιβολής και πειθάρχησης των τροφίμων εντός του ιδρύματος. Κεντρική θέση σε αυτό το κεφάλαιο έχουν οι μαρτυρίες των γυναικών-πρώην τροφίμων σχετικά με την καθημερινότητα στο ίδρυμα αλλά και τη συντροφικότητα και δημιουργία σχέσεων με τις συν-τροφίμους και με τα μέλη του προσωπικού.

Το τέταρτο κεφάλαιο λειτουργεί ταυτόχρονα και ως επίλογος, αφού αφορά τόσο τα πλαίσια και συνθήκες της διακοπής λειτουργίας του ιδρύματος, όπως καταγράφονται στα πρακτικά των συνεδριάσεων, όσο και τη ζωή των ατόμων μετά και έξω από το ίδρυμα. Οι μαρτυρίες των ηλικιωμένων γυναικών, πρώην τροφίμων, θα επικεντρωθούν στις σκέψεις και στους αναστοχασμούς τους σχετικά με την εμπειρία και τα βιώματα της ιδρυματικής ζωής αλλά και στο κατά πόσο αυτή τους η εμπειρία καθόρισε τον παροντικό τους εαυτό και τις νοηματοδοτήσεις που δίνουν στις έννοιες της οικογένειας και της μητρότητας.

Κεφάλαιο 1

Θεωρητικές προσεγγίσεις της φιλανθρωπίας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα

1.1. Η ανάδυση και τα χαρακτηριστικά της φιλανθρωπίας, από τον 19^ο αιώνα και εξής

Η φιλανθρωπία στην Ελλάδα και στη Δυτική Ευρώπη συγκροτήθηκε μέσα από τις διαδικασίες της ιατροκοποίησης του οικιακού και δημόσιου χώρου αλλά και των έμφυλων διαφορών, της ανακάλυψης της παιδικής ηλικίας⁵⁰, και της μετάβασης των

⁵⁰ Σχετικά με την «παιδοκεντρική» προσέγγιση και την προστασία του παιδιού από την πλευρά της κρατικής κοινωνικής πολιτικής σε σχέση με τη φιλανθρωπική δραστηριότητα στην Ελλάδα, όπως διαμορφώθηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, βλ. Χαντζαρούλα Π., 2012β. ό.π., σ. 81-107. Επίσης βλ. Καλλιγά Ε. 1990. *Η πρόνοια για το παιδί στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Δωδώνη: Στο φιλανθρωπικό λόγο στο τέλος του 19^{ου} αιώνα «επικρατεί η προοδευτική, αστική αντίληψη για την οικονομική ανάπτυξη και την κοινωνική δικαιοσύνη, κάτι που εκφράζεται καθαρά στα θέματα πρόνοιας

γυναικών των μεσαίων στρωμάτων από τον οίκο στο δημόσιο κοινωνικό χώρο μέσω της ανάληψης ενός ευρύτερου κοινωνικού και φιλανθρωπικού ρόλου⁵¹, ο οποίος ταίριαζε με τα έως τότε μητρικά και οικιακά τους καθήκοντα⁵². Αυτά τα δεδομένα κλονίζουν προηγούμενες ισορροπίες και ιεραρχίες και οδηγούν σε μια διαδικασία ανακατανομής της εξουσίας και του κοινωνικού κεφαλαίου μεταξύ κοινωνικών αλλά και έμφυλων ομάδων, αλλά και σε έναν αυξανόμενο ανταγωνισμό μεταξύ τους. Το οργανωμένο και συστηματικό φιλανθρωπικό ενδιαφέρον, εκδηλώθηκε στην Ελλάδα κυρίως από τα μέσα της δεκαετίας του 1860 και συνέχισε να αναπτύσσεται ως την καμπή του αιώνα.

Η φιλανθρωπία με τη μορφή αγαθοεργίας στην Ευρώπη επικράτησε ως κυρίαρχο σύστημα κοινωνικής πολιτικής μέχρι το τέλος του 19^{ου} αιώνα οπότε εμφανίστηκαν νέες ανάγκες και μορφές ικανοποίησης των προνοιακών αναγκών, ως αποτέλεσμα των νέων συνθηκών που έφερε η βιομηχανική επανάσταση και η αστικοποίηση και η συνακόλουθη εμφάνιση των κατώτερων τάξεων και εξαθλιωμένων στρωμάτων. Η φτώχεια και στην Ελλάδα, αναδύεται έτσι ως «πρόβλημα» και μέσω της κινητοποίησης των αστών, εύπορων στρωμάτων θα αναζητηθούν λύσεις με στόχο την εξυγίανση των πόλεων, με την ελπίδα ότι θα φτάσουν πιο κοντά στην ευρωπαϊκού τύπου οργάνωση του χώρου και επίλυσης των κοινωνικών προβλημάτων. Συστήνονται φιλανθρωπικές ομάδες και εταιρείες και λαμβάνονται προστατευτικά και προληπτικά μέτρα με σκοπό την προστασία των ακηδεμόνευτων φτωχών παιδιών αλλά και της κοινωνίας «με στόχο την κοινωνική ένταξη και την ηθική αναμόρφωση»⁵³.

Ως κύριος στόχος της φιλανθρωπίας, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη, τίθεται η ενσωμάτωση των «εκτός τόπου» ατόμων, των περιθωριακών, αυτών που «δεν ταιριάζουν» με το σύνολο. Αυτή η «απόπειρα μετατροπής των ‘εν δυνάμει’ εχθρών της

για το παιδί». Βέβαια, πέρα από αυτή την αντίληψη επικρατεί και ένας «αυταρχικός, πατερναλιστικός τρόπος αντιμετώπισης της φτώχειας και του παιδιού» ο οποίος αναδεικνύεται μέσω της εξέτασης αυτού του τομέα της κοινωνικής δραστηριότητας, σ. 234

⁵¹ Κυρίως προς τις αρχές του 20ού αιώνα, το κοινωνικό και φιλανθρωπικό πεδίο έγινε το πεδίο όπου διαμορφώθηκε και αναπτύχθηκε η γυναικεία δραστηριότητα. Οι πρωτεργάτριες για τη διεκδίκηση των γυναικείων δικαιωμάτων και την ανάληψη δημόσιων ρόλων εκ μέρους των γυναικών, ίδρυσαν φιλανθρωπικά σωματεία αποκτώντας έτσι ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση της κρατικής κοινωνικής πολιτικής (Χαντζαρούλα 2012β ό.π., σ. 83). Για τη φιλανθρωπία και κοινωνική πολιτική στο παράδειγμα της οθωμανικής αυτοκρατορίας, πρβλ., Εξερτζόγλου Χ., 2010. *Οι «χαμένες πατρίδες» πέρα από τη νοσταλγία. Μια κοινωνική-πολιτισμική ιστορία των Ρωμιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (μέσα 19ου-αρχές 20ού αιώνα)*. Αθήνα: Νεφέλη, σ. 180: Μετά το 1870, τα όρια της γυναικείας, δημόσιας και φιλανθρωπικής δραστηριότητας τίθενται και εκφράζονται μέσα από τη σχέση τους με τα όρια του δημόσιου-ιδιωτικού πεδίου. Οι γυναίκες, ως μητέρες καλούνται να μεταφέρουν στα παιδιά τους το αίσθημα της ιστορικής αποστολής του ελληνικού έθνους, και ως γυναίκες-φιλάνθρωποι αναλαμβάνουν την υποχρέωση εκπολιτισμού των παιδιών-πολιτών και του έθνους.

⁵² Για την γυναικεία φιλανθρωπική και εθνικιστική δράση και τους δημόσιους ρόλους που ανέλαβαν οι γυναίκες στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, βλ. Βαρίκα Ε., 2011. *Η εξέγερση των Κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σσ. 126-132, 221-230. Επίσης, πρβλ. Φουρναράκη Ελένη, 1999. «Περί μορφώσεως ‘χρηστών μητέρων’ και εκπαιδεύσεως ‘μελλόντων πολιτών’: Έμφυλοι λόγοι στην ελληνική εκπαίδευση τον 19ο αιώνα». Στο Θεοδώρου Β., Κοντογιάννη Β. (επιμ.), *Το παιδί στη νεοελληνική κοινωνία, 19ος-20ός αιώνας. Αξίες, αναπαραστάσεις, αποτυπώσεις*. Πρακτικά Δημερίδας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α: 73-120

⁵³ Θεοδώρου Βάσω, 1999α. «Ο λόγος των φιλανθρώπων για τα φτωχά και περιπλανώμενα παιδιά (1870-1900)». Στο Θεοδώρου Βάσω, Κοντογιάννη Βασιλική (επιμ.), *Το παιδί στη νεοελληνική κοινωνία (19ο-20ός αιώνας)*. Αξίες, αναπαραστάσεις, αποτυπώσεις. Πρακτικά Δημερίδας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α, σ. 122

κοινωνίας σε χρήσιμους πολίτες», επιχειρείται μέσω της εκπαίδευσης, αλλά κυρίως «μέσω ενός συστήματος εγγάραξης των αρχών της εγκράτειας, της εργατικότητας, της πειθαρχίας και της υπακοής»⁵⁴.

Η φιλανθρωπία αλλά και η κατηγοριοποίηση των φτωχών δεν αργεί να αποκτήσει έμφυλο περιεχόμενο. Οι νέοι και τα αγόρια του δρόμου, συνδέονται κατά κύριο λόγο με τις έννοιες της αλητείας και της επιθετικότητας οι οποίες μπορούν να αποβούν μοιραίες για την ευημερία της κοινωνίας καταστρέφοντας την εικόνα της πόλης και την ενότητα του έθνους. Έτσι, η πειθάρχηση και η ηθικοποίηση τους γίνεται μέσω αυστηρών κανόνων επιτήρησης και εγκλεισμού, τιμωριών, εργασίας με σκληρά ωράρια και κακές συνθήκες. Αντίθετα, η πειθάρχηση των «εκτός τόπου», ορφανών και άπορων κοριτσιών παίρνει τη μορφή ηθικής και χριστιανικής διαπαιδαγώγησης με στόχο τον έλεγχο της σεξουαλικότητάς και τη διατήρηση της αγνότητάς τους. Η εκμάθηση και η εξάσκηση των «γυναικείων ταλέντων» θεωρούνται απαραίτητα εφόδια για την επιτέλεση του μητρικού και συζυγικού τους ρόλου για τον οποίο προορίζονται. Έτσι τόσο ο φιλανθρωπικός λόγος, όσο και οι στοχεύσεις της περίθαλψης και εκπαίδευσης των «παραστρατημένων» παιδιών, γίνονται στη βάση της έμφυλης διαφοράς.

Σύμφωνα με τη Μαρία Κορασίδου, στην Ελλάδα, δύο ήταν οι κύριοι λόγοι ανάπτυξης της φιλανθρωπικής δραστηριότητας: Από τη μία η ολοκληρωτική απουσία μιας συγκροτημένης κοινωνικής πολιτικής από τη πλευρά του ελληνικού κράτους για την περίθαλψη του φτωχού πληθυσμού, και από την άλλη η απουσία ενός ισχυρού σοσιαλιστικού και εργατικού κινήματος λόγω της περιορισμένης βιομηχανικής ανάπτυξης της χώρας και της ασθενούς παρέμβασης της εργατικής τάξης⁵⁵. Με λίγα λόγια, το κράτος πρόνοιας και η μέριμνα για φτωχότερα κοινωνικά στρώματα ήταν ελλιπή έως ανύπαρκτα. Αυτό το κενό καλύπτεται από την ιδιωτική φιλανθρωπική δραστηριότητα η οποία οργανώνεται μέσω συλλόγων και εταιρειών, όχι μόνο στην Αθήνα αλλά και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι γυναίκες υπήρξαν ενεργά μέλη αυτών των φιλανθρωπικών πρωτοβουλιών, με σκοπό την αποκατάσταση των φτωχών, ορφανών παιδιών αλλά και του προσφυγικού πληθυσμού. Η δημόσια-κοινωνική τους αυτή συνεισφορά και δικαιοδοσία συνδέθηκε με τη γυναικεία και μητρική τους «φύση», και έτσι δικαιωματικά έλαβαν μια θέση στη δημόσια φιλανθρωπική δράση, δίνοντας τη σκυτάλη σε περαιτέρω διεκδικήσεις.

Έτσι, τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα και κυρίως στις αρχές του 20^{ου} (κυρίως μετά το 1922 με την έλευση προσφύγων) η κοινωνική πρόνοια και μέριμνα στην Ελλάδα, μεταφέρεται σταδιακά από τα χέρια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στο κράτος, μέσω μεταρρυθμίσεων και μιας σειράς νόμων, μέσω των οποίων το κράτος καλείται να αναλάβει την διαχείριση της απροστάτευτης παιδικής ηλικίας⁵⁶. Οι συνθήκες κατοικίας, η υγιεινή, η παιδική και γυναικεία εργασία αποτέλεσαν το πεδίο για την επέκταση των κρατικών λειτουργιών και δραστηριοτήτων. Η οικογένεια τίθεται

⁵⁴ Θεοδώρου Βάσω, 2003. «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις της φιλανθρωπίας. Από τον κοινωνικό έλεγχο στην αμοιβαιότητα». Στο *Μνήμων* (25), σ. 174

⁵⁵ Κορασίδου Μ., 1995. *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, σ. 77-78

⁵⁶ Θεοδώρου Βάσω, 1999β. «Πειθαρχικά συστήματα και εργασία στα ορφανοτροφεία το β' μισό του 19ου αιώνα». Στο *Μνήμων* (21), σ. 84

στο επίκεντρο των συζητήσεων της κοινωνικής πολιτικής, ως μηχανισμός αναπαραγωγής της κοινωνίας και μέσο διατήρησης της κοινωνικής τάξης των πραγμάτων, ενώ τα κρατικά ιδρύματα συστήνονται με σκοπό την κάλυψη και τη διόρθωση των ανεπαρκειών της οικογενειακής προστασίας και του πατρικού ελέγχου⁵⁷.

Από την στιγμή που η φιλανθρωπία απέκτησε έναν δημόσιο χαρακτήρα, η βοήθεια προς τους φτωχούς άρχισε να γίνεται επιλεκτική, υπό όρους, και να βασίζεται ολοένα και περισσότερο στο διαχωρισμό ανάμεσα σε αυτούς που άξιζαν και σε αυτούς που δεν την άξιζαν την προστασία⁵⁸. Ως «άξιοι» φτωχοί θεωρήθηκαν οι ηλικιωμένοι, οι ασθενείς, τα ορφανά, οι χήρες, τα κορίτσια, τα βρέφη, ενώ ως «ανάξιοι», οι επαίτες οι περιπλανώμενοι οι άεργοι⁵⁹. Η εξέταση του αιτήματος περί «απόδοσης» φιλανθρωπίας, έγινε στη βάση της ικανότητας ή ανικανότητας των παραπάνω κατηγοριών να εργαστούν⁶⁰. Η πρώτη κατηγορία φτωχών άξιζε και δικαιούταν προστασία και περίθαλψη, ενώ στη δεύτερη, στους «ανάξιους» η βοήθεια είχε περισσότερο τη μορφή καταστολής και κοινωνικού ελέγχου⁶¹. Στη δεύτερη αυτή κατηγορία αποδιδόταν μια ευθύνη, καθώς θεωρείτο ότι οι ίδιοι ήταν υπεύθυνοι της κατάστασης τους.

Οι άπορες γυναίκες και τα ορφανά κορίτσια αποτελούσαν μια ιδιαίτερη κατηγορία που έχρηζε βοήθειας και προστασίας, καθώς η θέση τους ως γυναικών τις καθιστούσε πιο ευάλωτες και επιρρεπείς στην ηθική κατάπτωση. Κατάλληλο φάρμακο για αυτή την ηθική «αρρώστια» θεωρήθηκε η θρησκευτική και ηθική διαπαιδαγώγηση, η οποία θα ενίσχυε τις ηθικές αντιστάσεις τους και θα τις όπλιζε με τα απαραίτητα εφόδια για να φέρουν εις πέρας τον ρόλο της μητέρας-παιδαγωγού από τον οποίο εξαρτιόταν η κοινωνική και εθνική ασφάλεια και ευημερία. «Η επιτήρηση της υγιεινής, της σεξουαλικότητας και της ηθικής, εξυπηρετήθηκαν έτσι μέσα από ένα δίκτυο μηχανισμών παραγωγής κοινωνικού ελέγχου»⁶².

Στο ελληνικό πλαίσιο, η παρουσία και δράση των φιλανθρώπων παρατηρείται κυρίως από το 1860 μέχρι την δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα. Οι φιλανθρωπικές δράσεις εκείνη την περίοδο, εστιάζουν στην μόρφωση, στην περίθαλψη και ηθική

⁵⁷ Χαντζαρούλα 2012β ό.π., σ. 81-82

⁵⁸ Στα Οθωμανικά πλαίσια της ίδιας περιόδου: Μέσω της έκδοσης πιστοποιητικών απορίας και οικογενειακής κατάστασης ατόμων που χρήζουν προστασία, για εισαγωγή σε ιδρύματα, οι φτωχοί καθίστανται «αναγνωρίσιμοι ως υποκείμενα και μετρήσιμοι ως ομάδα χωρίς αυτό να ακυρώνει τη μόνιμη δυσπιστία απέναντι τους που συνόδευε τη φιλανθρωπική δραστηριότητα». Εξερτζόγλου 2010 ό.π., σ. 76.

⁵⁹ Ο διαχωρισμός σε άξιους και ανάξιους φτωχούς και κατά συνέπεια σε αυτούς που δικαιούνται ή δεν δικαιούνται περίθαλψη, αλλά και η εναπόθεση της ευθύνης στους ίδιους τους φτωχούς για την κατάστασή τους, προέρχεται από τους Νόμους για τους Φτωχούς στην Αγγλία του 17^{ου} αιώνα.

⁶⁰ Εξερτζόγλου 2010 ό.π., σ. 81

⁶¹ Σύμφωνα με τη Β. Θεοδώρου, η ερμηνεία της φιλανθρωπίας ως μέσο κοινωνικού ελέγχου θα μπορούσε να γίνει δεκτική μόνο για μια μικρή περίοδο, στην πρώτη φάση της εκβιομηχάνισης, ενώ χαρακτηρίζει προβληματική τη γενίκευση του όρου (Θεοδώρου 2003 ό.π., σ.180). Επιρροές στις αναλύσεις από τη γαλλική και αγγλική κοινωνική ιστορία του '70 και της βιβλιογραφίας, πρέπει να αντιμετωπίζονται με κριτική διάθεση, ενώ η φιλανθρωπία δεν θα πρέπει να ανάγεται αποκλειστικά στον κοινωνικό έλεγχο. Διαφοροποιείται ανά τον χώρο, τον πολιτισμό και τον χρόνο (Θεοδώρου 2003 ό.π., σ.178).

⁶² Θεοδώρου 2003 ό.π., σ. 175

βελτίωση των κατώτερων στρωμάτων⁶³, ενώ ταυτόχρονα η αναζήτηση της νέας ελληνικής ταυτότητας, ο «εκπολιτιστικός» ρόλος του ελληνικού κράτους στην Ανατολή, ωθεί τους διανοούμενους να δημιουργήσουν συλλόγους με στόχο την εθνική αναζωπύρωση, κυρίως μετά το 1860⁶⁴. Παράλληλα, η εμφάνιση φιλανθρωπικών δράσεων στον ελλαδικό αλλά και ευρωπαϊκό χώρο, γίνεται μέσα στο κλίμα μιας γενικότερης προσπάθειας ηθικοποίησης και κοινωνικών φόβων, με σκοπό όχι μόνο την περίθαλψη αλλά και την εγγάραξη κοινά αποδεκτών ηθικών αξιών. «Η φιλανθρωπική δραστηριότητα εμφανίζεται έτσι, μέσα στην επιχείρηση ενσωμάτωσης και κοινωνικού ελέγχου του φτωχού πληθυσμού, ως ένας προνομιακός και απαραίτητος συνεργάτης των δημοσίων αρχών, οι οποίες όχι μόνο δεν θα αντισταθούν στην ανάπτυξη αυτής της δραστηριότητας, αλλά βρισκόμενες οι ίδιες σε αδυναμία να δημιουργήσουν θεσμούς πρόνοιας, θα της προσφέρουν κάθε δυνατή βοήθεια προκειμένου να διευκολυνθεί η εξάπλωση της»⁶⁵.

Στο πλαίσιο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, με την ανάπτυξη του ελληνικού τύπου της οθωμανικής πρωτεύουσας από το 1860 και εξής, η ενδεής παιδική ηλικία έρχεται στο προσκήνιο. Το παιδί, στις σελίδες των εφημερίδων της εποχής, παρουσιάζεται «ως αναξιοπαθές θύμα μιας κοινωνίας που το έχει καταδικάσει στην υλική και, κυρίως, στην ηθική ένδεια, καταπατώντας τις αρετές που του αποδίδονται: αγνότητα, καλοσύνη, αθωότητα. Επιστέγασμα όλων αυτών των ιδιοτήτων που συνθέτουν την καταπατημένη αγνότητα αποτελούν τα ορφανά»⁶⁶.

Και στον ελλαδικό χώρο, στις αρχές της δεκαετίας του 1870 η φιλανθρωπία αποκτά νέα άνθηση και εμφανίζεται η ανάγκη για δημιουργία νέων ιδρυμάτων με μεγαλύτερη χωρητικότητα, καθώς ο αριθμός των ορφανών και φτωχών παιδιών δεν ήταν αναμενόμενος⁶⁷. Ο κόσμος των φτωχών και περιπλανώμενων παιδιών αποτελείται κυρίως από ορφανά και έκθετα, αλλά και από παιδιά που ζουν εγκαταλειμμένα από την οικογένεια τους ή βρίσκονται υπό χαλαρή οικογενειακή επιτήρηση. Παιδιά εργαζόμενα, χωρίς μόνιμη ή καθόλου στέγη, χωρίς γονείς ή χωρίς οικογενειακή επιτήρηση και γονεϊκή προστασία, οι αποκαλούμενοι «αγυιόπαιδες», κυκλοφορούν στην αγορά, στα λιμάνια, στις πλατείες. Ο συγχρωτισμός τους με ενήλικες και άτομα που κινούνται στα όρια της παρανομίας, «απομακρύνει τα παιδιά αυτά από την οδό της ηθικής, και προετοιμάζει, σύμφωνα με τους προστάτες τους, τη διαφθορά τους»⁶⁸. Την ίδια περίοδο παρατηρείται η σύσταση ιδρυμάτων με σκοπό την προστασία των παιδιών και την γενικότερη ένταξη και ηθικοποίηση των κατώτερων στρωμάτων, ενώ προτείνεται ένα σύστημα οργάνωσης της επιτροπείας ορφανών, η οποία τα ακολουθεί και μετά την έξοδό τους από το ίδρυμα⁶⁹.

⁶³ Θεοδώρου Βάσω, 1992. «Φιλανθρωπία και πόλη. Ορφανοί και άστεγοι παίδες στον Πειραιά γύρω στο 1875». Στο *Μνήμων* (14), σ. 72

⁶⁴ Κορασίδου 1995 ό.π., σ.74

⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 81-82

⁶⁶ Κάννερ Έφη, 1998. «Φιλανθρωπικός λόγος, ορφανά και αποκρυστάλλωση κοινωνικών ταυτοτήτων στην Ελληνορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης (1861-1912)», στο *Οι χρόνοι της Ιστορίας. Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Εκδόσεις Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς-ΙΑΕΝ, σ.203

⁶⁷ Θεοδώρου 1999α: 125

⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 124

⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 123

Εντός των ιδρυμάτων αυτών, οι τρόφιμοι υποβάλλονται σε μια σειρά πρακτικών και συνηθειών μέσω του νόμου της σταθερότητας, της επαναληπτικότητας και της πολλαπλότητας των μέσων, ώστε να εθιστούν, να μάθουν την αίσθηση της τάξης, της κανονικότητας και να αποκτήσουν αυτές που θεωρούνται ως υγιείς και ηθικές συνήθειες και αξίες καθώς και τεχνικές δεξιότητες. Κοινή είναι η αντίληψη ότι το μόνο αντίδοτο στην αθλιότητα και στην περιθωριοποίηση του φτωχού, ορφανού, άστεγου παιδιού είναι η πειθαρχία και η εργασία⁷⁰.

Εν ολίγοις, η φιλανθρωπία δεν αποτέλεσε απλώς την ανταπόκριση και ικανοποίηση των κοινωνικών και προνοιακών αναγκών της εποχής. «Η εμφάνιση και συγκρότηση της ως κοινωνικού κινήματος, καθώς και ο κοινωνικός και πολιτικός της ρόλος θα πρέπει να αναζητηθούν στις συνθήκες και προϋποθέσεις εκείνες οι οποίες κατέστησαν δυνατή τη διάδοση της αντίληψης περί επικινδυνότητας της φτώχειας»⁷¹. Οι αρχές της φιλανθρωπίας βασίστηκαν επίσης στην επιθυμία μετάβασης στον δυτικό τύπο κοινωνίας, στον εξευρωπαϊσμό, ο οποίος προϋποθέτει την ομογενοποίηση του κοινωνικού σώματος με βάση τις αρχές του ευυπόληπτου βίου⁷². Σύμφωνα με τη Β. Θεοδώρου, η μελέτη της φιλανθρωπίας εντάσσεται στο πεδίο της κοινωνικής ιστορίας και αποτελεί από μέρους των φιλανθρώπων μια «συμβολική διαχείριση του κοινωνικού κύρους»⁷³, μας δίνει τα εργαλεία για να κατανοήσουμε τα κίνητρα του κράτους και των ηγετικών στρωμάτων μέσω της εφαρμογής του κοινωνικού ελέγχου, και τους συλλογικούς φόβους της εκάστοτε κοινωνίας.

1.2. Η φτώχεια ως αρρώστια και η φιλανθρωπία ως θεραπεία. Λόγοι των φιλανθρώπων και πρακτικές εξυγίανσης και ηθικοποίησης των φτωχών

Ο τρόπος με τον οποίο οι φιλάνθρωποι του 19^{ου} αιώνα ερμήνευαν το ρόλο τους, προσδιοριζόταν από την χριστιανική έννοια της φτώχειας και από την κοινωνική, πολιτική και εθνική διάσταση του φαινομένου. Η ηθικοποίηση των φτωχών δεν υπαγορευόταν μόνο από το χριστιανικό καθήκον αλλά επιβαλλόταν και ως κοινωνική και πολιτική αναγκαιότητα. Η φτώχεια στο λόγο των φιλανθρώπων, συνδυάζεται με έλλειψη ηθικών αρχών, κι έτσι μετατρέπεται σε απειλή για την κοινωνική ειρήνη και ασφάλεια των πολιτών και αποτελεί εμπόδιο σε κάθε προσπάθεια ανάπτυξης του έθνους. Η ενίσχυση της κεντρική εξουσίας και των νόμων επιτήρησης και κατασταλτικών μηχανισμών, στοχεύει στην διόγκωση αυτής της ανησυχίας και του φόβου ότι οι άστεγοι αποτελούν κοινωνική απειλή, ακαθαρσία που δεν ταιριάζει σε μια σύγχρονη πόλη που στοχεύει στον εξευρωπαϊσμό⁷⁴.

Το γεγονός ότι οι φτωχοί, άστεγοι και ορφανά αποτελούσαν τους «μη έχοντες», προσέδωσε στην φιλανθρωπία τον χαρακτήρα της ηθικής παραχώρησης, της

⁷⁰ Θεοδώρου 1999β ό.π., σ.57

⁷¹ Τσακουρής Κ., 1995. *Η φιλανθρωπία στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Συγκρότηση και λειτουργία. Η περίπτωση της Αθήνας και του Πειραιά*. Διδακτορική διατριβή, σ. 67

⁷² Κάννερ Ε., 2004. *Φτώχεια και Φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης (1753-1912)*. Εκδόσεις Κατάρτι: Αθήνα, σ. 29

⁷³ Θεοδώρου 2003 ό.π., σ. 171

⁷⁴ Κορασίδου 1995 ό.π., σ. 39

ελεημοσύνης, της χάρης από τη μεριά των εύπορων. Μια μορφή μηχανισμού με σχέσεις εξάρτησης των αποδεκτών αυτού του «δώρου», της φιλανθρωπικής βοήθειας, από τους δότες-δωρητές, διαμορφώνοντας έτσι μια σχέση αμοιβαιότητας⁷⁵ αλλά και μια συνδιαλλαγή πελατειακού χαρακτήρα.

Η ερμηνεία και ανάλυση της φιλανθρωπίας και των ιδρυμάτων συνδέεται συχνά με τις έννοιες του κοινωνικού ελέγχου και της επιβολής, πειθαρχίας, ενώ η φιλανθρωπία χαρακτηρίζεται ως απότοκος της ιδρυματοποίησης, τα ιδρύματα ως μηχανισμοί επιβολής ελέγχου στη συμπεριφορά των κατώτερων στρωμάτων, των απόκληρων της κοινωνίας. Για την Β. Θεοδώρου, «μέσα από αυτή τη διεύρυνση, που υπερακοντίζει το ταξικό πλαίσιο, για να αναχθεί σε μια ιστορία της καλοσύνης και του αλτρουισμού, η ερμηνεία περί κοινωνικού ελέγχου απορρίπτεται ως περιοριστική, με το επιχείρημα ότι η επιθυμία να αναγκάσει κανείς τους άλλους να συμμορφωθούν με τις ίδιες αξίες και να μιλήσουν την ίδια γλώσσα υπονοείται σιωπηρά σε όλες τις κοινωνικές σχέσεις, από την οικογενειακή ζωή ως την εθνική πολιτική»⁷⁶.

Η εξίσωση των φτωχών και περιπλανώμενων με την κοινωνική απειλή, τη βρωμιά και την αρρώστια, αποτυπώνεται στα κείμενα των φιλανθρώπων και στον τύπο της εποχής. Την έβδομη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, τα περιπλανώμενα παιδιά που ζουν στον Πειραιά και στην Αθήνα, χωρίς μόνιμη στέγη και οικογενειακή επιτήρηση, χαρακτηρίζονται από τον τύπο ως ένα συλλογικό, ομοιόμορφο και ενιαίο σώμα «εκτός τόπου» ατόμων με κοινά χαρακτηριστικά, ως μια «τάξις ιδιαίτερα, την οποίαν αποτελούσι οι κατά το μάλλον και ήττον εγκαταλελειμμένοι υπό της οικογενείας και υπό της κοινωνίας παίδες του δρόμου. [...] Η τάξις αυτή έχει την βιομηχανίαν της, τας ιδέας της και εκ φύσεως τον οργανισμόν της [...] προτιμά τας συγκινήσεις της διαφθοράς...»⁷⁷. Η πειραιϊκή εφημερίδα *Ποσειδών* αναφέρει χαρακτηριστικά: «Οι εν τοις δημοσίαις οδοίς και αγυιαίς περιτρέχοντες αποστάτευτοι και πλείστοι ορφανοί παίδες ένεκα της αυξανομένης πληθύος αυτών, ου μόνον καθίστανται *οχληρότατοι και επιβλαβείς* τοις καθ' οδόν περιπατούσιν αλλά και έξωθεν των οικημάτων των οικοδεσποτών διαπράττουσι τα αίσχιστα, υβρίζοντες, εμπαίζοντες, γυμνωνόμενοι και τα προστυχόντα μετά μεγίστης αναιδείας αρπάζοντες. Είναι λοιπόν *μεγίστη οπισθοδρόμησις* άμα δε και αμαρτία τοσούτοι παίδες ηλικιωμένοι να περιέρχωνται άνευ εργασίας τας οδούς και να κατατριβώσι τον πολύτιμον χρόνον εις αισχροτήτας και κλοπάς, ...»⁷⁸.

Στους λόγους των φιλανθρώπων και εταιρειών και στις ανακοινώσεις των εφημερίδων, αποτυπώνονται κοινές αντιλήψεις και φόβοι, ανησυχίες για το μέλλον των

⁷⁵ Βλ. και Εξερτζόγλου (2010), σύμφωνα με τον οποίο θα ήταν άστοχο να αντιμετωπίσουμε τη στάση των ιατρών και φιλανθρώπων προς τους φτωχούς «ως προϊόν μιας αποκρυσταλλωμένης κοινωνικής στρατηγικής απέναντι στις «επικίνδυνες τάξεις», διότι θα περιορίζαμε ένα εύρος νοημάτων που αποδίδονται στη φιλανθρωπία σε μια ταξική ταυτότητα, αυτονόητα ωφελμιστική. Η φιλανθρωπία μπορεί να εγγράφεται στις σχέσεις αμοιβαιότητας που συντείνουν στη συνοχή της κοινωνίας, μπορεί δηλαδή να γίνεται με τις καλύτερες προθέσεις». Η φιλανθρωπία βέβαια δεν ασκείται άνευ όρων, αλλά στηρίζει ένα μηχανισμό αμοιβαιότητας που συνδέει την παροχή βοήθειας σε συγκεκριμένους αποδέκτες με την απαίτηση από αυτούς να την αξίζουν. Αυτός τελικά που ελέγχει τη συνθήκη αυτή είναι ο ίδιος ο φιλάνθρωπος, ανεξάρτητα από τα κίνητρό του»: σ. 78

⁷⁶ Θεοδώρου 1999α ό.π., σ. 181-182

⁷⁷ Στο ίδιο, σ.121, υπογράμμιση δική μου

⁷⁸ Στο ίδιο, σ.130, υπογράμμιση δική μου

παιδιών και της κοινωνίας. Χρησιμοποιούνται συγκεκριμένα μεταφορικά σχήματα για τα φτωχά άστεγα παιδιά, τα οποία συνδέονται με τα ζώα, τη μιαρότητα, το δρόμο. Απομακρυσμένα από τον πολιτισμό, δεν έχουν δεχθεί την εξευγενιστική επίδραση του: «ημίγυμνα, ρυπαρά, εκ γενετής άπλυτα, ασκεπή και γυμνόποδα, απόζοντα σωματικώς και ψυχικώς, άεργα, [...], με το στόμα πλήρες βωμολοχιών και βλασφημιών, αναιδώς καπνίζοντα, αποζώντα εκ της τύχης, όπως οι κύνες της αγοράς, δεχόμενα λακτίσματα ως αυτοί, αλλ' έτοιμα να δαγκάσουν ως αυτοί»⁷⁹. Γίνεται λόγος για την επίδραση τόσο των βιολογικών όσο και των κοινωνικών συνθηκών στην διαμόρφωση του εγκληματία. Παρομοιάζονται επίσης με λύκους, με τρωκτικά που τρώνε τα θεμέλια της κοινωνίας και «το δένδρον της κοινωνικής ευημερίας», με ζιζάνια πιο «επικίνδυνα και από τους ληστές των ορέων»⁸⁰.

Η έννοια της καταστροφής της κοινωνίας γίνεται ακόμη εντονότερη όταν τα παιδιά χαρακτηρίζονται με όρους ασθένειας, μόλυνσης, πληγής, ως «μόλυσμα φθοροποιόν». Η ιατρική ορολογία επιλέγεται συνειδητά και σκόπιμα σε μια εποχή που είναι έντονη η ύπαρξη επιδημιών⁸¹. Η σωματική με την ηθική έκπτωση γίνονται ένα, η φτώχεια γίνεται αντιληπτή ως αρρώστια, ως νόσημα ανίατο, και ο εγκλεισμός των «παθόντων» ως θεραπευτικό μέσο⁸². Προωθείται έτσι, μια διχοτόμηση μεταξύ εύπορου και άπορου λαού, φτωχών και πλουσίων, ευρωπαϊκού και μη ευρωπαϊκού τμήματος. Ενισχύεται με αυτό τον τρόπο η ανάγκη αποκάθαρσης, απομάκρυνσης οποιουδήποτε «ενοχλεί» και εμποδίζει την εικόνα της ανάπτυξης και του εξευρωπαϊσμού.

Οι ομάδες πολιτών-φιλανθρώπων επιχειρούν να αναπληρώσουν το ρόλο της οικογένειας ως φυσικού φορέα μεταβίβασης εκείνων των ηθικών αξιών που θεωρούνται βασικές και καθοριστικές για το μέλλον. «Η εκμάθηση των συμπεριφορών της αστικής κοινωνίας στους απαίδευτους και αγροίκους νεαρούς συμπολίτες των κατώτερων στρωμάτων, ενδύεται τον χαρακτήρα μιας εκστρατείας εκπολιτισμού»⁸³. Αναγείρονται έτσι ιδρύματα στο όνομα όχι μόνο του χριστιανισμού αλλά και του πολιτικού και κοινωνικού συμφέροντος, αναδεικνύοντας τον εξισορροπητικό ρόλο της φιλανθρωπίας.

Τα ορφανά, εγκαταλειμμένα παιδιά σηματοδοτούν αρνητικά την παιδική ηλικία. Έτσι, οι πρώτοι εμπνευστές του ορφανοτροφείου/παιδαγωγείου, βιομήχανοι με έντονη κοινωνικοί δράση, αισθάνονται την αδήριτη ανάγκη για περισυλλογή και απομάκρυνση των «παραστρατημένων» αυτών παιδιών, ορίζοντας ως κύριο σκοπό του ιδρύματος, όπως αποτυπώνεται στον πειραϊκό τύπο, «να συναγάγη τα εν αργία και αθλιότητι βιούντα ανέστια λογικά όντα, τα μετερχόμενα κατά τό φαινόμενον μέν τόν σανδαλοκαθαριστήν, πράγματι δέ καί αληθεία πάσαν κακοήθειαν και πράξεις έτι εγκληματικές, εξασκούμενα εξ αυτής της νεαρής ηλικίας εις τήν κακίαν καί προπαρασκευάζοντα εις εαυτά μέν τέλος οικτρών, εις τήν κοινωνίαν δε μέλλον δυσάρεστον, ...»⁸⁴. Επιχειρείται έτσι η κοινωνική απομόνωση, η περιθωριοποίηση της μάζας αυτής, η οποία σηματοδοτείται ως επικίνδυνη τάξη. Η ομάδα των αστών-

⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 132, υπογράμμιση δική μου

⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 132

⁸¹ Στο ίδιο, σ. 133

⁸² Θεοδώρου 1999α, σ.133, Κορασίδου 1995 ό.π., σ. 92-93

⁸³ Θεοδώρου 1999α, σ.138

⁸⁴ Θεοδώρου 1992, σ. 81, σημ. 25

εύπορων, λογίων, τραπεζιτών- αναγορεύεται σε θεματοφύλακα ενός συστήματος αξιών, προστάτη της κοινωνικής συνοχής και ευημερίας.

Αν και αρχικά η ορφάνια και η ανάγκη προστασίας και επιτήρησης της, ήταν γένους αρσενικού, καθώς τα αγόρια, η αρσενική «φύση», ταυτιζόταν με την ροπή προς την εγκληματικότητα και επιθετικότητα⁸⁵, αργότερα «ο λόγος για την ανεπιτήρητη σεξουαλικότητα ως παράγοντα κοινωνικής ανατροπής, με όλες τις αρνητικές συνδηλώσεις της στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα, οδηγεί στη θηλυκή αναπαράσταση της ορφανής παιδικής ηλικίας»⁸⁶. Στις αρχές της δεκαετίας του 1860, γίνεται λόγος για τον κίνδυνο της διαφθοράς και της πορνείας που απειλεί τα ορφανά κορίτσια. Ο λόγος αυτός συστηματοποιείται μετά το 1871. Την ίδια περίοδο, η προσήλωση των φιλανθρώπων στο πρότυπο της χρηστής νοικοκυράς αρχίζει να αποκτά ιδιαίτερη κοινωνική και οικονομική σημασία. Επισημαίνεται η ανάγκη για μόρφωση, εργασία και οικονομική ανεξαρτησία των γυναικών, έστω και ως μέσων για την αντιμετώπιση των αντιξοοτήτων του βίου και ην αποφυγή του ηθικού ξεπεσμού. Με αυτό τον τρόπο, συντελείται μια σχετική νομιμοποίηση τους ως αξιών, ενώ ο λόγος για την εκπαίδευση και εργασία των ορφανών κοριτσιών σηματοδοτεί τον λόγο για την γυναικεία εργασία εν γένει⁸⁷. Η εκπαίδευση και η εργασία των γυναικών παρουσιάζονται πλέον ως τα μέσα για την εκτέλεση των γυναικείων οικογενειακών καθηκόντων και για την αξιοπρεπή επιβίωση τους, ενώ παράλληλα νομιμοποιούν το οικογενειακό ιδεώδες και την επιτήρηση των γυναικών. Η οικογένεια με αυτό τον τρόπο, αναδεικνύεται σε στήριγμα και βάση της κοινωνίας, τόπος επιτήρησης και οριοθέτησης, στυλοβάτης της κοινωνικής συνοχής⁸⁸.

1.3. Τα ορφανοτροφεία του 19ου αιώνα: Ένταξη μέσω του εγκλεισμού

Τα ορφανοτροφεία της Ελλάδας του 19^{ου} αιώνα στοχεύουν στην κοινωνική ένταξη των παιδιών μέσω του εγκλεισμού. Τα ανέστια, ορφανά παιδιά, από την ζωή στο δρόμο, χωρίς φραγμούς και κανόνες μεταβαίνουν σε ένα καθεστώς κηδεμονίας και επιτήρησης. Το διακριτό στοιχείο στα ιδρύματα αυτά, σε σχέση με άλλα ολοπαγή ιδρύματα εγκλεισμού και επιτήρησης, είναι η εκπαίδευση στη βάση του χριστιανισμού και της ηθικής, η τεχνική εκπαίδευση και τα γράμματα. Η τάση αυτή θεσμοθετείται το 1870, και αποτυπώνεται στου ιδρυτικούς κανονισμούς των ορφανοτροφείων ως διακριτών ιδρυμάτων⁸⁹. Οι στόχοι και τα κίνητρα των ορφανοτροφείων, όπως αποτυπώνονται στα καταστατικά δεν είναι μόνο η φροντίδα των «απροστάτευτων» κοριτσιών και αγοριών, αλλά και η ενίσχυση της ηθικής. Επιχειρείται με λίγα λόγια, η ηθικοποίηση και εξυγίανση των λαϊκών, κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, με σκοπό

⁸⁵ Για τη νεανική και παιδική παραβατικότητα στα ελληνικά δεδομένα την μεταπολεμική περίοδο και τη συγκρότηση και λειτουργία του μηχανισμού δικαιοσύνης, βλ. Αβδελά Ε., 2013. *Νέοι εν κινδύνω*: *Επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο*. Αθήνα: Πόλις.

⁸⁶ Κάννερ 2004 ό.π., σ.320

⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 318

⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 320

⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 311

την κοινωνική πρόοδο, ανύψωση και ευημερία της πόλης, της κοινωνίας και του έθνους.

Η κοινωνία, μέσω των ιδρυμάτων αναλαμβάνει το ρόλο της μητέρας των «παραστρατημένων» ατόμων, η οποία «μετατρέπει τους εν δυνάμει εχθρούς της κοινωνίας σε χρήσιμους πολίτες που δεν θα αντιτάσσονται στην κοινωνική ‘πρόοδο’, αλλά αντίθετα θα προσφέρουν τις δυνάμεις τους στην υπηρεσία της»⁹⁰. Από την άλλη, στο πατερναλιστικό μοντέλο φιλανθρωπικής δράσης, η κρατική παρέμβαση γίνεται στο πρότυπο του πατρικού ελέγχου, ο οποίος τίθεται μέσω της κηδεμόνευσης. Το παιδί, ως θύμα της οικογένειάς του, των γονέων, νομιμοποιούσε και δικαιολογούσε την ανάγκη κρατικής ή ιδιωτικής παρέμβασης στην εργατική οικογένεια και τον περιορισμό του πατρικού ελέγχου⁹¹. «Η επίδραση του πατερναλισμού στη φιλανθρωπική δραστηριότητα αποτελούσε εργαλείο μέσω του οποίου η σχέση των αστών με τις υπάλληλες τάξεις οργανωνόταν»⁹².

Οι όροι εισδοχής που αναφέρονται στα καταστατικά είναι αυστηροί και αναφέρονται κυρίως στην ορφάνια και στη φτώχεια, η οποία έπρεπε να πιστοποιηθεί για να γίνει δεκτό το παιδί, όπως ήδη αναφέρθηκε. Κάποιες διατάξεις επέτρεπαν την εισαγωγή παιδιών που δεν ήταν ορφανά, αλλά ταξινομούσαν σε μια κατηγορία ατόμων που έχρηζαν προστασίας και κηδεμονίας: νόθα, άστεγα, περιπλανώμενα, ανεπιθύμητα ή παιδιά υπόδικων γονέων. Έτσι, τα ορφανοτροφεία καλούνται «να εξαλείψουν από τη θέα της πόλης τις ενοχλητικές παρουσίες που υπογράμιζαν ότι η οδός προς την πρόοδο δεν ήταν ανέφελη ή να προσφέρουν λύσεις εξομάλυνσης του οικογενειακού βίου σε περιπτώσεις ανεπιθύμητων παιδιών»⁹³.

Μελετώντας την ανάπτυξη της φιλανθρωπίας και κρατικής ή ιδιωτικής παρέμβασης, αλλά και τον τρόπο οργάνωσης των ιδρυμάτων, παρατηρείται ότι η έννοια της φτώχειας αποκτά έμφυλο περιεχόμενο: τα φτωχά ή ορφανά αγόρια εισάγονται και υπόκεινται σε ένα εντελώς διαφορετικό μοντέλο προστασίας και πειθαρχησης σε σχέση με τα κορίτσια. Η έμφυλη αυτή διάκριση αποτυπώνεται τόσο στους λόγους των φιλανθρώπων και στις κρατικές αποφάσεις και σχεδιασμούς, όσο και στα καταστατικά, κανονισμούς λειτουργίας και εκπαιδευτικά προγράμματα εντός των ιδρυμάτων. Οι στοχεύσεις των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων σχετικά με τα περιθαλπόμενα αγόρια και κορίτσια αλλά και η διαχείριση της συμπεριφοράς τους και η προετοιμασία τους για ενσωμάτωση στην κοινωνία, απαντούν στις κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής σχετικά με τα προσδοκώμενα χαρακτηριστικά, τους ρόλους και τις «υποχρεώσεις» που αναμένεται να έχουν τα φύλα απέναντι στην κοινωνία, στο κράτος, αλλά και στην οικογένεια. Οι διαφοροποιήσεις που κατασκευάζονται μεταξύ κατηγοριών όπως οι νεαροί εργαζόμενοι στις πόλεις, οι περιπλανώμενοι, τα «παιδιά των δρόμων» και των ορφανά κορίτσια, αναδεικνύονται ευκρινώς μελετώντας τα καταστατικά και προγράμματα των ιδρυμάτων:

⁹⁰ Κορασίδου 1995 ό.π., σ. 136, 134

⁹¹ Χαντζαρούλα 2012β, ό.π.: σ. 101

⁹² Στο ίδιο, σ. 114

⁹³ Θεοδώρου 1999β, σ.59

Το *Αμαλείο Ορφανοτροφείο*⁹⁴ ιδρύθηκε το 1855, μετά την επιδημία της χολέρας (1854), και αρχικά δέχτηκε κορίτσια που προέρχονταν από το ελληνικό κράτος αλλά και από αλύτρωτες ελληνικές περιοχές, από πέντε έως έντεκα χρονών. Αρχικά, γίνονταν δεκτά κορίτσια ορφανά και από τους δύο γονείς, αργότερα όμως εισήχθησαν και κορίτσια ορφανά από τον έναν γονέα, έναντι κάποιας μηνιαίας καταβολής των εξόδων τους⁹⁵. Το ίδρυμα έθεσε ως βασικό του σκοπό «να μορφώσει εκ των εν αυτώ ενδιαιτωμένων κορασίων, φρονίμους και κοσμίας παρθένους, χρηστάς οικοκυράς, χρησίμους και αγαθάς εις την κοινωνίαν γυναικάς»⁹⁶. Τα κορίτσια θεωρούνται χρήσιμα μόνο ως νοικοκυρές, έτσι προωθείται μια «διακοσμητική μόρφωση»⁹⁷ και η εκμάθηση των «γυναικείων τεχνών», όπως ράψιμο, κέντημα, πλύσιμο, η οποία ταιριάζει και χρησιμεύει στην επιτυχή άσκηση του μελλοντικού, κοινωνικά καθορισμένου ρόλου τους ως νοικοκυρών και συζύγων⁹⁸.

Το εν λόγω ορφανοτροφείο λειτουργούσε και ως ίδρυμα προικοδότησης και αποκατάστασης των άπορων κοριτσιών αλλά και ως μηχανισμός παραγωγής υπηρετιών⁹⁹. Η Δ. Επιτροπή φρόντιζε και για την συζυγική αποκατάσταση των τροφίμων: Αναλαμβάνοντας το ρόλο «προξενήτρας», φρόντιζε να βρει σύζυγο στα κορίτσια, συλλέγοντας βασικές πληροφορίες για τον ίδιο και την οικογένεια του, επιλέγοντας το κατάλληλο κορίτσι μετά από αίτηση ανδρών, χορηγώντας την προίκα και υπογράφοντας προικοσύμφωνο¹⁰⁰. Η χρησιμότητα των άπορων γυναικών δεν ήταν νοητή παρά μόνο στα πλαίσια του νοικοκυριού τους, και η μοναδική κοινωνικά αποδεκτή λύση στο οικονομικό τους πρόβλημα ήταν το επάγγελμα της υπηρέτριας που εξυπηρετούσε και τις ανάγκες των εύπορων οικογενειών.

⁹⁴ Βλ. Καλλιγά Ε. 1990 ό.π., «Το Αμαλείο Ορφανοτροφείο (1855)», σ. 113-131

⁹⁵ Κορασίδου 1995 ό.π., σ. 131-132.

⁹⁶ Τσακουρή 1995 ό.π., σ. 133

⁹⁷ Για τις αρχές και στοχεύσεις της εκπαίδευσης των κοριτσιών και γυναικών τον 19^ο αιώνα, βλ. σχετικά Ε. Βαρίκα 2011 ό.π., σσ. 132-143 και Μπακαλάκη Α., Ε. Ελεγκίτου, 1987. *Η εκπαίδευση «εις τα του οίκου» και τα γυναικεία καθήκοντα. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929*. Αθήνα: ΙΑΕΝ, Ζιώγου-Καραστεργίου Σ., 1986. *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*. Αθήνα: ΙΑΕΝ, σσ. 260-281.

⁹⁸ Η εκπαίδευση τόσο των κοριτσιών όσο και των γυναικών κατείχε ταξικό και διακοσμητικό χαρακτήρα και συνδεόταν με την επιδεικτική κατανάλωση, αποτελώντας παράλληλα συμπλήρωμα προίκας. Από τις δεκαετίες του 1860-1870 οι συζητήσεις γύρω από την εκπαίδευση των γυναικών γίνονται με νέους όρους, και οι γυναίκες επιχειρούν να χρησιμοποιήσουν τη μόρφωση για τη βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης, υπερβαίνοντας το διακοσμητικό χαρακτήρα που της είχε αποδοθεί. Σύμφωνα με την κυρίαρχη ιδεολογία της περιόδου, η εκπαίδευση των κοριτσιών δεν θα έπρεπε να επηρεάζει την ηθική και την αγνότητα τους, έτσι διαμορφώθηκε το αίτημα, ιδρύματα και παρθεναγωγεία να μετατραπούν σε «εκπαιδευτήρια ικανών μητέρων και γυναικών», όπου τα κορίτσια θα διδάσκονταν τον οικιακό βίο και τη μητρότητα, απορρίπτοντας το αυστηρό πρόγραμμα και τα-αταίριαστα με την αγνή τους «φύση»-θετικά μαθήματα, καθώς μέσω αυτών «σκληραίνει το ήθος και μαραίνεται το σώμα τους», Φουρναράκη Ε., 1999 ό.π., σ. 111.

⁹⁹ Η Διοικούσα Επιτροπή του Αμαλείου διαμεσολάβησε ώστε τα κορίτσια να αποκατασταθούν επαγγελματικά και κοινωνικά μετά την αποχώρησή τους από το Ορφανοτροφείο. Συνήθως τοποθετούνταν ως υπηρέτριες ή παιδαγωγοί σε σπίτια εύπορων οικογενειών της Αθήνας ή του εξωτερικού. Τα κορίτσια συχνά προσέφεραν τις υπηρεσίες τους για δύο χρόνια πριν αποχωρήσουν στο ίδρυμα, έναντι αμοιβής. (Κορασίδου 1995 ό.π., σ. 149). Βλ. και Χαντζαρούλα 2012β ό.π.: Η συγκεκριμένη πολιτική του ορφανοτροφείου να διακινεί κορίτσια ως υπηρέτριες σε αστικά σπίτια, είχε προκαλέσει αρκετές αντιδράσεις, όμως μόλις λίγα χρόνια πριν το 1930 άλλαξε την πολιτική του, σ. 118

¹⁰⁰ Κορασίδου 1995, ό.π., σ. 149, 150

Η εκπαίδευση των κοριτσιών στα ορφανοτροφεία «δεν έπρεπε να ξεπερνάει το όριο, το οποίο καθορίζεται από την κοινωνική θέση που αναμένεται να καταλάβουν τα ορφανά μετά την έξοδο τους» και «δεν έπρεπε να καλλιεργεί ‘εις τας απαλές καρδίας και τάς αθώας ψυχάς των παιδών τούτων ιδέας αντιβαίνουσας εις τον προορισμόν των’»¹⁰¹. Η προετοιμασία για την οικογενειακή ζωή και τα καθήκοντα της μητρότητας γίνεται μέσω του «συστήματος των μητέρων»: Τα μεγαλύτερα κορίτσια αναλαμβάνουν την εποπτεία και την φροντίδα των μικρότερων και νεοεισαχθεισών. «Μ’ αυτό τον τρόπο, από τη μία, αντικαθιστούν τη ‘φυσική μητέρα’ των μικρών κοριτσιών, και από την άλλη, αναπτύσσουν τα δικά τους ‘μητρικά αισθήματα’»¹⁰².

Το παραπάνω σύστημα των μητέρων, παρατηρείται και από την Ε. Κάννερ στη μελέτη της για τη φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης. Όπως αναφέρει, στο ορφανοτροφείο θηλέων της Πρώτης, όπως και στο Αμαλιείο, η έμφυλη διαφορά είναι εμφανής: Η ηθική μόρφωση των κοριτσιών ισούται με την εκμάθηση των χριστιανικών αρχών και αρετών, στην γνώση των οικιακών και της οικιακής οικονομίας, «εν γένει [εις] όλην την οικιακήν υπηρεσίαν»¹⁰³. Με λίγα λόγια, επιχειρείται η προετοιμασία για τα μελλοντικά συζυγικά, οικιακά, μητρικά τους καθήκοντα, η σωστή και επιτυχής εκπλήρωση του κοινωνικού τους ρόλου. Και στα δύο αυτά ορφανοτροφεία θηλέων, στο πλαίσιο της «εκμάθησης» της μητρότητας και της εγγάραξης των αρχών της μητρικής υπευθυνότητας, τα μεγαλύτερα κορίτσια προσέχουν τα μικρότερα μέσα στο ίδρυμα. Για τα κορίτσια, προτεραιότητα έχει η αποκατάσταση τους μέσω γάμου, ή η παράδοση τους σε συγγενείς αν υπάρχουν¹⁰⁴, ενώ η μόνη επαγγελματική διέξοδος είναι η εργασία ως υπηρέτριες¹⁰⁵, όπως είδαμε και πριν, η οποία προβάλλει ως η μοναδική λύση για αποφυγή της πορνείας, δεδομένης της ηθικής επιτήρησης από την οικογένεια που θα τοποθετηθούν. Έτσι, «ο λόγος περί της ανεπιτήρητης θηλυκής νεότητας δυσχεραίνει τη θέση των ορφανών κοριτσιών, της ομάδας δηλαδή που υποτίθεται ότι αποσκοπούσε κατά κύριο λόγο να προστατεύσει, στερώντας τους ουσιαστικές ευκαιρίες επαγγελματικής αποκατάστασης και κατά συνέπεια κοινωνικής ένταξης»¹⁰⁶.

Το Αμαλιείο ανέπτυξε και εφάρμοσε ένα αρκετά αυστηρό σύστημα αμοιβών και ποινών¹⁰⁷ το οποίο ενίσχυε την διαβάθμιση θετικών και αρνητικών ενεργειών, καλής και κακής συμπεριφοράς, θέτοντας με αυτό τον τρόπο μια κλίμακα σύγκρισης συμπεριφορών και ατόμων, ενισχύοντας τον στιγματισμό και διαχωρισμό των παιδιών σε άξια και ανάξια και τον μεταξύ τους ανταγωνισμό¹⁰⁸. Τα περισσότερα ιδρύματα

¹⁰¹ Θεοδώρου 1999β ό.π., σ. 61

¹⁰² Κορασίδου 1995 ό.π., σ.138

¹⁰³ Κάννερ 2004 ό.π., σ. 328

¹⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 329

¹⁰⁵ Βλ. Χαντζαρούλα 2012β ό.π.: «Τα φιλανθρωπικά ιδρύματα εξακολουθούσαν να αντιμετωπίζουν την οικιακή εργασία ως μέσο αποκατάστασης των παιδιών, ενώ ανταποκρίνονταν στη ζήτηση των αστών για φτηνό προσωπικό σε μια περίοδο που το «υπηρετικό πρόβλημα», η έλλειψη δηλ. οικιακών εργατριών, ήταν πιο οξύ από ποτέ»: σ. 100. «Ιδιαίτερα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή και κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ορφανά και παιδιά σε ανάγκη τοποθετούνταν σε οικογένειες ως υπηρέτριες χωρίς μισθό ή με μια συμφωνία για ένα πολύ μικρό ποσό που έδιναν οι εργοδότες κάθε χρόνο στα Ιδρύματα», σ. 116.

¹⁰⁶ Κάννερ 2004 ό.π., σ. 330

¹⁰⁷ Για λεπτομερή καταγραφή των επιβραβεύσεων και ποινών του Αμαλιείου, βλ. Κορασίδου 1995 ό.π., σ. 146

¹⁰⁸ Κάννερ 2004 ό.π., σ.312

διατηρούσαν ένα βιβλίο, το λεγόμενο «κάτοπτρον», στο οποίο καταγράφονταν παρατηρήσεις και σχόλια που αφορούσαν τη συμπεριφορά και επίδοση των ορφανών. Οι τρόφιμοι έπρεπε να αισθάνονται ότι επιτηρούνται διαρκώς ακόμα και χωρίς εμφανή παρουσία επιβλέποντος. Επιβαλλόταν με αυτό τον τρόπο μια ηθική «με μεθόδους λογιστικής»¹⁰⁹. Για παράδειγμα, η καλή διαγωγή και επίδοση μπορούσαν να οδηγήσουν σε «προβιβασμό», σε επιβράβευση και δικαίωμα πρόσληψης του παιδιού ως έμμισθου παιδονόμου εντός του ιδρύματος αλλά και απονομή ενός επιπλέον χρηματικού ποσού κατά την έξοδο του από το ίδρυμα. Αυτές οι ενέργειες αποτελούν μια συμβολική έκφραση αναγνώρισης «όπου η βράβευση συνδέεται με την αποδοχή των επιτηρούμενων στην τάξη των επιτηρητών»¹¹⁰. Αντίθετα, οι ποινές που επιβάλλονται όταν παρατηρούνται σφάλματα κακής διαγωγής, στοχεύουν στην πρόκληση αισθήματος ντροπής και ενοχής, αλλά και αποκλεισμό του ατόμου από την ομάδα, και υπενθύμιση του σφάλματος¹¹¹.

Το *Ορφανοτροφείο αρρένων Χατζηκώνστα*¹¹² ιδρύεται ένα χρόνο μετά το Αμαλείο, το 1856 και προορίζεται αποκλειστικά για τα άρρενα ορφανά. Η αναπαράσταση μιας εν δυνάμει επικίνδυνης για τη δημόσια τάξη κατηγορίας, των «αγυιοπαίδων» είναι έμφυλη και αρσενικού γένους, ενώ έμφυλο χαρακτήρα λαμβάνει και η επιτήρηση¹¹³. Αρχικά φιλοξενήθηκαν εκεί φτωχά αγόρια, ορφανά και από τους δύο γονείς, ενώ το ένα τρίτο των παιδιών αυτών προέρχονταν από αλύτρωτες ελληνικές περιοχές¹¹⁴. Στο συγκεκριμένο Ορφανοτροφείο η εκπαίδευση ανταποκρίνεται στις προσδοκίες της κοινωνίας για την απασχόληση των αγοριών και μελλοντικών ανδρών, τεχνιτών. Έτσι εκπαιδεύονται κυρίως σε χειρωνακτικές εργασίες «προς πορισμόν και αποκατάστασιν των»¹¹⁵, όπως σιδηρουργία, ξυλουργία, ραπτική, σκυτοτομία, υποδηματοποιία, υφαντική, βιβλιοδεσία¹¹⁶. Η ανάγνωση, η γραφή και η αριθμητική δεν διδάσκονται παρά μόνο σε ένα βασικό αρχικό επίπεδο, ό,τι θεωρείται χρήσιμο για την εργασία τους ως τεχνιτών. Μέσα στο ίδρυμα λειτουργούν εργαστήρια, στα οποία φτιάχνουν υποδήματα που θα χρησιμεύσουν στα ίδια τα παιδιά αλλά και στα υπόλοιπα: «όλα τα απαιτούμενα υποδήματα δι' εαυτούς και τους εν τοις διαφόροις κλάδοις των Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων περιθαλπομένους, καθώς και όλα τα ενδύματα, τούθ' όπερ ανακουφίζει την υπέρ αυτών καταβαλλομένην δαπάνην»¹¹⁷.

Και εδώ εφαρμόζεται το σύστημα ποινών και επιβραβεύσεων¹¹⁸. Σε περίπτωση που κάποιο παιδί επιδείξει καλή διαγωγή και συμπεριφορά, εγγράφεται το όνομα του στο *βιβλίο ποιότητας* των ορφανών. Επίσης βραβεύεται με στεφάνι ο ορφανός που επί δύο χρόνια διακρίνεται για την καλή του διαγωγή και χρηστότητα, και παρουσιάζει πρόοδο στα γράμματα και στις τέχνες. Όπως και στο θηλέων ίδρυμα, έτσι κι εδώ δίνεται η ευκαιρία στον «καλό και χρηστό τρόφιμο» να προσληφθεί στο ίδρυμα ως έμμισθος

¹⁰⁹ Θεοδώρου 1999β ό.π., σ.73

¹¹⁰ Στο ίδιο, σ.74-75

¹¹¹ Στο ίδιο, σ.76

¹¹² Βλ. Καλλιγά 1990 ό.π., «Το Ορφανοτροφείο Γ. και Αικ. Χατζηκώνστα (1856)», σ. 133-147

¹¹³ Κάννερ 200 ό.π., σ. 316

¹¹⁴ Κορασίδου 1995 ό.π., σ.133

¹¹⁵ Κάννερ 2004 ό.π., σ.313

¹¹⁶ Κορασίδου 1995 ό.π., σ. 141

¹¹⁷ Κάννερ 2004 ό.π., σ.313

¹¹⁸ Για το σύστημα ποινών και επιβραβεύσεων του ορφανοτροφείου Χατζηκώνστα, βλ. Κορασίδου 1995 ό.π., σ. 146-147

παιδονόμος¹¹⁹. Αντίστοιχα, για τις ποινές και τις παρατηρήσεις κακής διαγωγής και συμπεριφοράς, υπάρχει ο *Μαύρος Πίνακας*, όπου εγγράφονται τα ονόματα εκείνων που αντιβαίνουν τους κανόνες και δεν «ταιριάζουν» με το πρότυπο του χρηστού τροφίμου. Οι ποινές στοχεύουν στη φιλοτιμία, στην αίσθηση ενοχής και στο στιγματισμό, και όχι στο σώμα, αν και σε κάποιες περιπτώσεις επιβάλλεται στο παιδί να παραμείνει σε όρθια ή γονατιστή στάση μπροστά στους συμμαθητές τους ή να μείνει νηστικό για κάποιες ώρες¹²⁰. Οι τιμωρίες αυτές αν και δεν δείχνουν άμεση σωματική βία, τη φέρουν και την προκαλούν σε μεγάλο βαθμό. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι μέθοδοι αυτές είχαν λάβει πολύ θετικές κριτικές και σχόλια από τα άτομα που τις μελέτησαν και τις παρατήρησαν και κρίθηκαν ως παιδαγωγικά επιτυχείς, χρήσιμες και τελέσφορες¹²¹.

Τα βασικά σημεία και στόχοι της εκπαίδευσης των παιδιών στα δύο αυτά τα ιδρύματα, αλλά και στα υπόλοιπα που έκαναν την εμφάνισή τους κυρίως από το 1870 και μετά¹²², ήταν η χριστιανική εκπαίδευση, η διδασκαλία οικοκυρικών και «γυναικείων» δεξιοτήτων για τα κορίτσια¹²³, και η εκμάθηση τεχνικών επαγγελματιών για τα αγόρια, χρήσιμες δεξιότητες και αρετές προς την εκπλήρωση του αντίστοιχου κοινωνικού τους ρόλου¹²⁴.

Με την καταστολή και τις ποινές στα ορφανοτροφεία επιχειρείται να αναπληρωθεί το κενό του οικογενειακού περιβάλλοντος σε μια περίοδο που οι οικογενειακές αξίες κατέχουν σημαντική θέση¹²⁵. Αυτό που συμπεραίνουμε από τους κανονισμούς και τα προγράμματα σπουδών είναι ότι δίνεται μεγάλη σημασία και ενδιαφέρον στον έλεγχο συμπεριφορών και συνηθειών «που παραπέμπουν στο αταίριαστο αίσθημα της ενηλικότητας και ελευθερίας, καθώς και της σεξουαλικότητας που στον κανονιστικό λόγο ταυτίζονται με τη ρυπαρότητα και την κοινωνική αταξία. Επιτηρούνται συνεπώς οι στιγμές εκείνες όπου υπάρχει φόβος ότι τα ένστικτα αυτά θα έρθουν στην επιφάνεια»¹²⁶.

Η εισαγωγή των παιδιών και νέων σε ιδρύματα σηματοδοτείται από τυποποιημένες και συμβολικές πρακτικές που δηλώνουν το «πέραςμα», τη διάβαση από τον έξω κόσμο, από το χάος της πόλης, στον αυστηρό έλεγχο και στην ησυχία του ιδρύματος. Οι διαβατήριες αυτές τελετουργίες που ακολουθούνται, εστιάζουν κυρίως στο σώμα και στην εμφάνιση του νέου τρόφιμου, του «νεοσύλλεκτου», έτσι ώστε οι συμβολισμοί της αποκοπής από την κοινωνία και την χωρίς όρια και κανόνες ζωή να

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ. 146-147

¹²⁰ Στο ίδιο, σ. 147

¹²¹ Στο ίδιο, σ. 152

¹²² Για τα υπόλοιπα φιλανθρωπικά ιδρύματα και τις φιλανθρωπικές δράσεις που αναπτύχθηκαν τον 19^ο αιώνα, και κυρίως από το 1870 και μετά, στην Αθήνα και τον Πειραιά, βλ. τις μελέτες: Θεοδώρου Β. 1992 ό.π., σ.71-90., Κορασίδου Μ., 1995 ό.π., Τσακουρής Κ., 1995 ό.π.

¹²³ Η εκπαίδευση των κοριτσιών έθεσε ως κύριο στόχο την εκμάθηση και εξάσκηση της γυναικείας «αρετής». Σε αυτό το κλίμα, η στήριξη του αιτήματος της γυναικείας εκπαίδευσης οργανώθηκε στη βάση της επιτέλεσης του οικιακού προορισμού της «γυναίκας». Όπως επισημαίνει ο Χ. Εξερτζόγλου, το τι ακριβώς σήμαινε εκπαίδευση των κοριτσιών και ποια ήταν τα όρια της δεν ήταν αυτονόητο. Αντίθετα, κατέστη αντικείμενο διαμάχης καθώς έθεσε το ζήτημα της ισοτιμίας με την εκπαίδευση των αγοριών, Εξερτζόγλου 2010 ό.π., σ. 205

¹²⁴ Κορασίδου 1995 ό.π., σ. 137

¹²⁵ Κάννερ 1998 ό.π., σ. 208

¹²⁶ Κάννερ 2004 ό.π., σ. 312

γίνει εμφανής και στην εξωτερική εμφάνιση. Ο νέος τρόφιμος με την εισαγωγή του στο ίδρυμα είναι υποχρεωμένος να κουρευτεί, να λουστεί και να φορέσει νέα ρούχα-συνήθως κάποια στολή ή κάποια «λιτή και ομοιόμορφος»¹²⁷ ενδυμασία, και να ενσωματωθεί στο σύνολο, στην τάξη των τροφίμων.

Η πειθαρχία και η τάξη επιβάλλονται μέσω ενός αυστηρού προγράμματος που χαρακτηρίζεται από ακριβή διαδοχή δραστηριοτήτων, επαναληπτικότητα, χωρίς κενά για αυτόνομη χρήση. Η οργάνωση του χρόνου και το καθημερινό πρόγραμμα στα ιδρύματα ακολουθεί αυστηρά, στρατιωτικά πρότυπα. Ο χρόνος είναι θεσμοποιημένος. Όπως αναφέρει η Θεοδώρου, «μια μηχανιστική πειθαρχία στρατιωτικής έμπνευσης αποπνέουν διατάξεις όπως οι παραπάνω, μόνο που τα στρατιωτικά προστάγματα έχουν αντικατασταθεί από τον ήχο του κουδουνιού»¹²⁸. Το γεύμα λαμβάνει χώρα πάντοτε σε πολύ συγκεκριμένη ώρα μετά την προσευχή, και έχει συγκεκριμένα διάρκεια, ενώ υπάρχει ο κανόνας να τηρείται ησυχία κατά τη διάρκεια της ημέρας, και κυρίως της νύχτας. Οι τρόφιμοι κινούνται αυτοματοποιημένα και συγχρονισμένα στον ρυθμό αυτού του προγράμματος¹²⁹. Το πρόγραμμα αυτό λειτουργεί ως μέσο και εργαλείο για την επιβολή της πειθαρχίας, της υπακοής σε μια αόρατη αρχή¹³⁰. Στόχος του ιδρύματος είναι τα άτομα να έχουν εσωτερικεύσει όλους αυτούς τους πειθαρχικούς κανόνες και να ρυθμίζουν τον ατομικό τους βίο βάσει αυτών, ακόμα και μετά την απόλυσή τους από το ίδρυμα.

Στους περισσότερους κανονισμούς αποτυπώνεται η τάση να περιορίζονται οι επαφές των τροφίμων με τον έξω κόσμο, ακόμα και με τους συγγενείς, σε μια προσπάθεια να μένει ανεπηρέαστο το ορφανό παιδί από τις εξωτερικές επιρροές. «Η πόρτα του ιδρύματος οριοθετεί έτσι ένα νοητό σύνορο ανάμεσα στον εσωτερικό κόσμο της αναμόρφωσης και τον εξωτερικό κόσμο των κινδύνων»¹³¹. Μόνο η αγάπη, η αγκαλιά, η οικογένεια του ιδρύματος θεωρείται κατάλληλη, ωφέλιμη και ηθικοποιητική για το παιδί. Οι συνομιλίες των ορφανών με τους συγγενείς τους γίνονται με την παρουσία επιμελητών, σε καθορισμένες ώρες επισκεπτηρίου. Το ίδρυμα περιθάλψης διαμορφώνεται ως ένας χώρος κλειστός και απομονωμένος, επιτηρούμενος σε όλα τα σημεία του, «όπου τα άτομα τοποθετούνται σε συγκεκριμένη θέση ανά πάσα στιγμή, όπου οι παραμικρές κινήσεις ελέγχονται, όπου όλα τα γεγονότα καταγράφονται, όπου η εξουσία ασκείται με έναν αυστηρά ιεραρχημένο τρόπο, όπου κάθε άτομο κάθε στιγμή ελέγχεται, καταγράφεται και παρακολουθείται»¹³². Η Θεοδώρου τονίζει ότι ο αριθμός των αποδράσεων που επιχειρούνταν από τους τρόφιμους ήταν υψηλός, γεγονός που δηλώνει, σύμφωνα με την ίδια, μια συλλογική έκφραση αντίστασης, την επιθυμία επιστροφής στον πρότερο βίο τους, στην αβεβαιότητα της περιπλάνησης, μακριά από κανόνες και αυστηρή πειθαρχία. «Φαίνεται ότι το αγαθό της ελευθερίας μετρούσε περισσότερο από τη βελτίωση των υλικών συνθηκών διαβίωσης»¹³³.

¹²⁷ Στο ίδιο, σ. 325

¹²⁸ Θεοδώρου 1999β, σ. 71

¹²⁹ Κάννερ 2004 ό.π., σ. 324, 325, Κορασίδου 1995 ό.π., σ.143, Θεοδώρου 1999β ό.π., σ. 70

¹³⁰ Θεοδώρου 1999β ό.π., σ. 72

¹³¹ Στο ίδιο, σ. 81

¹³² Στο ίδιο, σ. 83

¹³³ Θεοδώρου 1992 ό.π., σ. 87

Κεφάλαιο 2

Πριν το ίδρυμα: Ο αποχωρισμός

2.1. Αιτίες εισαγωγής και κατηγορίες τροφίμων: Ανάγνωση του *Μητρώου Ορφανών*

Το Μητρώο Ορφανών του Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου είναι ένα ογκώδες και πολυσέλιδο βιβλίο το οποίο έχει σωθεί αυτούσιο (Εικόνα 3). Έχει μια καθορισμένη διάταξη, και απ' ό,τι φαίνεται ήταν κοινό για όλα τα φιλανθρωπικά ιδρύματα εκείνων των δεκαετιών¹³⁴. Στο *Μητρώον Ορφανών*¹³⁵ αναγράφονται σε οριζόντια διάταξη, σε έκταση δύο σελίδων, οι εξής πληροφορίες:

Στην πρώτη σελίδα (Εικόνα 1):

- *Αύξων αριθμός*
- *Ονοματεπώνυμον*
- *Όνομα*

Πατρός

Μητρός

- *Ηλικία*
- *Ιδιότης*
- *Τόπος καταγωγής*

Χωρίον

Δήμος

Νομός

- *Τόπος προελεύσεως*

Χωρίον

Δήμος

Νομός

- *Διεύθυνσις γονέων ή κηδεμόνων και ονοματεπώνυμον των τελευταίων*
- *Επάγγελμα γονέων ή κηδεμόνων*

¹³⁴ Στο επάνω μέρος της κάθε σελίδας του Μητρώου αναγράφεται η λέξη «Εθνικόν» η οποία ακολουθείται από μια κενή γραμμή, όπου συμπληρώνεται ο τίτλος του εκάστοτε ιδρύματος. Εν προκειμένω, σε κάθε σελίδα, το «Εθνικόν» ακολουθείτο από το γραμμένο χειρογράφως «Μιχάλειον Ορφανοτροφείο Θηλέων Χίου».

¹³⁵ ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, *Μητρώο Ορφανών, 1924-1985*

Αριθμὸς ὀρφανῶν	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ	Ὄνόματα		Ἰδιότης	Τόπος καταγωγῆς			Τόπος προελεύσεως			Διεύθυνσις γονέων ἢ κηδεμόνων καὶ ὀνοματεπώνυμον τελευταίων	Ἐπίσημοι γονεῖοι ἢ κηδεμόνες
		Πατρὸς	Μητρὸς		Ἡλικία	Χωρίον	Δῆμος	Νομὸς	Χωρίον	Δῆμος		

1. Μητρώο Ὀρφανῶν, πρώτη σελίδα

Στη δεύτερη σελίδα (Εικόνα 2) αναγράφονται τα εξής:

- Αριθμὸς εγγράφου ἐντολῆς εἰσαγωγῆς ὀρφανῶν
- Χρονολογία εἰσόδου

Ἔτος

Μῆν

Ἡμέρα

- Χρονολογία ἐξόδου

Ἔτος

Μῆν

Ἡμέρα

- Περιγραφή περιουσίας ὀρφανοῦ
- Γνωμάτευσις ἰατροῦ περὶ υγιεινῆς καταστάσεως ὀρφανοῦ κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν του

• ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΟΡΦΑΝΩΝ

*Τελειώνει 7.

Αριθμός υπεύθυνου γονιού ή εισηγητή ορφανού	Χρονολογία εισόδου			Χρονολογία εξόδου			Περίγραφή περιουσίας ορφανού	Γνωμάτευσις Ιατρού περί υγείας καταστάσεως ορφανού κατά την εισαγωγήν του	Λαμβάνη ορφανού κατά το διάστημα της εν τούτοις διαμονής του.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
	Έτος	Μ ή ν	Ημέρα	Έτος	Μ ή ν	Ημέρα				

2. Μητρώο Ορφανών, δεύτερη σελίδα

ΕΘΝΙΚΟΝ ΜΗΤΡΩΟΝ

Αριθμ. ορφανού	ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ		Πατρικόν	Τόπος καταγωγής				Τόπος παραδόσεως				Διεύθυνσις γονιού ή αρμοδίου επί διαμονή ορφανού αλλοδαπών	Επιμέριον γονιού ή αρμοδίου	
	Όνομα	Ματρικόν		Χώρα	Πόλις	Χωριόν	Πόλις	Χωριόν	Πόλις	Χωριόν				

ΟΡΦΑΝΩΝ

*Τελειώνει 7.

Αριθμός υπεύθυνου γονιού ή εισηγητή ορφανού	Χρονολογία εισόδου			Χρονολογία εξόδου			Περίγραφή περιουσίας ορφανού	Γνωμάτευσις Ιατρού περί υγείας καταστάσεως ορφανού κατά την εισαγωγήν του	Λαμβάνη ορφανού κατά το διάστημα της εν τούτοις διαμονής του.	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
	Έτος	Μ ή ν	Ημέρα	Έτος	Μ ή ν	Ημέρα				

3. Μητρώο Ορφανών¹³⁶

¹³⁶ Εικόνες 1,2,3: Μητρώο Ορφανών, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου (φωτογραφία Σ. Γεωργίτη)

Στο Μητρώο, κατά την εισαγωγή ενός κοριτσιού, συμπληρώνονταν όλες ανεξαιρέτως οι στήλες, συνοπτικά και τηλεγραφικά. Θα αναφέρω εδώ κάποιες λεπτομέρειες σχετικά με τις πληροφορίες που συμπληρώνονταν κάτω από ορισμένες στήλες οι οποίες, κατά τη γνώμη μου, χρειάζονται διευκρίνηση.

Αύξων αριθμός: Από αυτή τη στήλη λαμβάνουμε σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τον αριθμό των τροφίμων που πέρασαν από το ίδρυμα, αλλά και τις διακυμάνσεις του πληθυσμού των τροφίμων ανά έτος ή ανά δεκαετία (βλ. Πίνακα 1 και 2). Συγκεκριμένα, η πρώτη εγγραφή-είσοδος που δηλώνεται σε αυτό το βιβλίο είναι στις 2/8/1924, ενώ η τελευταία τον Μάιο του 1982. Συνολικά σημειώνονται 907 εγγραφές στο ίδρυμα κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του ή ορθότερα, μέχρι και το έτος που δεχόταν τροφίμους, από το 1924 μέχρι και το 1982. Τον πρώτο χρόνο εισήχθησαν 85 παιδιά όλων των ηλικιών, με την πλειοψηφία να είναι ηλικίας από δώδεκα ετών και άνω, τα οποία προέρχονταν από γονείς αιχμαλώτους με κύριους τόπους προέλευσης τη Σμύρνη και τη Μυτιλήνη. Από το πρώτο έτος μέχρι και κυρίως το 1934, η αύξηση των τροφίμων ήταν μεγάλη και εμφανής, γεγονός που οφειλόταν στις συνθήκες της εποχής (Μικρασιατική καταστροφή, προσφυγικό ζήτημα, οικονομική κρίση) και στη γεωγραφική θέση του νησιού. Μέχρι τη δεκαετία του 1950 είχαν σημειωθεί 574 εγγραφές, ενώ από το 1950 μέχρι και το 1982, οι εγγραφές ήταν 338, ακολουθώντας μια εμφανώς φθίνουσα πορεία, μέχρι και τη διακοπή λειτουργίας του ιδρύματος. Την τελευταία δεκαετία, από το 1972 μέχρι το 1982 οπότε και καταχωρήθηκε η τελευταία εγγραφή, ο αριθμός των νέων εισαγωγών είχε μειωθεί σημαντικά, στις μόλις 35 εγγραφές σε διάρκεια δέκα ετών (Πίνακας 2), γεγονός που προοιωνίζεται το σταδιακό κλείσιμο του ιδρύματος.

Πίνακας 1: Εισαγωγές τροφίμων ανά δεκαετία

Δεκαετία	Εισαγωγές
1924-1940	378
1940-1950	189
1950-1960	130
1960-1970	152
1970-1982	56

Πίνακας 2: Νέες εγγραφές τροφίμων τις δύο τελευταίες πενταετίες λειτουργίας του ιδρύματος

Έτη	Νέες εγγραφές
1972-1977	28
1977-1982	7

Ιδιότις: Εδώ αναγράφονται πληροφορίες που αφορούν τις αιτίες αποχωρισμού των κοριτσιών από τους νόμιμους κηδεμόνες τους και τους λόγους απόδοσης τους στο ίδρυμα. Κάποιες από αυτές τις «ιδιότητες» που δηλώνονταν ήταν: *ορφανή, εξώγαμο τέκνον, ορφανή πατρός και μητρός πολυτέκνον, ορφανή πατρός και άπορος, εγκαταλελειμμένης πατρός και μητρός άπορου, εξώγαμον τέκνον μητρός ψυχοπαθούς, γονέων εν διαζεύξει...* Τόσο η ίδια η έννοια της «ιδιότητας» όσο και οι πληροφορίες που αναγράφονται εντός των πλαισίων της, κατατάσσουν τα ορφανά παιδιά ως μια ειδική κατηγορία παιδιών, αποδίδοντας τους μια ιδιότητα, και εντάσσοντας τα με αυτό τον τρόπο σε μία συγκεκριμένη «λίστα» κατηγοριών. Το ορφανό παιδί δεν εμπίπτει στις προϋποθέσεις μιας «φυσιολογικής» παιδικής ηλικίας, έτσι πρέπει να του αποδοθούν νέες ιδιότητες: «ορφανή», «εξώγαμον τέκνον», οι οποίες το εντάσσουν στην κατηγορία των απροστάτευτων παιδιών. Η κατηγοριοποίηση αυτή, όπως και η ίδια η έννοια της παιδικότητας¹³⁷, της παιδικής προστασίας, αποτελούν κοινωνικές κατασκευές. Έτσι, παιδιά που δεν ανήκουν στην αποδεκτή κατηγορία της «φυσιολογικής» οικογένειας και του «υγιούς» σπιτιού, θεωρούνται «εκτός τόπου», εκτός του κοινωνικά αποδεκτού πλαισίου της φαντασιακής οικογενειακής θαλπωρής, και εντάσσονται με αυτό τον τρόπο στο πλαίσιο της παιδικής προστασίας και περίθαλψης.

Χρονολογία εισόδου-Χρονολογία εξόδου: Από τη συγκεκριμένη στήλη λαμβάνονται πληροφορίες σχετικά με τη διάρκεια φοίτησης των τροφίμων στο ίδρυμα. Από το Μητρώο αλλά και τις περιγραφές των τροφίμων συνάγεται ότι η διάρκεια διαμονής ήταν συνήθως από πέντε χρόνια και άνω, αλλά δεν μπορεί να εξαχθεί κάποιο ασφαλές συμπέρασμα σχετικά, καθώς η κάθε περίπτωση τροφίμου ήταν διαφορετική.

¹³⁷ Σχετικά με την κατασκευή της παιδικής ηλικίας και την διαμόρφωση της ανά τους αιώνες, βλ. Αριές Φιλίπ, 1990. *Αιώνες παιδικής ηλικίας* (μτφ. Αναστοπούλου Γ.). Αθήνα: Γλάρος

Η διάρκεια διαμονής εξαρτιόταν συνήθως από την ηλικία στην οποία βρισκόταν η τρόφιμος κατά την εισαγωγή της στο ίδρυμα¹³⁸ ή από το αν είχε οικογένεια «έξω»¹³⁹.

Περιγραφή περιουσίας ορφανού: Εδώ σημειώνονται τα αντικείμενα, τα ενδύματα και τα υποδήματα που φέρει μαζί της η νέα τρόφιμος κατά την είσοδο της στο ίδρυμα. Από αυτές τις πληροφορίες μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με την οικονομική κατάσταση του παιδιού, και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες έφθασε στο ίδρυμα. Για παράδειγμα, τα παιδιά των πρώτων δεκαετιών λειτουργίας του ιδρύματος δηλώνονται συνήθως ρακένδυτα, με μηδενική «περιουσία»-αντικείμενα, ενώ τα παιδιά που εισέρχονται από το '50 και εξής είναι συνήθως πιο «περιποιημένα», και φέρουν κάποια αντικείμενα μαζί τους, κάποιο παιχνίδι, λίγα ρούχα, εσώρουχα ή μια κουβέρτα. Αντικείμενα που έδιναν οι γονείς ή συγγενείς στα παιδιά τους πριν τα στείλουν στο ίδρυμα, συμβολίζουν επίσης την απόδοση μιας «ταυτότητας», μια ένδειξη ότι το παιδί δεν εγκαταλείπεται, μια ένδειξη σύνδεσης με τους γεννήτορες, που αποσκοπεί μεν στην παρηγοριά, ανακούφιση και ανάμνηση των συγγενών από το παιδί, ενώ παράλληλα λειτουργεί ίσως και ως μια μορφή εξιλέωσης από την πλευρά των κηδεμόνων, μια ένδειξη ενοχής. Μια προσπάθεια να αποδειχτεί ότι το παιδί δεν εγκαταλείπεται, δεν αφήνεται εντελώς μόνο, ότι η σύνδεση και η φροντίδα θα συνεχίσει να υφίσταται έστω και εξ αποστάσεως, ότι δεν θα είναι στην ουσία «ορφανό».

Όπως δηλώνεται στο *Μητρώον*, το 1933 εισάγεται στο ίδρυμα ένα δεκατριάρχρονο κορίτσι από την Τραπεζούντα, χωρίς κανένα αντικείμενο, ρουχισμό να το συνοδεύει. Η γιαγιά μου αφηγείται, από ιστορίες που άκουσε μέσα στο ίδρυμα, ότι το κορίτσι αυτό ήταν ορφανό, παιδί αγνώστων γονέων, αιχμαλώτων πολέμου, και αφού βρέθηκε μόνο στους δρόμους της Μ. Ασίας, έφτασε απέναντι, έλαβε φροντίδα και περίθαλψη στο Νοσοκομείο της Χίου και στη συνέχεια αποδόθηκε στο ίδρυμα χωρίς καμία πληροφορία ή συνοδευόμενο έγγραφο¹⁴⁰. Το μόνο που είχε πάνω του ήταν ένα σεντονάκι¹⁴¹, στο οποίο ήταν ραμμένα τα αρχικά «ΠΚ»¹⁴². Στο κορίτσι αυτό, δόθηκε το όνομα Παρασκευή Κωνσταντίνου, παρέμεινε στο ίδρυμα ως τρόφιμος μέχρι την ενηλικίωσή της και εργάστηκε ως νοσοκόμα του ιδρύματος, έγινε η «Δεσποινίς

¹³⁸ Για παράδειγμα, ένα κορίτσι που εισαγόταν στην ηλικία των έξι χρόνων, ήταν πολύ πιθανό να παραμείνει στο ίδρυμα μέχρι την ενηλικίωσή της. Ένα κορίτσι που εισαγόταν στην προεφηβική ή εφηβική ηλικία, το πιο πιθανό είναι να εισήχθη εκεί για να καταφέρει να μορφωθεί και να σπουδάσει. Έτσι θα έμενε εκεί μέχρι αποφοιτήσει από το σχολείο.

¹³⁹ Τα κορίτσια που είχαν οικογένεια-συγγενείς να τις περιμένουν βρισκόταν σε μια ενδιάμεση μεθοριακή κατάσταση, μέσα και έξω από το ίδρυμα. Πολλά από τα κορίτσια που είχαν για παράδειγμα θείους/θείες, παππού/γιαγιά ή ακόμα και έναν γονέα εν ζωή, και ακόμη περισσότερο αν διέμεναν στη Χίο, όχι μόνο βρίσκονταν και έμεναν συχνά μαζί τους, αλλά και έβγαιναν νωρίτερα από το ίδρυμα, συνήθως μόλις έπαιρναν το απολυτήριο του Γυμνασίου.

¹⁴⁰ Για τις διαδικασίες εγκατάλειψης, διακίνησης παιδιών-βρεφών και την εισαγωγή τους σε ιδρύματα/βρεφοκομεία, βλ. Μπρούσκου Αίγλη 2015, «*Λόγω της κρίσεως σας χαρίζω το παιδί μου*». *Η διακίνηση των παιδιών στην ελληνική κοινωνία του 20ού αιώνα. Το παράδειγμα του Δημοτικού Βρεφοκομείου Θεσσαλονίκης «Άγιος Στυλιανός*». Θεσσαλονίκη: Εντόμω ΣΥΜΕΠΕ.

¹⁴¹ Τα αντικείμενα που δίνονται στα εγκαταλειμμένα παιδιά και στα ορφανά, λειτουργούν και ως σημάδια αναγνώρισης, ή ως εργαλεία σύνδεσης και επανασύνδεσης της αποκομμένης συγγενικής σχέσης, του ξεφτισμένου δεσμού καταγωγής.

¹⁴² Η ιστορία αυτή δεν επιβεβαιώνεται από κάποιο έγγραφο ή από τα αρχεία. Συνάγεται από την προφορική μαρτυρία της γιαγιάς μου αλλά και προφορικές συζητήσεις που είχα με την μητέρα μου και άλλες πληροφορήτριες.

Παρασκευή» για τις μικρές τροφίμους και παρέμενε εκεί μέχρι και τη συνταξιοδότησή της.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ: Από αυτή τη στήλη αντλούμε πληροφορίες που αφορούν συνήθως τους λόγους διαγραφής ή απόλυσης της τροφίμου από το ίδρυμα ή κάποιες λεπτομέρειες που θεωρούνται σημαντικές και δεν «χωρούν» ή δεν εμπίπτουν σε κάποια άλλη στήλη. Εδώ αναγράφονταν συνήθως οι λόγοι διαγραφής του κοριτσιού ή/και κάποια σημαντικά συμβάντα που το αφορούσαν, όπως πειθαρχικά παραπτώματα, προβλήματα συμπεριφοράς κατά την διαμονή της στο ίδρυμα, τα οποία θα μπορούσαν να αποτελέσουν αιτία διαγραφής και αποπομπής: *έφυγε με άδεια και δεν επανήλθε, αποδόθηκε στους γονείς, ενυμφέφθη.*

2.2. Αιτίες και όροι εισδοχής: Μια ανάγνωση των αρχείων

Το Μιχάλειο Ορφανοτροφείο ιδρύθηκε βάσει του Νόμου 2851 «περί ιδρύσεως Εθνικών Ορφανοτροφείων και Οικοτροφείων απόρων μαθητών», με σκοπό την «περίθαλψιν των ορφανών πατρόθεν ή μητρόθεν και μόρφωσιν αναξιοπαθούντων απόρων μαθητών και μαθητριών»¹⁴³. Βάσει του ίδιου νόμου ορίζεται ο αριθμός των τροφίμων: Να μην υπερβαίνει τις εκατό.

Στη δεύτερη συνεδρία της Δ. Επιτροπής, συζητείται ότι στο Μιχάλειο Ορφανοτροφείο εισάγονται ορφανά θύματα πολέμου ή πρόσφυγες κατά προτίμηση «τα εξ αμφοτέρων των γονέων των κατηγοριών τούτων ορφανά», ενώ ως στόχος τίθεται η περίθαλψη των ορφανών¹⁴⁴. Τα δεδομένα αυτά, τα συγκεκριμένα κριτήρια εισαγωγής και τα όρια ηλικίας, θα μεταβληθούν ή θα χαλαρώσουν, κατά τη διάρκεια των ετών και δεκτά θα γίνονται παιδιά που δεν είναι απαραίτητως ορφανά κι από τους δύο γονείς, καθώς επίσης και παιδιά που δεν είναι καν ορφανά. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα Αρ. 11 παρ. 3 του Νόμου 4051 του 1960 «Περί ενισχύσεως απροστάτευτων παιδιών»:

*Από της ισχύος του παρόντος επιτρέπεται, κατ' εξαίρεσιν, αποφάσει της οικείας Διοικητικής Επιτροπής και μετά προηγουμένην έγκρισιν του Υπουργού Κοιν. Πρόνοιας, η εισαγωγή εις τα Εθνικά Ορφανοτροφεία ή Οικοτροφεία ορφανών ή άλλων απόρων παιδιών δεομένων κατά την κοινωνικήν αντίληψιν Ιδρυματικής προστασίας, κατά παρέκκλισιν των διατάξεων περί ορφανείας και λοιπών προϋποθέσεων οικογενειακής καταστάσεως της κειμένης νομοθεσίας μέχρι ποσοστού 5% επι του συνόλου της καθωρισμένης οργανικής δυνάμεως εκάστου Ιδρύματος*¹⁴⁵.

¹⁴³ Νόμος 2851, Αρ. 1., *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος* (τ. 1, αρ. φύλλου 114), 15/07/1922

¹⁴⁴ 24/3/1924, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του *Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου*.

¹⁴⁵ Ν. 4051, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, 20/05/1960

Παράλληλα, το Άρθρο 9 παρ.1 του Ν.Δ. 4525/1966 ορίζει ότι:

Η κατ' εξαίρεσιν εισαγωγή παιδιών εστερημένων οικογενειακής φροντίδος κατά τας διατάξεις της παραγρ. 3 του άρθρου 11 του Νόμου 4051/1960 " περί ενισχύσεως απροστατευτών παιδων " εις τα Εθνικά Ορφανοτροφεία και Οικοτροφεία, ορίζεται από της ισχύος του παρόντος Ν.Δ., εις ποσοστόν μέχρι 30% του συνόλου της οργανικής δυνάμεως εκάστου τούτων.¹⁴⁶

Παρατηρώντας χρονολογικά τις συνεδριάσεις της Δ. Επιτροπής του Μιχάλειου, αυτή η μεταβολή των κριτηρίων εισαγωγής των παιδιών και των ορίων ηλικίας, είναι εμφανής. Με το πέρασμα των χρόνων, τόσο οι συνθήκες ζωής όσο και το βιοτικό επίπεδο των οικογενειών μεταβάλλεται. Αυτό που μεταβάλλεται επίσης μέσα στις δεκαετίες είναι η αντίληψη σχετικά με την απροστάτευτη παιδική ηλικία, αλλά και τα κριτήρια που κατατάσσουν ένα παιδί στην κατηγορία του «ορφανού», αλλά και έναν γονέα στην κατηγορία του «ανάξιου». Οι μεταβολές αυτές δεν αφήνουν ανεπηρέαστο ούτε τον νόμο, όπως αναφέρθηκε, αλλά ούτε και τον τρόπο διαχείρισης των εισδοχών των ιδρυμάτων:

Στη συνεδρίαση στις 19/8/1935 γίνεται λόγος για τη διαταγή του Υπουργείου Προνοίας που αφορά το όριο ηλικίας των τροφίμων που δικαιούνται την περίθαλψη του ιδρύματος, ήτοι να διαμένουν εκεί, το οποίο είναι το δέκατο έκτο έτος της ηλικίας τους¹⁴⁷.

Παράλληλα, στη συνεδρίαση στις 1/9/1938 ορίζεται ότι κορίτσια που δεν είναι ορφανές κι από τους δύο γονείς δίνονται πίσω στους γονείς ή κηδεμόνες τους. Το δεδομένο αυτό τίθεται στην ατζέντα της συνεδρίασης ως το ζήτημα «της εκκαθάρισεως των τροφίμων των δυναμένων να αποδοθώσιν εις τους κηδεμόνας τους»¹⁴⁸. Επίσης, τρόφιμοι οι οποίες πάσχουν από ασθένειες όπως παραλυσία, ψυχολογικά ή διανοητικά προβλήματα, παραπέμπονται στο Άσυλο των Ανιάτων.

Μια παρόμοια «εκκαθάριση» εντοπίζεται και αργότερα, το 1951, συγκεκριμένα στη συνεδρίαση που λαμβάνει χώρα στις 22/6/1951. Ο γιατρός που εξέταζε την κατάσταση υγείας και υγιεινής των τροφίμων, μετά από ακτινολογικές και κλινικές εξετάσεις που διενεργήθηκαν, παρατηρεί, σε μεγάλη κλίμακα, αδενοπάθεια των ορφανών και αναφέρει ότι: «Δυστυχώς επί του σημείου τούτου δεν δυνάμεθα να αντιδράσωμεν δι' ο και προτείνω όπως γίνη έντονον διάβημα προς το Υπουργείον ίνα του λοιπού τα εισαγόμενα ορφανά εξετάζονται ακτινολογικώς και κλινικώς και αποστέλλονται μόνον όταν διαπιστωθή η υγεία των. Θα έλεγα μάλιστα να μη δεχόμεθα

¹⁴⁶ Ν. Δ. 4525, *Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, 19/07/1966 (Α 141)

¹⁴⁷ Συνεδρίαση 19/8/1935, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του *Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου*.

¹⁴⁸ Συνεδρίαση 1/9/1938, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του *Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου*, υπογράμμιση δική μου.

παιδιά των οποίων η υγεία είναι επισφαλής διότι τούτο εγκυμονεί μεγάλους κινδύνους και διά τα υγιή»¹⁴⁹.

Ως προς το όριο ηλικίας των τροφίμων, η Δ. Επιτροπή στη συνεδρίαση της 24/8/1951 εισηγείται τη διαγραφή τροφίμων που συμπλήρωσαν το δέκατο έκτο έτος της ηλικίας τους. Οι τρόφιμοι που έχουν κηδεμόνες δίνονται πίσω σε αυτούς, ενώ αυτές που είναι ορφανές τοποθετούνται για εργασία στο Σκυλίτσειο Νοσοκομείο Χίου¹⁵⁰.

Στη συνεδρίαση στις 5/5/1961 η Διευθύντρια παίρνει το λόγο:

*Η ηλικίας 16 ετών τρόφιμος Π.Φ., η οποία πολλάκις και κατά το παρελθόν απησχόλησε το Ίδρυμα και τη Δ. Επιτροπήν με την ανάρμοστον συμπεριφοράν της, εξακολουθεί να δημιουργή διάφορα ζητήματα και δυσάρεστα επεισόδια και να υποκινή τας μικρότερας τροφίμους εις παντός είδους ανυποταξίας και παρεκτροπάς. Οι γονείς δε αυτής παρά τας επανειλημμένας προειδοποιήσεις της υπηρεσίας, ουδούλως ενδιαφέρθησαν δι' αυτήν και κατά τας πληροφορίας του Κέντρου Προνοίας Λέσβου, μετά του οποίου ήλθε εις επαφήν το Ίδρυμα, καθ' ότι η ως άνω τρόφιμος προέρχεται εκ Μυτιλήνης, η μεν μήτηρ αυτής διάγη έκλυτον βίον, ο δε πατήρ της έχει καταδικασθή επανειλημμένως δια διαφόρους κλοπάς και παρόμοια αδικήματα. Η Δ. Επιτροπή [...] είναι δε της γνώμης ότι θα έπρεπε να απομακρυνθή του Ιδρύματος, πλην όμως αποφασίζη όπως αύτην παραμείνη και εν εισέτι χρονικόν διάστημα εις το Ίδρυμα, λόγω των ιδιαζουσών οικογενειακών της συνθηκών και μέχρι της εξευρέσεως καλύτερας λύσεως διά ταύτην. Ο κ. Πρόεδρος, Νομάρχης Χίου, αναλαμβάνει να καλέση την μικρήν εις το Γραφείον του και να ασχοληθή προσωπικώς με αυτήν.*¹⁵¹

Η παραπάνω εισήγηση προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο που γίνονταν οι «αποστολές» και εισαγωγές τροφίμων, την οικογενειακή κατάσταση αυτών και τον τρόπο αντιμετώπισης αποκλινουσών συμπεριφορών¹⁵². Υπάρχει μια αποδεδειγμένη συνεννόηση και επικοινωνία μεταξύ των διευθύνσεων Πρόνοιας ανά τις πόλεις της Ελλάδας. Μία τρόφιμος ήταν δυνατόν να εισαχθεί στο ίδρυμα είτε μετά από αίτηση των συγγενών και νόμιμων κηδεμόνων της με σχετικά αποδεικτικά στοιχεία της οικονομικής και οικογενειακής της κατάστασης, είτε μετά από αίτηση και παραπομπής από την ίδια την Πρόνοια, στις περιπτώσεις που το οικογενειακό-οικιακό περιβάλλον του κοριτσιού θεωρείτο επισφαλές ή επιζήμιο για την ίδια και την παιδική της ηλικία.

Στη συνεδρίαση που γίνεται στις 12/10/1965 συζητείται ο έλεγχος των περιπτώσεων τροφίμων άνω των δεκαεπτά ετών. Αναφέρεται ότι στο ίδρυμα υπάρχουν

¹⁴⁹ Συνεδρίαση 22/6/1951, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου.

¹⁵⁰ Συνεδρίαση 24/8/1951, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου.

¹⁵¹ Συνεδρίαση 5/5/1961, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου.

¹⁵² Στους τρόπους πειθάρχησης και αναμόρφωσης των τροφίμων θα γίνει εκτενής αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο.

κορίτσια που έχουν υπερβεί το δέκατο έβδομο έτος της ηλικίας τους και θα πρέπει να αποφασιστεί ποιες θα παραμείνουν και ποιες θα διαγραφούν. Η ηλικία των δεκαεπτά ετών τίθεται ως το όριο εκείνο, οπότε τα παιδιά εισάγονταν σταδιακά στην κατηγορία των ενηλίκων και ήταν σε θέση να αποφασίσουν είτε να επιστρέψουν στην οικογένεια τους, είτε να εργαστούν, είτε να παντρευτούν. Τα κριτήρια διαγραφής και απόλυσης φαίνεται να σχετίζονται τόσο με τη συμπεριφορά και διαγωγή τους όσο και με την εκπαίδευσή τους, και κάποιες φορές με το αν το οικογενειακό σπίτι του κοριτσιού είναι «ασφαλές» ή όχι. Όπως αναφέρεται, οι περισσότερες από αυτές φοιτούν στο λύκειο και δεν είναι δυνατόν να διαγραφούν. Οι συγκεκριμένες τρόφιμοι σπουδάζουν με τα χρήματα του κληροδοτήματος, τα οποία θα λάμβαναν κατά την αποχώρησή τους από το ίδρυμα. Η διευθύντρια εκφράζει την άποψη ότι δεν θα πρέπει να διαγραφούν, καθώς «τα χρήματα, άτινα αποστέλλει το Ίδρυμα εις αυτάς δεν επαρκούν και διά τον ιματισμόν και την υπόδυσίν των. Παραμένουσι δε εγγεγραμμένοι εις την δύναμιν δύνανται να λαμβάνουν τα είδη ιματισμού και υποδήσεως»¹⁵³. Ως προς αυτά, η Δ. Επιτροπή συμφωνεί με την γνώμη της διευθύντριας, και οι περαιτέρω περιπτώσεις τροφίμων άνω των δεκαεπτά ετών θα εξετάζονται εξατομικευμένα.

Οι περιπτώσεις και αιτίες διαγραφές των τροφίμων από τη δύναμη του ιδρύματος φαίνεται να ποικίλουν. Στις 9/9/1965 αποφασίζεται η διαγραφή τροφίμου «ήτις δραπέτευσε εν γνώσει της μητρός της»¹⁵⁴. Ενδείξεις ανάρμοστης συμπεριφοράς αλλά και ανησυχίες από μέρος του ιδρύματος να μην διασαλευτεί η τάξη και η πειθαρχία εντός, αλλά και ο παραδειγματισμός, μπορούν να αποτελέσουν ικανούς λόγους ώστε να προχωρήσει το ίδρυμα στη διαγραφή τροφίμων. Μία τρόφιμος διαγράφεται στις 22/6/1967 καθώς:

η περαιτέρω παραμονή ταύτης εις το Ίδρυμα λόγω της αναρμόστου συμπεριφοράς της κρίνεται επιβλαβής και επιζημία διά τας λοιπάς μαθητίας, τας οποίας επηρεάζει και κατευθύνει εις παρεκτροπάς ηθικής φύσεως, καθ' όσον τόσον εκ μέρους της Δ/ντριας όσον και εκ μέρους του προσωπικού κατεβλήθησαν υπεράνθρωποι προσπάθειαι διά τον σωφρονισμόν ταύτης, άνευ αποτελέσματος»¹⁵⁵.

Άλλοι λόγοι διαγραφής και απόλυσης τροφίμων, όπως αναφέρθηκε, σχετίζονται με την εκπαιδευτική τους σταδιοδρομία, σπουδές σε Πανεπιστήμιο ή την τοποθέτηση τους σε κάποια επαγγελματική θέση, ακόμα και εντός του ιδρύματος. Για παράδειγμα στις 13/1/1970 διαγράφεται μαθήτρια η οποία «απεφοίτησεν της σχολής Νηπιαγωγών και εδιορίσθη σε ορφανοτροφείου της Ρόδου ως Παιδαγωγός», μια άλλη «απεφοίτησεν της σχολής Επισκεπτριών αδελφών Αγγλαΐας»¹⁵⁶. Άλλοι λόγοι που οδηγούσαν συνήθως σε διαγραφή μαθητριών, εκτός από την επαγγελματική αποκατάσταση, την

¹⁵³ Συνεδρίαση 12/10/1965, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου.

¹⁵⁴ Συνεδρίαση 9/9/1965, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου.

¹⁵⁵ Συνεδρίαση 22/6/1967, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου.

¹⁵⁶ Συνεδρίαση 13/1/1970, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου.

αποκλίνουσα συμπεριφορά και το «απροσάρμοστον του χαρακτήρος», ήταν ο αρραβώνας ή ο γάμος¹⁵⁷. Ένας ακόμη λόγος διαγραφής ήταν η υιοθεσία. Μέσω του ιδρύματος πραγματοποιούνταν υιοθεσίες¹⁵⁸ αν και αυτό δεν δηλώνεται επίσημα και ρητά στα πρακτικά των συνεδριάσεων, παρά μόνο σε μαρτυρίες των τροφίμων. Πολλά κορίτσια επίσης διαγράφονται «τη αιτήσει της μητρός της» ή «του πατρός της»¹⁵⁹.

2.3. Η είσοδος στο ίδρυμα: Μια ανάγνωση των μαρτυριών

Κική Σαραντινίδου¹⁶⁰, η διαχειρίστρια

-Πως ήταν τα κορίτσια τον πρώτο καιρό που ερχόντουσαν στο ίδρυμα;

Ε το παιδί στην αρχή δυσκολευότανε...Αλλά σιγά σιγά, προσαρμοζότανε, τι να κάνει;

-Ζητούσαν δηλαδή τους γονείς τους;

Όχι γονείς, τα πιο πολλά ήταν χωρίς γονείς.

-Κανέναν γονέα;

Και χωρίς κανέναν γονιό. Ή μπορούσε να έχει και έναν γονιό ή μπορούσε να έχει και τους δυο αλλά να μην... Να ήταν ανάξιοι. Κατάλαβες; Να ήταν πόρνη η μάνα...

-Κατάλαβα, να μην μπορούσαν δηλαδή να τα μεγαλώσουν...

Ανάξιοι, ανάξιοι, άμα λέμε, ανάξιοι... Όχι να μην μπορούσαν, να μην ήταν ικανοί και να μην έπρεπε να είναι με τα παιδιά τους!

Αναφερόμενη στους «ανάξιους» γονείς ουσιαστικά αναφέρεται και παραπέμπει στον Ν. 4051 («Περί απροστάτευτων παιδιών») Άρθρο 2, ο οποίος ορίζει τα κριτήρια τα οποία θέτουν το παιδί ως απροστάτευτο:

¹⁵⁷ Συχνά τα κορίτσια δίνονται πίσω σε συγγενείς ή στον εν ζωή γονέα, ώστε «να έλθουν εις γάμον». Οι συγγενείς έβρισκαν συνήθως κάποιον άνδρα που επιθυμούσε να παντρευτεί και συμφωνούσαν/κανόνιζαν γάμο με την κόρη τους. Τον ρόλο αυτόν τον παίρνει αρκετές φορές και το ίδιο το ίδρυμα «κανονίζοντας» συζεύξεις τροφίμων με ανύπαντρους άνδρες.

¹⁵⁸ Στο ζήτημα των υιοθεσιών θα γίνει αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο. Επίσης βλ. Μπρούσκου 2015 ό.π., σ. 273-282.

¹⁵⁹ Συνεδρίαση 9/11/1972, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του Εθνικού Μιχάελιου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου. Η αίτηση πατρός ή μητρός (ή άλλων συγγενών) για «απόδοση θυγατρός», δηλώνει την αλλαγή και βελτίωση της οικογενειακής κατάστασης, συνήθως λόγω ευρέσεως εργασίας του γονέα, ή επανένωση γονέων μετά από διαζύγιο. Σε αυτές τις περιπτώσεις, τα αιτήματα απόδοσης εξετάζονται από τη Δ. Επιτροπή και αν κριθεί ότι το σπίτι και το περιβάλλον της οικογένειας είναι ασφαλές, τότε το κορίτσι επιστρέφει στους συγγενείς της.

¹⁶⁰ Κυριακή (Κική) Σαραντινίδου, ετών 91, Χίος. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 30/08/2020.

Παρά του Υπουργείου Κοιν. Προνοίας παρέχεται μηνιαία οικονομική ενίσχυσις και πάσης φύσεως προστασία παρ' οικογενεία εις παιδιά των κάτωθι κατηγοριών, ηλικίας ουχί ανωτέρας των δέκα τεσσάρων (14) ετών δυναμένης να αυξηθή μέχρι του 16^{ου} έτους κατόπιν κοινής αποφάσεως των Υπουργών Κοινωνικής Προνοίας και Οικονομικών.

1) Ορφανά εξ αμφοτέρων των γονέων.

2) Ορφανά πατρός.

3) Παιδιά των οποίων ο πατήρ δεν δύναται ν' αναλάβη την συντήρησιν λόγω:

α) Σωματικής ή διανοητικής ικανότητας.

β) Ασθενειών.

γ) Ηθικής αναξιοτήτος.

δ) Εγκαταλείψεως.

ε) Φυλακίσεως.

στ) Στρατιωτικής Υπηρεσίας.

4) Εξώγαμα και έκθετα. ¹⁶¹

Είναι αξιοσημείωτο ότι τα περισσότερα κριτήρια συνδέουν την έλλειψη προστασίας του παιδιού με την έλλειψη του πατέρα. Αυτό οφείλεται πιθανότατα στο ότι ο νόμος αφορά τη διατροφή, την οικονομική ενίσχυση, η οποία συνδέεται με τον πατέρα ως το μόνο εργαζόμενο μέλος της οικογένειας και τον κύριο προμηθευτή κεφαλαίου μέσα στον οίκο. Δεν αφορά ψυχολογική φροντίδα ή στήριξη, η οποία περιμένουμε να συνδέεται κοινωνικά με τη μητέρα, με τις κοινωνικές αξίες και προσδοκίες για τη μητρότητα. Έτσι τα κριτήρια με τον αριθμό 2) και 3) αναφέρονται στον πατέρα του παιδιού, για τον οποίο υπάρχει η προσδοκία να αναλάβει επιτυχώς την οικονομική συντήρηση των -αναγνωρισμένων, νόμιμων- τέκνων.

Η πορνεία, η οποία αναφέρεται στη μαρτυρία, εξισώνεται με την ηθική κατάπτωση, η οποία αντιτίθεται στο μητρικό και συζυγικό μοντέλο και στους κοινωνικά κατασκευασμένους ρόλους και καθήκοντα που έχουν ανατεθεί στις γυναίκες-μητέρες. Η σύνδεση μιας γυναίκας με την έννοια της πορνείας, αντιτίθεται στην εικόνα της φυσιολογικής οικογένειας, μέσα στην οποία μπορούν να ανατραφούν και να φροντιστούν επιτυχώς τα τέκνα.

Από την άλλη, η έννοια της «αναξιοτήτος» είναι μια έννοια με ηθικό πρόσημο. Ανάξια θεωρούνται τα άτομα, οι γονείς οι οποίοι δεν εμπίπτουν στο κοινωνικά αποδεκτό μοντέλο γονεϊκότητας το οποίο συνδέεται με τις έννοιες της φροντίδας, της θαλπωρής, την οικονομική στήριξη και εργασία από την πλευρά του πατέρα, και την μητρική φροντίδα και συζυγική πίστη από την πλευρά της γυναίκας-μητέρας. Το

¹⁶¹ Ν. 4051 («Περί απροστάτευτων παιδιών») Άρθρο 2, *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος*, 20/05/1960, (Α 68)

ζήτημα της αναξιότητας, αν και εκ πρώτης όψεως μοιάζει με μια αμφιλεγόμενη κοινωνική αντίληψη, με ένα χαρακτηριστικό που δεν μπορεί εύκολα να αποδειχτεί, εγγράφεται στις νομοθεσίες και στις υπουργικές αποφάσεις που αφορούν την προστασία και περίθαλψη των παιδιών. Αποτελεί συνεπώς μια έννοια που εμπεριέχει πολλαπλά χαρακτηριστικά που θέτουν τους γονείς ή τον γονέα εκτός του πλαισίου της κοινωνικά και νομικά αποδεκτής γονεϊκότητας και φροντίδας, και συχνά μπορεί να οδηγήσει σε άρση επιμέλειας. Το ζήτημα περί «ανάξινων» γονέων θέτει με αυτό τον τρόπο την αντίληψη περί φυσικότητας του μητρικού και συγγενικού μοντέλου σε αμφισβήτηση.

Παράλληλα η «αναξιότητα» φαίνεται να κατέχει κεντρική θέση στους λόγους απόδοσης/επιστροφής παιδιών στους γονείς ή αποδοχής τους εκ μέρους του ιδρύματος. Στις 11/7/1963, η Δ. Επιτροπή συνεδριάζει και συζητά την έγκριση ή μη σε αίτηση «απόδοσης θυγατρός»¹⁶². Η Δ. Επιτροπή δεν εγκρίνει την απόδοση της τροφίμου πίσω στην μητέρα της καθώς η τελευταία «πάσχει εκ ενός μεταδοτικού νοσήματος και θεωρείται *ηθικώς ανάξια*»¹⁶³. Το ζήτημα και η έννοια της «αναξιότητας» με αυτό τον τρόπο, έρχεται να τεθεί απέναντι στην «αξία» του παιδιού για προστασία: Παιδιά «ανάξινων» γονέων, θεωρούνται αυτόματα «άξια» προστασίας. Συγκεκριμένα, στη συνεδρίαση της Δ. Επιτροπής στις 24/8/1951, σχετικά με την εισαγωγή κοριτσιού στο ίδρυμα, αναφέρεται ότι «η αιτούσα τυγχάνει *άξια* πάσης προστασίας ως εμφανίζεται εκ των συνημμένων εκθέσεων του Κέντρου Κοινωνικής Προνοίας»¹⁶⁴.

Και συνεχίζει:

-Εσείς όμως πως μαθαίνατε ας πούμε αυτό που λες, ότι η μάνα είχε αυτή τη ζωή;

*Εφέρνανε χαρτιά*¹⁶⁵. *Χωρίς χαρτιά δεν ερχότανε κανένα παιδί.*

-Ποιος έφερνε τα χαρτιά;

*Εφέρνανε από συγγενή... [Ο συγγενής] έφερνε το χαρτί του παιδιού αυτού. Η η Πρόνοια... Η Πρόνοια αν είχε ας πούμε παιδιά που τα έβρισκε, τα έφερνε εκεί με τα χαρτιά τους και όσα δεν είχαν χαρτιά, συμπληρώνότανε*¹⁶⁶.

Στις 12/10/1965 τίθεται το ζήτημα των «ατομικών φακέλων» των τροφίμων. Η Επιτροπή εκφράζει την γνώμη ότι οι ατομικοί φάκελοι θα πρέπει να ανανεώνονται και να ενημερώνονται με οτιδήποτε καινούριο στοιχείο προκύπτει στη ζωή των τροφίμων κατά την διαμονή τους στο ίδρυμα. Η διευθύντρια αναφέρει ότι υπάρχουν οι φάκελοι αυτοί με τα δικαιολογητικά εισαγωγής τους και επιπλέον θα συμπληρωθούν με ένα ατομικό δελτίο, στο οποίο θα αναγράφονται: το κοινωνικό ιστορικό, τα σημαντικότερα

¹⁶² Τα αιτήματα απόδοσης, επιστροφής δηλαδή του τέκνου στους κηδεμόνες, προέρχονται κατά τις πλείστες των περιπτώσεων από μητέρες.

¹⁶³ Συνεδρίαση 11/7/1963, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του *Εθνικού Μιχάελιου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου*. Υπογράμμιση δική μου.

¹⁶⁴ Συνεδρίαση 24/8/1951, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του *Εθνικού Μιχάελιου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου*.

¹⁶⁵ Το ζήτημα της τυπικής διαδικασίας των αιτήσεων και των εισαγωγών αναφέρεται μόνο αποσπασματικά σε κάποιες συνεδριάσεις.

¹⁶⁶ Κυριακή (Κική) Σαραντινίδου, ετών 91, Χίος. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 30/08/2020.

γεγονότα του παιδιού κατά την διάρκεια της παραμονής του στο ίδρυμα, η διαγωγή του, κλπ ¹⁶⁷.

Από τη μαρτυρία και από τα αποσπάσματα των πρακτικών που αφορούν διαφορετικά έτη, συμπεραίνουμε ότι είτε ο συγγενής είτε η Πρόνοια αναλάμβανε να συγγράψει και να αποστείλει αίτηση προς το Ορφανοτροφείο, εκθέτοντας τους λόγους για τους οποίους το παιδί είναι «άξιο» προστασίας και περίθαλψης. Η αίτηση και οι λόγοι απόδοσης παιδιού στο ίδρυμα εξετάζονταν από τη Δ. Επιτροπή κατά τη διάρκεια του Συμβουλίου- ίσως και εκτός αυτού- και αποφασίζονταν η έγκριση ή απόρριψή της.

Ως προς τους τόπους προέλευσης των τροφίμων, δεν υπήρχε, απ' ό,τι φαίνεται, κάποιο αυστηρό κριτήριο ή γεωγραφικό όριο (εντός Ελλάδος), ενώ γινόταν «ανταλλαγές» τροφίμων μεταξύ ιδρυμάτων, και παραπομπές σε άλλα ιδρύματα ή άσυλα, όπως δηλώνεται στα Αρχεία και σε προφορικές μαρτυρίες:

-Από που ήταν αυτά τα κορίτσια; Μόνο από τη Χίο;

Είχε και από τα γύρω νησιά. Είχε από την Μυτιλήνη οπωσδήποτε αρκετά. Από τα γύρω νησιά είχαμε. Αλλά είχαμε και από την Αθήνα. Είχαμε και από Πειραιά. Άμα ερχότανε, δεν το έδιωχνες... ¹⁶⁸

Η απόλυση

-Σε τι ηλικία τα κορίτσια μπορούσαν ή έπρεπε να φύγουν; Υπήρχε κάποιο όριο ηλικίας;

Για να έρθουν μέσα έπρεπε να είναι σε σχολική ηλικία. Έπρεπε να ήτανε τουλάχιστον στο Δημοτικό... δηλαδή έξι χρονώ, μέχρι είκοσι. Για να φύγει, ανάλογα... Αν δεν είχε που να πάει... Ήτανε ας πούμε τα είκοσι. Ή δεκαοχτώ ή είκοσι χρόνια. Αλλά αν δεν είχε που να πάει, μπορούσε να μείνει και παραπάνω.

-Μέχρι είκοσι χρονών μπορούσαν να μείνουν μέσα, τόσο μεγάλες;

Ναι. Δύσκολα όμως... Δεν ερχότανε, σπάνια [σε τόσο μεγάλη ηλικία], αλλά τα παιδιά που μπαίνανε από έξι χρονώ, είχανε την δυνατότητα, εάν μάλιστα σπουδάζανε, να γίνουν και εικοσιπέντε ακόμα. Ωσπου να αποκατασταθούν τα παιδιά μπορούσαν να μείνουν μέσα.

-Αν ήταν κάποια να φύγει, που πήγαινε;

Πρώτα-πρώτα ερχόταν συγγενείς και το παίρνανε. Ύστερα μπορούσε να είναι και τακτοποιημένη. Να έχει τελειώσει δηλαδή μια σχολή, το Γυμνάσιο. Οπότε μπορούσε και μόνο του να...

Τα όρια ηλικίας των τροφίμων, όπως αναγράφονται σε νόμους και διατάγματα αλλά και στα πρακτικά των συνεδριάσεων, είναι φανερό ότι στην πράξη δεν τηρούνται

¹⁶⁷ Συνεδρίαση 12/10/1965, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου. Οι «ατομικοί φάκελοι» των τροφίμων, που αναφέρονται, δεν βρέθηκαν.

¹⁶⁸ Κική (Κική) Σαραντινίδου, ετών 91, Χίος. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτη, 30/08/2020.

αυστηρά. Το σίγουρο είναι ότι το ίδρυμα δεν δεχόταν πολύ μικρά παιδιά και βρέφη¹⁶⁹, αλλά παιδιά συνήθως από πέντε ή έξι χρονών και άνω, όπως προκύπτει από το Μητρώο. Αν και το όριο είχε τεθεί αρχικά στα δεκαέξι χρόνια, τα κορίτσια διέμεναν συνήθως μέχρι τα δεκαοχτώ τους, οπότε και αποφοιτούσαν από το σχολείο. Άλλες έμεναν και παραπάνω, όπως αναφέρεται στο απόσπασμα, μέχρι να «αποκατασταθούν». Πολλοί γονείς και συγγενείς έστελναν τα παιδιά τους στο ίδρυμα με κύριο στόχο να καταφέρουν να φοιτήσουν σε σχολείο και να αποκατασταθούν επαγγελματικά. Τα χρήματα του κληροδοτήματος, το ποσό δηλαδή που αναλογούσε σε κάθε τρόφιμο, δινόταν με σκοπό την οικονομική ενίσχυση των σπουδών τους, αλλά και την προικοδότηση. Όταν το κορίτσι θεωρείτο «τακτοποιημένο» ή αποκατεστημένο, είτε μορφωτικά, είτε επαγγελματικά, είτε συζυγικά, τότε ήταν έτοιμο να εξέλθει του ιδρύματος και να ζήσει ανεξάρτητο. Το ίδρυμα θα είχε έτσι ολοκληρώσει την αποστολή του, δικαιολογώντας παράλληλα τις χρηματοδοτήσεις που λάμβανε.

[...]

-Αν κάποιο κορίτσι δεν ακολουθούσε τους κανόνες του ιδρύματος, ποια ήταν η τιμωρία που της επιβαλλόταν;

Ε θα έφευγε.

-Θα την αποβάλατε δηλαδή;

Ναι. Θα γινότανε η παρατήρηση, αν δεν συμμορφωνόταν θα περνούσε από το συμβούλιο και το συμβούλιο θα αποφάσιζε τι θα γίνει.

-Αν όμως δεν είχε συγγενείς, που θα πήγαινε;

Ε δεν θα έφευγε. Δεν θα έφευγε, μέχρι να γίνει τουλάχιστον είκοσι χρονών ή δεκαοχτώ χρονών, οπότε¹⁷⁰ θα ήταν υπεύθυνη για τον εαυτό της¹⁷¹.

Τρόφιμοι

Οι λόγοι εισαγωγής: Μήνες και εννοιολογήσεις

Η ηλικία και η εφηβεία είναι έννοιες που κατασκευάζονται κοινωνικά και συνδέονται με συγκεκριμένα ψυχολογικά και συμπεριφορικά χαρακτηριστικά και ανάγκες, κυρίως όταν τίθενται σε συνάρτηση με το οικογενειακό περιβάλλον, τον γονεϊκό αποχωρισμό και τη μοναξιά. Ο τρόπος με τον οποίο οι πρώην τρόφιμοι του ιδρύματος περιγράφουν τα όρια και την ίδια την έννοια της ηλικίας και τις αιτίες εισαγωγής τους, ενέχει έντονα το στοιχείο της υποκειμενικότητας αλλά και των

¹⁶⁹ Τα παιδιά κάτω των έξι ετών εισάγονταν στα βρεφοκομεία.

¹⁷⁰ Τόσο η ηλικία όσο και η έννοια της «παιδικότητας» αποτελούν κοινωνικές κατηγορίες οι οποίες θα πρέπει να μελετώνται τοποθετημένες σε χώρο-χρονικά πλαίσια. Τα κορίτσια στην ηλικία των δεκαοχτώ ετών θεωρούνται «υπεύθυνες για τον εαυτό τους», έτοιμες να βγουν από το ίδρυμα και να δημιουργήσουν το μέλλον τους. Η οικογενειακή αποκατάσταση (μέσω του γάμου) αλλά και οι σπουδές και η εργασία, αποτελούν λόγους απόλυσης από το ίδρυμα, καθώς θεωρείται ότι το κορίτσι πλέον δεν έχει ανάγκη ιδρυματικής περίθαλψης.

¹⁷¹ Κυριακή (Κική) Σαραντινίδου, 91 ετών, Χίος. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση 30/08/2020.

κοινωνικών νοημάτων τα οποία συνοδεύουν αυτές τις έννοιες. Στις αφηγήσεις και εξιστορήσεις τους κυριαρχεί το συναισθηματικό στοιχείο, αλλά και η υποκειμενικότητα της μνήμης και της αφήγησης, ενώ παράλληλα είναι επηρεασμένες από τις παροντικές εννοιολογήσεις και αναπαραστάσεις των εννοιών που χρησιμοποιούν. Η καθεμία φυσικά δίνει διαφορετικό χρώμα και νόημα στην αφήγηση αλλά και στην ανάμνηση της εισαγωγής της στο ίδρυμα, και στους λόγους που βρέθηκε εκεί μέσα.

Η Βάσω¹⁷² γεννήθηκε το 1955 στην Αθήνα και εισήχθηκε στο ίδρυμα τον Ιούνιο του 1961, σε ηλικία «πεντέμισι» ετών. Μετά την απόλυσή της από το ίδρυμα, σπούδασε στην Αθήνα και εργάστηκε στη Χίο για αρκετά χρόνια, ενώ πλέον έχει συνταξιοδοτηθεί και κατοικεί μόνιμα σε πόλη της Θεσσαλίας με την οικογένειά της.

- Για ποιο λόγο μπήκατε;

Γιατί οι γονείς μου ήταν χωρισμένοι και υπήρχε αρκετή φτώχεια εκείνη την εποχή... Η μαμά μου είχε άλλα δύο παιδιά οπότε εμένα με βάλανε εκεί, ήμουν η πιο μικρή.

-Μήπως γνωρίζετε με ποιο τρόπο γινόντουσαν οι εισαγωγές στο ίδρυμα;

Αυτό δεν το γνωρίζω. Ε ναι... Τώρα πεντέμισι χρονών ήμουν, απλώς βρέθηκα εκεί ένα πρωινό.

Κατά την εισαγωγή του παιδιού στο ίδρυμα, αφαιρούνται από τους γεννήτορες και συγγενείς οι γονεϊκοί τους ρόλοι οι οποίοι μεταφέρονται στον προνοιακό αυτό θεσμό. Οι σχέσεις καταγωγής αδρανοποιούνται προσωρινά ή μόνιμα, και παραμένουν καταγεγραμμένες στο Μητρώο. Η παρουσία και η εισαγωγή νόμιμων παιδιών στο ίδρυμα, δημιουργεί ερωτηματικά ως προς την αποτελεσματικότητα της συγγένειας εντός του γάμου. Επίσης, η επιλογή των παιδιών που θα σταλούν στο ίδρυμα σε σχέση με αυτά που θα παραμείνουν στην οικογένεια, εξαρτάται συνήθως από την ηλικία. Στην περίπτωση της Βάσως, οι λόγοι εισαγωγής της στο ίδρυμα ήταν κυρίως οικονομικοί. Μπήκε σε πολύ μικρή ηλικία, έτσι έζησε ολόκληρη την παιδική της ηλικία εντός του ιδρύματος. Η περίπτωση της, οι διαζευγμένοι γονείς με άνω του ενός τέκνα, αναφέρεται συχνά στους λόγους εισαγωγής των «ορφανών», όπως δηλώνεται στο Μητρώο. Ήταν επίσης σύνηθες, το παιδί που εισάγεται στο ορφανοτροφείο να μην είναι μοναχοπαιδί, αλλά το μικρότερο παιδί μιας πολυμελούς οικογένειας. Ένας προφανής λόγος για τον οποίο η οικογένεια επέλεγε να αποδώσει στο ίδρυμα συνήθως το μικρότερο παιδί, είναι η αποκατάσταση η οποία αναφέρθηκε παραπάνω: τη φοίτηση του στο σχολείο και την μετέπειτα επαγγελματική του αποκατάσταση. Ο άλλος λόγος συνδέεται με την ψυχολογία και την αντίληψη περί ευαίσθητης παιδικής ηλικίας, αλλά ταυτόχρονα συγκρούεται με την αντίληψη σχετικά με τη σχέση μητέρας-παιδιού και διάρρηξή της: Το μικρότερο παιδί είναι πιθανό να ενσωματωθεί πιο εύκολα στο νέο περιβάλλον, όσο δύσκολα κι αν αποχωρίζεται τη μητέρα του. Παράλληλα, τα μεγαλύτερα παιδιά είναι πιο πιθανόν να αντιμετωπίζουν προβλήματα ένταξης στο νέο αυτό περιβάλλον.

¹⁷² Βάσω, 66 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 17/01/2021.

Σημείωση: Όλα τα ονόματα τροφίμων που θα αναφερθούν από εδώ και στο εξής, αποτελούν ψευδώνυμα.

Η Νιόβη, είναι 73 ετών, γεννήθηκε, μεγάλωσε, εργάστηκε και δημιούργησε οικογένεια στη Χίο. Η ίδια πέρασε την πόρτα του ιδρύματος επίσης σε μικρή ηλικία, όταν έμεινε ορφανή από μητέρα, και αποχωρίστηκε τα άλλα μέλη της οικογένειάς της, τα αδέρφια και τον πατέρα της, ώστε να καταφέρει να μορφωθεί.

-Ποιο έτος μπήκατε στο ορφανοτροφείο;

*Εγώ γεννήθηκα το '48. Όταν ήμουν πέντε χρονώ πέθανε η μαμά μου..
Ήμουν πέντε χρονώ. Και φυσικά πήγα στο ίδρυμα. Με πήγανε. Ήτανε ο
αδερφός μου, η μεγάλη μου αδερφή, εγώ και το μωρό το οποίο
υιοθετήθηκε... αλλά έχουμε βρεθεί με την αδερφή μου, εννοείται... και
συγκινούμαι... Μένει στη Χίο, βλέπομαστε, είμαστε, μαζί.*

-Μόνο εσείς πήγατε στο ίδρυμα ή και τα αδέρφια σας;

*Εγώ και η μεγάλη μου αδερφή. Το άλλο υιοθετήθηκε που σου λέω, και
αυτά..*

-Ο πατέρας σας ζούσε όμως.

*Βέβαια ο πατέρας μας ζούσε. Ήτανε καλά τακτοποιημένος, είχε δύο γριγρί
με πολύ κόσμο και μέχρι και στον Πειραιά πήγαινε, δηλαδή δεν μου
στέρησε τίποτα... είχα τα πάντα. Με έπαιρνε όποτε κλείνανε τα σχολεία
μετά, με έπαιρνε στις γιορτές... όποτε ερχόταν τα γριγρί του στη Χίο, πάντα
εγώ ήμουνα με τον μπαμπά μου. Πηγαίναμε που ψώνιζε για τα γριγρί του
και τα τέτοια, έπαιρνε εμένα. Εμένα την έζυπνη! (γέλια). Πήγαινα και
έτρωγα σε εστιατόριο, περνούσα καλά, περνούσα καλά... Δεν μου στέρησε
ΤΙ ΠΟ ΤΑ¹⁷³.*

Η Νιόβη ήταν από τις περιπτώσεις κοριτσιών που βρισκόταν το μισό χρόνο μέσα και το μισό χρόνο έξω από το ίδρυμα. Συνέχισε με αυτό τον τρόπο να «ανήκει» συναισθηματικά στην οικογένεια της, στον πατέρα της, και να συνδέεται και να εξαρτάται από το ίδρυμα για τη μόρφωση, τη διατροφή και τη στέγη της¹⁷⁴. Η επιλογή του παιδιού που θα σταλεί στο ίδρυμα φαίνεται να εξαρτάται όχι μόνο από την ηλικία αλλά και από το φύλο. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, η ίδια βρέθηκε ορφανή στην ηλικία των πέντε ετών, και στάλθηκε εκεί, μαζί με την αδερφή της με σκοπό την ενίσχυση και συντήρησή τους. Το μωρό που αναφέρει, δεν μπορούσε να εισαχθεί στο ίδρυμα λόγω ηλικίας, οπότε και υιοθετήθηκε, ενώ ο αδερφός της, ως αγόρι, έμεινε με τον πατέρα, καθώς θεωρήθηκε ότι θα βρει πιο εύκολα «το δρόμο του».

¹⁷³ Νιόβη, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 24/01/2021.

¹⁷⁴ Πρβλ. Μπρούσκου Α. 2012 ό.π., σχετικά με τα βρέφη που εισάγονται στο βρεφοκομείο: «οι τρόφιμοι, από παιδιά κάποιων γεννητόρων, από μέλη κάποιων οικογενειών [...] περνούν στην κατηγορία του «ξένου», μια κατηγορία που αντιτίθεται σε κάθε κατηγορία συγγενούς. Τοποθετούνται σε ένα χώρο περιθωρίου, που προορίζεται ως χώρος εγκατάστασης των παιδιών που αποχωρίζονται από τους γεννήτορές τους, μια εγκατάσταση που παγιώνει την απόσταση από αυτούς. Για την ώρα, αυτό που εφαρμόζεται επάνω τους είναι η αποσύνδεση της βιολογικής γονεϊκότητας από την κοινωνική. Επάνω τους εφαρμόζεται η αρνητική εκδοχή της επιλεκτικής συγγένειας», σ. 212.

Η Κατερίνα¹⁷⁵, γεννήθηκε το 1947 σε νησί της Ελλάδας, παντρεύτηκε, εργάστηκε και αυτή τη στιγμή ζει στον τόπο γέννησής της. Ορφανή πατρός, στα έξι της χρόνια εστάλη στο ίδρυμα μαζί με την αδερφή της:

-Για ποιο λόγο μπήκατε;

Πέθανε ο μπαμπάς μου, που ήταν άρρωστος, ήταν καπετάνιος στα καΐκια, αρρώστησε... Η μαμά μου ήταν και λεχουδάκι, είχε γεννήσει το αγοράκι της. Είχε την αδερφή μου, είχε κι εμένα... [...] Ο άντρας της [ο πατέρας της ίδιας] ήταν παντρεμένος και την παντρεύτηκε μετά, γιατί πέθανε στη γέννα η γυναίκα του και τον άφησε δυο παιδιά... Η μαμά μου ήξερε από ορφάνια από τη Σύμωρη γιατί ήρθε και αυτή, η γιαγιά μου με τέσσερα παιδιά, με τρία κορίτσια και ένα αγοράκι σαράντα ημερών... Ήξερε από ορφάνια και για τα ορφανά παντρεύτηκε τον μπαμπά μου, και τον πήρε με δυο παιδιά και τα στάθηκε... Δηλαδή, ήρθε μια κοινωνική λειτουργός, όταν χάσαμε τον μπαμπά... Και την είπε: «Αν θες να σωθούν τα παιδιά σου, να πάνε στη Χίο, γιατί οι κίνδυνοι είναι πολλοί. Εκεί, αν μάθουν γράμματα θα σωθούν, αν μάθουν τέχνη θα σωθούν, αν είναι βόδια - με συγχωρείς-...»... Και άκουσε τα λόγια της κοινωνικής λειτουργού, και έκανε το σωστό... Κατά τη γνώμη της... Και κατά τη γνώμη μου. Μόνο που τη στερηθήκαμε... Κατά τα άλλα...

-Η μητέρα σας ζούσε δηλαδή...

Βέβαια. Είχε και μικρό παιδάκι.

-Και εσείς μπήκατε με την αδερφή σας μέσα;

Ναι στη Χίο.

-Και το άλλο το παιδί;

Μικράκι, χρονιάρικο ήτανε... Έγκυος ήτανε και έμαθε πως είναι άρρωστος [ο πατέρας], αλλά το μωρό το κράτησε.

-Αρα το άλλο παιδάκι έζησε μαζί της.

Μαζί της.

-Ξέρετε με ποιον τρόπο γίνονταν οι εισαγωγές στο ίδρυμα; Δηλαδή αν γινόταν κάποια αίτηση;

Δεν ξέρω τι γινότανε, αλλά ρώτησαν τη μαμά μου... «Τι μέσον είχες εσύ και έβαλες δύο παιδιά, με αυτή την κρίση..;», γιατί τότε ήταν από τον πόλεμο, ήτανε πάρα πολλά παιδιά... Τότε που πήγα εγώ ήτανε εκατόν είκοσι νομίζω παιδιά μέσα. Και λέει: «Εγώ δεν έχω κανέναν, μόνο τον Θεό»... Το ίδιο λέω κι εγώ. Δεν έχω κανέναν, δεν με βοήθησε κανένας, μόνο ο Θεός.

¹⁷⁵ Κατερίνα, 74 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 9/02/2021.

Η μητέρα της Κατερίνας έμεινε χήρα όσο ήταν έγκυος στο τρίτο της παιδί, ενώ είχε αναλάβει και τα τέκνα του συζύγου της από προηγούμενο γάμο. Έτσι, με την παρότρυνση της κοινωνικής λειτουργού έστειλε τα δύο κορίτσια της στο Ορφανοτροφείο, για να μπορέσει να διαχειριστεί την ανατροφή των υπολοίπων. Η Κατερίνα φαίνεται να δικαιολογεί την απόφαση αυτή της μητέρας της, παρ' όλο που πληγώθηκε που έμεινε μακριά της και την στερήθηκε σε αυτή την ηλικία. Στην αφήγηση της Κατερίνας, η ορφάνια αναδεικνύεται σαν μία πραγματικότητα, ένα συναίσθημα το οποίο μπορεί κάποιος να το γνωρίσει, να το κατακτήσει («ήξερε από ορφάνια»). Η μητέρα της «γνωρίζοντας» τι σημαίνει να ζει κανείς χωρίς γονείς/γονέα, εκτός του πλαισίου της οικογενειακής προστασίας, αναλαμβάνει τα ορφανά τέκνα από προηγούμενο γάμο του συζύγου της, με σκοπό να τα προστατεύσει. Όταν ο σύζυγος της αποβιώσει, θα στείλει τα δύο της κορίτσια στο ίδρυμα. Η Κατερίνα δικαιολογεί τη μητέρα της, καθώς η απώλεια του πατέρα συνδυάζεται με την απώλεια του κεφαλαίου στον οίκο που θα οδηγήσει την οικογένεια στη φτώχεια. Η μητέρα της, η οποία θα χρειαστεί να εργαστεί, δεν είναι σε θέση να φροντίσει και να στηρίξει τα παιδιά της οικονομικά. Η πληροφορήτρια, δίνει στο λόγο περί ιδρυματικής περίθαλψης μια σωτηριολογική διάσταση: αποχωρίζοντας τη μητέρα της, αποχωρίζεται τη φροντίδα της αλλά και την ενδεχόμενη ανέχεια. Το ίδρυμα όμως, μέσω της εκπαίδευσης, της παροχής στέγης, διατροφής και αποκατάστασης έρχεται ως σωτήρας, να σώσει τη ζωή και το μέλλον του παιδιού.

Η Μερόπη και η Χριστίνα εισήχθησαν στο ίδρυμα μεγαλύτερες, το 1960 σε ηλικία δώδεκα ετών, προερχόμενες και οι δύο από επαρχίες της Ελλάδας, εκτός Χίου:

Η Μερόπη γεννήθηκε το 1948. Αυτή τη στιγμή ζει με το σύζυγο και τα παιδιά της στον τόπο γέννησής της. Στην περίπτωση της, όπως και της Κατερίνας που αναφέρθηκε παραπάνω, κάποιο πρόσωπο εκτός οικογένειας, προτείνει την απόδοση παιδιού/παιδιών στο ίδρυμα:

- Για ποιο λόγο μπήκατε στο ίδρυμα;

Εεεμ... κοίταξε γιατί είχανε χωρίσει οι γονείς μου... Και μας μεγάλωνε η γιαγιά μου, τρία παιδιά... Και... Ξέρεις ο... της Κοινότητας ο... πως τον λένε αυτόν που γράφει και κάνει πως τον λένε; Η γιαγιά μου πήγαινε και του καθάριζε το σπίτι, και της λέει «να στείλουμε ένα παιδί στο ορφανοτροφείο γιατί δεν μπορείς να βγάλεις πέρα» [...] Μου έκανε τα χαρτιά μου αυτός, Μανωλάκης λεγόταν μάλιστα, μου τα έκανε τα χαρτιά, και... μόλις επέρασε το καλοκαίρι, ήρθε να με φέρει η γιαγιά μου στη Χίο... και με έφερε. Μάλλον πρέπει να ήταν Οκτώβρης μήνας.

-Έχετε και αδέρφια;

Ναι μία αδερφή και έναν αδερφό.

-Μπήκαν και εκείνοι στο ίδρυμα ή μόνο εσείς;

Όχι όχι όχι... Εγώ εγώ¹⁷⁶.

¹⁷⁶ Μερόπη, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 22/01/2021.

[Χριστίνα]

-Για ποιο λόγο μπήκατε στο ίδρυμα;

Γιατί... (αμήχανο γέλιο), ο πατέρας μου... Τώρα τα οικογενειακά, γι' αυτό σου λέω... Ο πατέρας μου ήταν ζαναπαντρεμένος είχε άλλη οικογένεια και η μητέρα μου για... τώρα δεν θέλω να πω τους λόγους... Για λόγους που δεν μπορούσε να με έχει. Είχα μείνει με την γιαγιά και τον παππού με τους γονείς της μητέρας μου δηλαδή και μετά οι γονείς του πατέρα μου, και ο πατέρας μου απ' όσο ξέρω, ο ίδιος δεν μου το έχει πει, και μπήκα στο ίδρυμα. [...] Δεν θα ήθελα γύρω από τη μητέρα μου να πω τίποτα, γι' αυτό στο λέω...

[...]

Εγώ όταν πρωτομπήκα, μπήκα από την πίσω πόρτα. Δηλαδή, πως μπήκα να σου το πω.. Με είχαν πάει στον Πειραιά και με είχανε δώσει στον καπετάνιο. Ο καπετάνιος με έδωσε στη γυναίκα του και η γυναίκα του με πήγε το πρωί εκεί... Παλιά τα καράβια φτάνανε γύρω στις 05:00. Με πήγε στο σπίτι... ήταν η γυναίκα του και η γυναίκα του πήγε και με παρέδωσε στο ίδρυμα. Και πήγαμε από την πίσω πόρτα...¹⁷⁷

Η Χριστίνα, γεννήθηκε το 1948 και εισήχθη στο ίδρυμα το 1960. Μετά την απόλυσή της από το ίδρυμα, εργάστηκε στην Αθήνα και τώρα ζει με την οικογένειά της σε επαρχία της Ελλάδας. Η ίδια μου είχε δηλώσει εξ αρχής ότι δεν επιθυμεί να μιλήσει «γύρω από την οικογένεια της». Στην ερώτησή μου σχετικά με τις αιτίες απόδοσης της στο ίδρυμα, δυσκολεύεται να κατονομάσει τους λόγους, καθώς συνδέονται προφανώς με τη σχέση των γονέων της και την κοινωνική τους θέση, αλλά και με τη σχέση της ίδιας με αυτούς. Είναι εμφανές ότι η ίδια δεν θέλει να εκθέσει αυτό το ζήτημα και σίγουρα δεν θέλει να καταγραφεί. Σε πολλές περιπτώσεις, τόσο η ζωή στο ίδρυμα αλλά κυρίως οι λόγοι σχετικά με τον πατέρα, τη μητέρα, ή το αρνητικό κλίμα εντός του σπιτιού, αποτελούν ταμπού. Και στην περίπτωση της, καθοριστικό ρόλο παίζουν μέλη της διευρυμένης οικογένειας, η γιαγιά και ο παππούς, οι οποίοι την φροντίζουν αλλά και καλούνται να πάρουν αποφάσεις για το μέλλον της. Σχετικά με τον τρόπο απόδοσής της, ήταν αρκετά συνηθισμένο τα παιδιά να «στέλνονται» ή να δίνονται μέσω άλλων. Αυτή η αλλαγή χεριών, το πέρασμα από τα οικεία στα ξένα χέρια, αλλά και η είσοδος από την πίσω πόρτα του κτιρίου¹⁷⁸, υποδεικνύει μια αίσθηση ντροπής, μία προσπάθεια ανωνυμοποίησης των γονέων και συγγενών που δίνουν τα παιδιά τους. Αυτή η μεταφορά παιδιών από τον οικείο στον ξένο χώρο, από την οικογένεια στο ίδρυμα, αμφισβητεί κοινωνικά ισχυρές αξίες σχετικά με την οικογένεια ως το μόνο ασφαλές πλαίσιο για την υγιή ανάπτυξη του παιδιού, αλλά και κυρίαρχες ιδέες σχετικά με τη συγγένεια και τους συγγενικούς δεσμούς.

¹⁷⁷ Χριστίνα, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση 16/01/2021.

¹⁷⁸ Πρβλ. Ανωνυμοποίηση και αποπροσωποποίηση γονέων μέσω της βρεφοδόχου στα βρεφοκομεία.

Ο πρώτος καιρός: Συναισθηματικές αφηγήσεις

[Μερόπη]

-Τον πρώτο καιρό, όταν μπήκατε στο ορφανοτροφείο πως ήταν;

Πολύ δύσκολα... Κοίταζε, να φύγεις από το σπίτι σου, να αφήσεις τα αδέρφια σου, να αφήσεις το χωριό σου, να αφήσεις τους ανθρώπους σου, και να πας να κλειστείς μέσα σε ένα Ορφανοτροφείο, δεν είναι εύκολο Σιμόνη μου, για ένα κορίτσι δώδεκα χρονών... Πάνω στην εφηβεία του. Κατάλαβες; Δεν ήταν εύκολο, καθόλου εύκολο! Για σκέψου, εσύ να σε είχανε βάλει σε ένα ορφανοτροφείο σε τέτοια ηλικία... Και πάλι σιγά σιγά συνηθίσαμε, δεν μπορώ να πω... Συνηθίσαμε.¹⁷⁹

[Χριστίνα]

-Τι συναισθήματα σας είχε προκαλέσει η είσοδος σας στο ίδρυμα;

Όταν μπήκα, με έπιασε ένα σφίξιμο στην καρδιά... Είδα τους τοίχους, το μεγάλο κτίριο... Είδα τη μεγάλη πόρτα, πίσω τη σιδερένια... Γιατί μπήκα από την πίσω πόρτα. Όπως ερχόμασταν από τη Μητρόπολη κάτω, είχε ένα ξυλουργείο, στρίψαμε μέσα και μπήκαμε από πίσω. Δεν μπήκαμε από την κυρία είσοδο... Δηλαδή αυτή η πόρτα η μαύρη η τεράστια, μου 'σφιξε την καρδιά. Αλλά εντάξει, μετά σιγά σιγά μέχρι να γνωριστώ με τα κορίτσια να ξεθαρρέψω, ήμουν πολύ μαζεμένη έτσι στην αρχή. Ε μετά εντάξει.¹⁸⁰

Είναι βέβαιο ότι η ηλικία των κοριτσιών που εισάγονταν στο ίδρυμα έπαιζε καθοριστικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο βίωναν τη μετάβαση από το σπίτι, από την οικογένεια, στη νέα συνθήκη, στη ζωή και στον εγκλεισμό του ιδρύματος. Τόσο η Μερόπη όσο και η Χριστίνα, στάλθηκαν στο ίδρυμα έφηβες. Είχαν ήδη ζήσει την παιδική τους ηλικία κοντά στους γονείς τους, και όταν έγιναν δώδεκα χρονών, οπότε οι συνθήκες της οικογένειάς τους άλλαξαν, έπρεπε να τους αποχωριστούν και να εισαχθούν στο ίδρυμα. Η ηλικία φυσικά ήταν καθοριστική για τον τρόπο με τον οποίο βίωναν τη μετάβαση τους εκεί, την κοινωνικοποίηση, και την ένταξη σε ένα νέο πλαίσιο, παρ' όλα αυτά, οι εμπειρίες κοριτσιών που εισήχθησαν στο ίδρυμα, είτε σε μικρότερη είτε σε μεγαλύτερη ηλικία, είναι εξίσου καθοριστικές για τη μετέπειτα ζωή τους.

Η Χριστίνα φαίνεται να θυμάται πολύ καθαρά την είσοδό της στο ίδρυμα, τη διαδρομή που έκανε μέχρι να φτάσει. Η μεγάλη σιδερένια πόρτα που αναφέρει, η οποία βρισκόταν στο πίσω μέρος του ιδρύματος, φαίνεται να ήταν αυτή που αποτυπώθηκε στο μυαλό της ως η πρώτη εντύπωση της εισόδου της, ως σύμβολο της έναρξης μιας νέας ζωής, η είσοδος σε ένα μέρος στο οποίο δεν ήθελε να βρίσκεται. Και οι δύο, όπως και η Ελένη, η οποία γεννήθηκε το 1949 και εισήχθη στο ίδρυμα το 1956 στην ηλικία των εφτά ετών, αναφέρουν το πέρασμα του χρόνου ως

¹⁷⁹ Μερόπη, 73 ετών, ό.π.

¹⁸⁰ Χριστίνα, 73 ετών, ό.π.

παρηγορητικό, τη συνήθεια και το έθος ως ένα μέσο λήθης, ως το γιατρικό στην έλλειψη της μητέρας, της οικογένειας;

[Ελένη]

-Εσείς με τι συναισθήματα μπήκατε στο ίδρυμα; Πως ήταν ο πρώτος καιρός όταν μπήκατε;

Κοίταζε, δύσκολος... Δηλαδή, ποιος μπορεί; Και πολλά παιδιά που ερχόντουσαν τα έβλεπες μελαγχολικά τον πρώτο καιρό μέχρι να ξεσπάσουνε. Αλλά τον πρώτο καιρό εγώ θυμάμαι που έκλαιγα. Δηλαδή ξέρεις, με άφησε ο παππούς...¹⁸¹

[Νιόβη]

-Πως ήταν ο πρώτος καιρός στο ίδρυμα;

*Η μαμά μου είχε γεννήσει τη μικρή μου αδερφή, που βλέπομαστε τώρα μετά από τόσα χρόνια... Τι με ρώτησες; Γιατί φουντώνω όταν τα θυμάμαι...
[...] Έχω μια εικόνα: Τη μαμά μου στο κρεβάτι, θήλαζε το μωρό, και έρχεται η θεία μου και μας παίρνει και... Εμένα με πήρε ο ύπνος στη διαδρομή και ξυπνώ την ώρα που περνούσα από εκείνη εκεί τη στοά στο κάστρο- έχεις πάει στο κάστρο;- και εκείνη την ώρα ξύπνησα, και έβλεπα που περνούσα την αψίδα, πως να την πω; Εκείνη ήταν η θεία μου, η οποία με πρόσεχε. [...]*

-Ποια ήταν τα συναισθήματα σας όταν μπήκατε μέσα στο ίδρυμα;

Αυτό μόνο θα σου πω, κι εσύ άπλωσε το όπως της. Άκου. Έβρεχε, φυσούσε, ε μικρό ήμουνα, πέντε χρονώ πήγα. Εγώ δεν κοιμόμουνα, δεν κοιμόμουνα. Μόνο όταν έβρεχε, φυσούσε, και παρακαλούσα την Παναγίτσα, φανταζόμουν τον μπαμπά μου στα γριγρί του να πηγαίνουνε πάνω κάτω όταν φυσούσε κλπ, και φοβόμουνα μην τονε χάσω. Και έμενα ξύπνια, δεν μπορούσα να κοιμηθώ. Και παρακαλούσα την Παναγιά να μην πάθει τίποτα ο μπαμπάς μου. Αυτό, δεν μου φεύγει από το μυαλό... Και τώρα που το λέω... (κλαίει)... Το σκέφτομαι, συγκινούμαι...¹⁸²

[Κατερίνα]

-Μπορείτε να μου περιγράψετε τον πρώτο καιρό όταν μπήκατε στο ίδρυμα;

Χαμένα τα 'χα... Δεν κατάλαβα από το κλάμα ότι μπήκα σε καράβι. Και έβλεπα ένα βουνό, λέω «αχ αυτό είναι της γειτονιάς μας», έλεγα στην αδερφή μου. «Είσαι να το σκάσουμε το βράδυ να πάμε στη μανούλα μας;».

¹⁸¹ Ελένη, 72 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση 20/01/2021.

¹⁸² Νιόβη, 73 ετών, ό.π.

Λέει: «Είμαστε στο καράβι». Σε καράβι μπήκαμε; Εγώ από το σπαραγμό δεν κατάλαβα καράβι... Ότι μπήκα στη θάλασσα; Μόνο τσίριζα κι έκλαιγα και χτυπιόμουνα. Τη μαμά μου ήθελα...

-Ποιος σας συνόδευε στο καράβι;

Ε ποιος, κάποιος θεός θα μας πήγε; Κάποιος, δεν ξέρω, δεν θυμάμαι...

-Όμως κοινωνικοποιηθήκατε γρήγορα όταν μπήκατε;

Όχι ήταν πολύ κακιά η διευθύντρια¹⁸³. Ένα μωρό έξι χρονών φοβάται τα πάντα, τα πάντα...

-Άρα δεν νιώσατε να σας υποδέχονται καλά;

Όχι, σαν φυλακή. Ότι μπήκαμε στη φυλακή.

-Τι θυμάστε από τις πρώτες μέρες και νύχτες στο ίδρυμα;

Φοβόμουνα... Δεν με έβαλε η διευθύντρια μαζί με την αδερφή μου. Ήταν σκοτεινά να πάμε τουαλέτα το βράδυ.. Μόνο επειδή ήμουνα μικρό, έλεγαν σήκω να κατουρήσεις. Πήγαινα στην τουαλέτα αλλά κοιμόμουνα. Ενώ έπρεπε να με βάλει δίπλα με την αδερφή μου, να με πηγαίνει η αδερφή μου που ήτανε ενάμιση χρόνο πιο μεγάλη, ήταν εφτάμιση εκείνη, πολύ μικρή διαφορά είχαμε. Να έχω και εγώ μια παρεϊτσα. Κι αυτή την στερήθηκα...¹⁸⁴

[Βάσω]

-Με τι συναισθήματα μπήκατε στο ίδρυμα;

Θέλω να 'μαι ειλικρινής, έτσι; Λοιπόν, εγώ θυμάμαι τη μαμά μου να με πηγαίνει στο ίδρυμα, να κλαίω γιατί θα έφευγε... Και θυμάμαι ότι με πήραν όλα τα άλλα τα παιδάκια, με πήγαν από ένα στενό που είχε το ίδρυμα...Απέναντι υπήρχε ένα ξενοδοχείο «Πελλιναιόν», δεν ξέρω αν υπάρχει ακόμα... και εκεί είχε μείνει το βράδυ η μάνα μου για να φύγει την άλλη μέρα... Και θυμάμαι με πήγαν εκεί και τη χαιρετούσα. Αλλά επειδή αμέσως, ξέρεις, με πήραν όλα τα παιδιά μαζί και δασκάλες μου μιλήσαν ωραία και λοιπά, ξεχάστηκα αμέσως.

Από εκεί και πέρα ξέχασα, δεν ξέρω αν ήταν ηθελημένο αυτό, τη ζωή μου από πεντέμισι χρονών και πριν... Λες και είχα γεννηθεί εκείνη τη μέρα ήτανε... Και από εκεί και πέρα δεν ήθελα ποτέ να έρθει κανείς από τους δικούς μου να με πάρει από εκεί, με τίποτα...¹⁸⁵

¹⁸³ Αναφέρεται στη διευθύντρια που εργαζόταν στο ίδρυμα μέχρι και το 1959-1960 πριν αναλάβει τα καθήκοντα της η Λουκία Μπούτσικα, που θα αναφερθεί και παρακάτω.

¹⁸⁴ Κατερίνα, 74 ετών, ό.π.

¹⁸⁵ Βάσω, 66 ετών, ό.π.

Στις αφηγήσεις των γυναικών οι περιγραφές σχετικά με τη διαδρομή, με τον τρόπο απόδοσης στο ίδρυμα, είναι αρκετά περιγραφικές και «ζωντανές»¹⁸⁶. Τη στιγμή που τις αφηγούνται, φαίνεται σαν να τις ξαναζούν: Βλέπουν τους δρόμους που περπάτησαν, αισθάνονται τη βροχή, τον αέρα, το κρύο. Οι περιγραφές τους θυμίζουν περιγραφή ονείρου. Θέτουν στο επίκεντρο κάποιο σύμβολο μετάβασης το οποίο φαίνεται καθοριστικό για την πρόκληση συναισθημάτων φόβου, αγωνίας, θλίψης: Η στοά, το καράβι, η μεγάλη πόρτα. Λέξεις και εικόνες οι οποίες σηματοδοτούν τη μετάβαση, την αλλαγή, τη διάβαση. Οι μεγάλοι τοίχοι, η πόρτα, ο καιρός, όλα τα στοιχεία συνεργάζονται ώστε να δημιουργήσουν μια ατμόσφαιρα ψυχρή, κρύα, ξένη. Μια αίσθηση φυλακής, που αντιπαραβάλλει τη ζεστασιά με την ψυχρότητα, το οικείο με το ξένο, τη φροντίδα με τη μοναξιά.

Οι απαντήσεις τους περιέχουν έντονα τη μορφή της μητέρας, ακόμη κι αν η ερώτηση που έθεσα δεν αναφέρεται άμεσα σε εκείνην. Τα κορίτσια των οποίων η μητέρα βρισκόταν εν ζωή, φαίνεται να βίωσαν τον αποχωρισμό πιο έντονα, η καθεμία με το δικό της τρόπο. Η Κατερίνα, βίωσε με έντονη θλίψη τη στέρηση της μητέρας της, γνωρίζοντας ότι ζούσε έξω και δεν μπορούσε να τη δει. Από την άλλη, η Βάσω δείχνει μια αποστασιοποίηση: Επιλέγει να «ξαναγεννηθεί», να ξεχάσει· χρησιμοποιεί τη λήθη για να παρηγορηθεί, και να ξεκινήσει μια νέα ζωή, ως νέο άτομο, χωρίς ταυτότητα και παρελθόν, ώστε να χτίσει το δικό της χαρακτήρα και να διαγράψει τη δική της αυτόνομη, πορεία από εκεί και πέρα.

Κεφάλαιο 3

Μέσα στο ίδρυμα: Περνώντας τη μεγάλη σιδερένια πόρτα

3.1. Υποδοχή: Η μετατροπή του ατόμου σε τρόφιμο

Κατά την εισαγωγή των τροφίμων στο ίδρυμα διεξάγονται κάποιες τελετουργίες, οι οποίες μετατρέπουν το παιδί σε τρόφιμο του ιδρύματος. Το παιδί κατά την εισαγωγή του στο ίδρυμα, απεκδύεται τον «έξω κόσμο», τον κοινωνικό και οικογενειακό του εαυτό, και αποκτά τη νέα του ταυτότητα, την ιδρυματική. Η υποδοχή, το «καλωσόρισμα», αναδεικνύεται με αυτό τον τρόπο σε μια διαβατήρια τελετή¹⁸⁷. Οι διαβατήριες αυτές τελετουργίες είναι γεμάτες από συμβολισμούς της αποκοπής και απομάκρυνσης των τροφίμων από την κοινωνία, και την πρότερη ζωή τους¹⁸⁸.

Όταν ρώτησα τη Βάσω για την ένδυση των κοριτσιών εντός του ιδρύματος και για το αν υπήρχε ομοιόμορφη ενδυμασία, μου απάντησε:

¹⁸⁶ Υπάρχουν μελέτες στις οποίες έχει υποστηριχθεί ότι υπάρχουν διαφορές στον τρόπο με τον οποίο τα φύλα αντιλαμβάνονται και βιώνουν το τραύμα και την απώλεια γονέα/γονέων καθώς και την κατασκευή και δημιουργία της ατομικής ταυτότητας τους. Σε αφηγήσεις ζωής έχει παρατηρηθεί επίσης ότι οι αφηγήσεις των γυναικών είναι πιο πλούσιες και λεπτομερείς, πιο συναισθηματικές. Για παράδειγμα βλ. Leydesdorff S., Passerini L., Thompson P.(επιμ.), 1996 ό.π.

¹⁸⁷ Van Genep Arnold, 2016. *Τελετουργίες διάβασης: συστηματική μελέτη των τελετών* (μτφρ. Θεόδωρος Παραδέλλης). Αθήνα : Ηριδανός

¹⁸⁸ Κάννερ 2004 ό.π., σ. 324

Εγώ θυμάμαι ωραία ρουχαλάκια μας ράβανε και τις ποδιές του σχολείου, αργότερα τα αγοράζανε και μας τα φέρνανε. Όταν πια το εργαστήριο δεν είχε παιδιά... Και παπούτσια και ρούχα έτοιμα. Τώρα να σου πω κάτι, τα ρούχα τα μπερδεύαμε μεταξύ μας, δηλαδή δεν ήταν κάτι δικό μου ακριβώς... Υπήρχαν μερικά δικά μου που έγραφαν και το όνομά μου, ή μάλλον τον αριθμό μου, γιατί είχαμε αριθμούς! Εγώ θυμάμαι είχα το εκατόν είκοσι τρία. [...] Με βάση τον αριθμό μας τα έδιναν και μερικά ρούχα ας πούμε που ήταν και στο σωματάκι μας τότε, εντάξει λέγανε «Το εκατόν είκοσι τρία!», και μου το δίνανε. Αργότερα βέβαια εκεί πέρα ό,τι ρούχα είχε, μου φαίνεται στέλναν και από την Αμερική κάποια ρούχα... Και μεταξύ μας τα αλλάζαμε, η καθεμιά φορούσε ό,τι να ναι, όποιος να ναι, ό,τι να ναι, αρκεί να της έκανε.¹⁸⁹

[Κατερίνα]

-Όταν μπαίνατε μες στο Ορφανοτροφείο υπήρχε κάποια συγκεκριμένη διαδικασία υποδοχής των κοριτσιών;

Μας έδιναν αριθμό. Η αδερφή μου είχε το σαράντα νομίζω και εγώ το σαράντα έξι.

-Σας έδιναν αριθμό και ρούχα δηλαδή;

Τώρα μωρό έξι χρονών... Ένα βρακάκι, ένα φουστανάκι, ένα κομπινεζόν, τι να μας δίνανε...¹⁹⁰

[Χριστίνα]

-Τα ρούχα που φορούσατε με ποιο τρόπο τα προμηθευόσασταν; Τα φτιάχνατε εκεί;

Ναι ναι, τα φτιάχναμε εκεί, τα φτιάχναμε εκεί.

-Και πως γινόταν η διανομή;

Είχαμε πάνω το... ήμασταν με αριθμούς, με νούμερα! Εγώ είχα το εκατόν εφτά ας πούμε. Δεν το ξεχνώ.¹⁹¹

Η Ελένη περιγράφοντας τις αναμνήσεις από τη διαδικασία εισαγωγής της:

¹⁸⁹ Βάσω, 66 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτη, 17/01/2021.

¹⁹⁰ Κατερίνα, 74 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτη, 09/02/2021.

¹⁹¹ Χριστίνα, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτη, 16/01/2021.

Η διευθύντρια -όχι τη Λουκία η οποία ήτανε άλλος άνθρωπος, μας αγκάλιαζε και τα λοιπά-, η άλλη¹⁹², ήταν μία κυρία έτσι μεγάλης ηλικίας, ανύπαντρη και τα λοιπά... Και με άφησε ο παππούς, είπε ό,τι ήτανε... Μετά με πήρανε να με κάνουν μπάνιο και να μπει σφραγίδα, ε; Αριθμός!

-Που έμπαινε η σφραγίδα;

Στα ρούχα. Δηλαδή, στην αρχή έκαναν μπάνιο και θυμάμαι εγώ την απορία μου: ότι η γιαγιά μου, μου έκανε χτες [μπάνιο] για να 'ρθω (Γέλια). Και μόλις μου είπανε μπάνιο πάλι την άλλη μέρα το πρωί που είχα πάει, ε το θυμάμαι πως είχα -ξέρεις- απορήσει: «Καλά γιατί με πλένουνε τόσο πολύ;»...Τέλος πάντων. Και μετά πήγαινες στην ιματιοθήκη που είχαμε κάτω. Ήτανε και η ιματιοθήκη με ντουλαπάκια αλλά δεν κλείνανε, ανοιχτά ήτανε, με τον αριθμό σου. Εγώ ήμουνα το ένα, αριθμός!

-Με ποια λογική δίνονταν οι αριθμοί;

Μάλλον είχε φύγει κάποια και έτυχε να πάρω αυτόν τον αριθμό. Το οποίο [το ντουλάπι με τον αριθμό] είχε τα ρουχαλάκια μου. Ποια ρουχαλάκια δηλαδή; Όχι τα δικά μου από το σπίτι! Δηλαδή, τα εσώρουχα, τις νυχτικιές, αυτά. Και αυτά που θα άλλαζα, τα καθημερινά...Αν ήταν χειμώνας χειμωνιάτικα, αν ήταν καλοκαίρι καλοκαιρινά. Και εκεί, κάθε Σάββατο που γινόταν μπάνιο, δηλαδή κάναμε μπάνιο- κάθε Σάββατο μόνο κάναμε μπάνιο, δεν μπορείς κάθε μέρα εκεί. Κάναμε μπάνιο και πηγαίναμε και λέγαμε σε αυτή που ήταν υπεύθυνη στην ιματιοθήκη- υπήρχε γυναίκα που εργαζότανε εκεί-, και έλεγε «Είσαι ο αριθμός ένα; Ορίστε πάρε το δικό σου». Γιατί δεν ήτανε άντε όλα, να ψάχνουνε. Υπήρχε, αναλόγως με την ηλικία και τον αριθμό, το ντουλαπάκι σου και ήξερες- ήξερε εκείνη- «το ένα, πάρε τα εσώρουχα σου και πήγαινε να κάνεις μπάνιο».¹⁹³

Σύμφωνα με τον E. Goffman (1994), τα ορφανοτροφεία και τα βρεφοκομεία δεν εντάσσονται στον κατάλογο των ολοπαγών ιδρυμάτων, εκτός μόνο «στο βαθμό που ο ορφανός καταλήγει τελικά να εκκοινωνισθεί στον έξω κόσμο μέσω κάποια διαδικασίας πολιτιστικής ώσμωσης ακόμη και όταν συστηματικά του αρνούνται αυτόν τον κόσμο»¹⁹⁴. Ο εγκλεισμός σε ίδρυμα έχει ως αποτέλεσμα την «αποπαιδείωση» του ατόμου· σκοπός είναι να ξε-μάθει την κοινωνική δημόσια συμπεριφορά του. Τα ιδρύματα αυτά «δημιουργούν και θρέφουν ένα ιδιαίτερο είδος έντασης ανάμεσα στον οικείο και στον ιδρυματικό κόσμο και χρησιμοποιούν τη διαρκή αυτή ένταση ως μοχλό στρατηγικής σημασίας για τη χειραγωγήση ανθρώπων»¹⁹⁵. Εντός του ιδρύματος συντελείται η απογύμνωση, κυριολεκτική και μεταφορική, του εαυτού. Τα άτομα κατά την εισαγωγή τους στο ίδρυμα, βιώνουν τη στέρηση του ρόλου, της ταυτότητας και της

¹⁹² Εδώ γίνεται αναφορά και πάλι στην προηγούμενη διευθύντρια. Το γεγονός ότι ήταν μεγάλης ηλικίας και ανύπαντρη τα αναφέρει ως αρνητικά στοιχεία, καθώς στη συνέχεια θα δηλώσει ότι η συγκεκριμένη διευθύντρια ήταν πολύ αυστηρή και όλες την φοβόντουσαν.

¹⁹³ Ελένη, 72 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 20/01/2021.

¹⁹⁴ Goffman, 1994 ό.π., σ. 32

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σ.33

ατομικότητας τους, μπαίνουν σε ένα σύστημα ταξινόμησης, και συλλογικής επιτήρησης.

Τις διαδικασίες αυτές που περιγράφουν οι τρόφιμοι στα παραπάνω αποσπάσματα, ο Goffman τις αποκαλεί «εισαγωγικές διατυπώσεις»¹⁹⁶: έλεγχος βάρους και κατάστασης υγείας¹⁹⁷, πλύσιμο, κούρεμα¹⁹⁸, καταγραφή προσωπικών ειδών¹⁹⁹, απόδοση μοναδικού αριθμού²⁰⁰, ενδυμάτων του ιδρύματος²⁰¹ και τοποθέτηση σε συγκεκριμένη θέση στο χώρο, σε συγκεκριμένη κλίση βάσει ηλικίας. Αυτές οι εισαγωγικές διατυπώσεις, σύμφωνα με τον ίδιο, θα μπορούσαν να ονομαστούν και «τακτοποίηση» ή «προγραμματισμός», διότι ο νεοφερμένος, έχοντας ταξιθετηθεί κατά αυτόν τον τρόπο, μετατρέπεται «σε κωδικοποιημένο αντικείμενο ικανό να τροφοδοτήσει τον διοικητικό μηχανισμό του καταστήματος, για να υποστεί απρόσκοπτα τη διεργασία στερεοτύπων πράξεων»²⁰². Οι πρώτες στιγμές εκκοινωνισμού είναι πολύ βασικές, καθώς λειτουργούν και ως δοκιμασία υπακοής στα νέα μέλη των ιδρυμάτων, ως μια μορφή μύησης.

3.2. Η διάταξη του χώρου: Μνήμες από το κτίριο του ιδρύματος

«Ο περικλειστικός ή ολοπαγής χαρακτήρας τους [των ιδρυμάτων] συμβολίζεται στο φραγμό που αποκλείει τις κοινωνικές επαφές με τον έξω κόσμο και την αναχώρηση και ο οποίος αποτελεί μέρος των ίδιων των υλικών εγκαταστάσεων, όπως οι κλειδωμένες πόρτες, οι ψηλοί τοίχοι, τα συρματοπλέγματα, οι απόκρημνοι βράχοι, το νερό, τα δάση ή τα έλη»²⁰³

[Μερόπη]

-Γενικά ο χώρος ήταν καθαρός;

Καθαρός, αφού εμείς τα κορίτσια τον καθαρίζαμε. Την αυλή καθαρίζαμε από πίσω τα κορίτσια... Μόνο τον κήπο τον είχε ο Γ.Β.²⁰⁴.. Είχε έναν πολύ ωραίο κήπο! Πάρα πολύ ωραίο τον είχε, περιποιημένο. Εγώ τελευταία που ήρθα και πήγα ήταν παρατημένα όλα, ρημαγμένα... Εμένα να σκεφτείς, η γιαγιά μου, μου έστειλε λεφτά και εγώ έβγαίνα όλο φωτογραφίες στον κήπο! Στη βρύση, στις σκάλες εκεί που ήταν από πάνω το δάσος... Στο

¹⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 35

¹⁹⁷ Οι τρόφιμοι κατά την εισαγωγή τους στο ίδρυμα, εξετάζονται από γιατρό παθολόγο ο οποίος συντάσσει τη σχετική ιατρική αναφορά.

¹⁹⁸ Η συγκεκριμένη πρακτική δεν αναφέρεται από τις τροφίμους του συγκεκριμένου ιδρύματος, αλλά ίσως να ίσχυε σε προηγούμενες δεκαετίες.

¹⁹⁹ Βλ. *Μητρώο Εισαγωγής Ορφανών* στο προηγούμενο κεφάλαιο.

²⁰⁰ Η απώλεια του ονόματος, και η μετατροπή του ατόμου σε αριθμό, μπορεί να αποτελέσει μια σημαντική περιστολή, απώλεια του εαυτού. Με το πρώτο μπάνιο, την απολύμανση, το άτομο καθαρίζεται, και «απολυμαίνεται» από στοιχεία της ταυτότητας του και έτσι ενσωματώνεται στο σύνολο των τροφίμων: Goffman 1994 ό.π., σ. 38.

²⁰¹ «Το άτομο ενδέχεται να απογυμνωθεί από τη συνηθισμένη του εμφάνιση καθώς και από τη σκευή και τις υπηρεσίες μέσω των οποίων την συντηρεί, υφιστάμενο έτσι προσωπική παραμόρφωση», Goffman 1994 ό.π., σ. 38.

²⁰² Goffman 1994 ό.π., σ. 35

²⁰³ Goffman 1994 ό.π., σ. 24

²⁰⁴ Ο κηπουρός και μοναδικός άνδρας που άνηκε στο προσωπικό του Ορφανοτροφείου.

παγκάκι, που είχε μέσα που καθόμαστε, ήτανε ωραίος ο κήπος, ήτανε πολύ ωραίος. Με τις αγγελικές τα δέντρα... Έχει μια εκκλησία εδώ από κάτω μας με αγγελικές, και όταν περνάω και τις βλέπω μου τα θυμίζει... Μοσχοβόλαγαν οι αγγελικές που ανθίζανε!

[Κατερίνα]

-Ο χώρος του Ορφανοτροφείου πως ήταν;

Το κτίριο ήτανε πολύ μεγάλο. Πολύ κρύο. Μου λέει η αδελφούλα μου "Δεν θα ξεχάσω, που όλη νύχτα έτριβα τα ποδαράκια μου μην τυχόν ζεσταθώ"... Δεν φταίγαν οι δασκάλες, δεν υπήρχαν τότε τα καλοριφέρ, δεν υπήρχαν...

-Τι αναμνήσεις έχετε από το χώρο του ιδρύματος;

Ο κήπος ήταν πάρα πολύ όμορφος. Ο κηπουρός μας ήταν ένας άγιος άνθρωπος. Που όταν πέθανε, και το 'μαθα, μπήκα στο καράβι. [...] Εγώ θυμάμαι, ιστορία που μου έμεινε... Εγώ ήμουνα πολύ μικρό, επειδή οι τουαλέτες ήτανε έξω από το δωμάτιο, εκείνα ήταν πολλά τα κρεβατάκια²⁰⁵, ε τώρα μικρό ώσπου να γυρίσω από την τουαλέτα κοιμόμουνα... Αντί να φύγω στο δωμάτιο, τραβούσα για αλλού... Δηλαδή υπνοβατούσα. Και πήγα στο διάδρομο, που ήταν ένα ρολόι, και έτυχε να χτυπάει την ώρα, και έλεγε "ντιν ντιν", και έμεινα κι εγώ, υπνοβατούσα, και μετρούσα... Όταν άκουσα το δώδεκα, τρόμαξα! Λέω που βρίσκομαι τώρα; Ήταν αυτό... Από την αγκαλιά της μαμάς, ο μπαμπάς μου ναυτικός, με κοιμίζε στην αγκαλιά της... Μετά βρέθηκα εκεί... (Κλαίει)...
[...]

-Ποιος καθάριζε;

Εμείς! Περπατούσες και έβλεπες το πρόσωπό σου κάτω. Δεν σου λέω ψέματα. Γιατί έχω την κυρία Κ. εδώ που ήτανε δασκάλα μας, και το συζητάμε... Έχεις χαρτομάντηλο; [...] ²⁰⁶

[Χριστίνα]

Όπως μπαίνεις είναι η κύρια είσοδος, ανεβαίνεις τα σκαλιά. Όπως μπαίνεις δεξιά ήτανε το γραφείο της κυρίας διαχειρίστριας, Κικής Σαραντινίδου, και αριστερά ήταν το γραφείο της κυρία Λουκίας, Διευθύντριας, Λουκία Μπούτσικα. Ο μεγάλος διάδρομος βγαίνοντας από το χωλάκι αυτό που ήταν τα δύο γραφεία, φάτσα η πόρτα ήταν η αίθουσα που κάναμε θεατρικές παραστάσεις και τέτοια. Πριν ανέβεις τη σκάλα η πρώτη πόρτα δεξιά μετά το γραφείο της κυρίας Κικής, ήτανε τότε που πήγα εγώ, το εργαστήριο Υφαντικής και δίπλα η πόρτα, το εργαστήριο κεντήματος και ραψίματος. Ακριβώς απέναντι, πριν ανέβεις την ξύλινη σκάλα, ήτανε ο πρώτος θάλαμος. Ακριβώς από την αριστερή πλευρά ήτανε δύο αίθουσες για το Δημοτικό.

²⁰⁵ Εννοεί στους κοιτώνες.

²⁰⁶ Κατερίνα, 74 ετών. Συνέντευξη με τη Σιμόνη Γεωργίτση, 09/02/2021.

Δίπλα στο γραφείο της κυρίας Λουκίας ήτανε μια αίθουσα του Δημοτικού και δίπλα, πριν ανέβεις την ξύλινη σκάλα, ήτανε άλλη αίθουσα. Ακριβώς απέναντι από τις δύο αίθουσες ήτανε ο δεύτερος θάλαμος. Ακριβώς έξω από τον δεύτερο θάλαμο ήτανε το κουδούνι. Κρεμότανε το κουδούνι! Δεν ξέρω αν στα έχουν πει και οι άλλες κοπέλες... Είναι όπως τα λέω εγώ;

Κάτω [υπόγειο], η πρώτη ήτανε μία αίθουσα ακριβώς εκεί που τελειώνει το σκαλί, που και εκεί κάναμε μαθήματα. Βάζανε του Γυμνασίου; Δεν θυμάμαι καλά... Ακριβώς απέναντι ήτανε τα λουτρά, που κάναμε τα μπάνια μας. Λουζόμασταν, μας πλένανε... Από τη μεριά που ήτανε η αίθουσα, μέχρι την άλλη μεριά, όλο το κομμάτι που πάει πέρα ήταν η τραπεζαρία, η οποία είχε στην μέση την κύρια πόρτα που μπαίναμε, μετά την προσευχή, και είχε κι άλλες δύο πόρτες από δω κι από κει. Τελειώνοντας η τραπεζαρία, ήτανε η αποθήκη τροφίμων, που ήταν υπεύθυνη η γιαγιά σου... Και είχε κλειδιά και η τραπεζοκόμα...[...] Ακριβώς από τη μεσαία πόρτα της τραπεζαρίας ήταν η κουζίνα: είχε ένα καμαράκι που είχε τα τρόφιμα η μαγειρίσσα, δηλαδή έπαιρνε κάθε μέρα και για την άλλη μέρα που θα μαγειρέψει...

A! Από την κουζίνα είχε και έξοδο να βγούμε στην αυλή: εκεί ήτανε το υπόστεγο που τώρα έχει γίνει το αμφιθέατρο του Πανεπιστημίου. Σε αυτό το υπόστεγο είχαμε και σχοινιά, όταν έβρεχε να απλώνουμε ρούχα, αλλά και παίζαμε όταν μας έπιανε η βροχή στην αυλή, πηγαίναμε κάτω από το υπόστεγο. Αλλά, είχε και εξωτερικές τουαλέτες. Σε κάθε θάλαμο, απ' έξω, όπως τώρα σου είπα ο πρώτος και ο δεύτερος, υπήρχε ένα δωμάτιο που ήτανε μια διδάσκουσα και κοιμότανε εκεί, και είχε και τουαλέτα. Και είχε και νιπτήρες. Και τελειώνοντας ο θάλαμος, στο τέλος, είχε ένα δωμάτιο έτσι με μεσαία πόρτα, που ήτανε... ιματιοθήκη το λέγαμε κι αυτό, γιατί είχαμε τις ντουλάπες μας που είχαμε τα πράγματα, τα ρούχα μας. Τώρα, ανεβαίνοντας τη σκάλα [πηγαίνοντας στον πρώτο όροφο], κι από τη μία μεριά κι από την άλλη, συναντούσαμε θαλάμους. Η μία μεριά ήτανε ο τρίτος, από πάνω από τον δεύτερο, και από εκεί απέναντι ο τέταρτος, από την άλλη μεριά του κτιρίου. Στη μέση όμως ήταν το... Νοσοκομείο το λέγαμε εμείς. Ήτανε τα δωμάτια, που ήτανε η νοσοκόμα, η δεσποινίς Παρασκευή. [...]. Είχε και ένα δωμάτιο που το λέγαμε Μολυσματικό, δηλαδή όταν είχε κάποια κάτι κολλητικό, για να μη μεταδοθεί την έβαζαν εκεί. Εκείνο το Μολυσματικό, είχε και μία εσωτερική σκάλα, που ανέβαινε στην ταράτσα, ξύλινη... και είχε καπάκι: το έσπρωχνες, και έβγαινε το καπάκι και ανέβαινες πάνω.

Και ακριβώς απέναντι από την πόρτα του Νοσοκομείου ήτανε ένα δωμάτιο που έβγαινε στο μπαλκόνι... Είδες που έχει ένα μπαλκόνι έξω; Εκεί είχαμε τη σημαία και τέτοια. Δεξιά ήτανε, όπως μπαίνεις μέσα, ήτανε ο πέμπτος θάλαμος και αριστερά ήτανε ο έκτος θάλαμος. Αυτή είναι η περιγραφή. Κι από τη μεριά του έκτου, δίπλα ήτανε δύο δωμάτια μεγάλα: το ένα ήτανε της Β.Γ., αυτηνής που σου λέω της τραπεζοκόμας, και το δίπλα ήταν της κυρίας Λουκίας, της διευθύντριας. Η κυρία Κική δεν έμενε μέσα. [...]
Και έξω στον κήπο... όπως μπαίναμε αριστερά ανεβαίναμε στο δασάκι που φτιάχναμε, καλλιτεχνήματα φτιάχναμε! Με τα κλαδιά κάναμε... τι να σου πω, σαν φωλίτσες... είχαμε έναν κήπο υπέροχο, υπέροχο κήπο. Μπροστά κάτω από τη σκάλα, για να ανεβούμε στην κυρία είσοδο, ήταν ένα

καμαράκι που έμενε ο κηπουρός, ο Γ.Β., ο οποίος ήτανε... εάν αγιάζουνε ακόμα, αυτός θα αγιάσει. Άλλο πράμα, άλλο πράμα.. Δεν μας μαρτυρούσε ποτέ, μας πρόσεχε, δεν έμπαινε ποτέ σε θάλαμο χωρίς να περιμένει και δέκα λεπτά απ' έξω: «Κορίτσια να ανοίξω; Κορίτσια να μπω;».

-Πόσα άτομα κοιμόταν στον κάθε θάλαμο; Με πόσες δηλαδή το μοιραζόσασταν το δωμάτιο;

Ε πρέπει να ήμασταν περίπου... καμιά δεκαπενταριά είκοσι; Αναλόγως το μέγεθος. [...] Δεν ήμασταν κάτω από δέκα σε θάλαμο, αλλά ούτε και πάνω από είκοσι... Ας πούμε το Νοσοκομείο, που το λέγαμε Νοσοκομείο εμείς, ήτανε... δύο τέσσερα, έξι με εφτά κρεβάτια; Και το Μολυσματικό είχε δύο κρεβάτια μόνο. Δηλαδή, αν ήταν κάτι κολλητικό, καμιά ανεμοβλογιά κάτι τέτοιο... αν ήταν να κολλήσουμε όλοι, μέναμε στους θαλάμους μας. Γιατί έχουμε περάσει και παιδικές αρρώστιες... Ανεμοβλογιά, το θυμάμαι σαν να ήταν τώρα. Και μας λέγαν να μην ζυνόμαστε, να μην κάνουμε το 'να, να μην κάνουμε τ' άλλο²⁰⁷.

[Ελένη]

- Πόσα δωμάτια είχα;

Δωμάτια, δύο, τέσσερα, έξι, οκτώ. Οκτώ. Πελώρια, έτσι; Θάλαμοι, οι οποίοι ήτανε κάπου, δεν θυμάμαι πόσα παιδιά... δεκαπέντε, είκοσι ο καθένας [θάλαμος]. Και είχε και μία επιμελήτρια, μεγαλύτερη ας πούμε... Ο πρώτος θάλαμος για παράδειγμα ήταν τα μικρά, ο δεύτερος τα πιο [μεγάλα]... και πάει λέγοντας. Και είχε στα μικρά, επιμελήτρια μία μεγαλύτερη κοπέλα από εμάς, για να προσέχομε το βράδυ εάν χρειαστεί τίποτα και γενικά την τάξη εκεί πέρα. Να υπάρχει ησυχία τις ώρες που έπρεπε να κλείσουν τα φώτα για ύπνο...

[...]

Ήταν ας πούμε τριώροφο το κτίριο, έτσι; Το οποίο είναι ακόμα... Ε, επάνω οι κοιτώνες, στη μέση ήτανε η εκπαίδευση και είχε και δύο κοιτώνες, το πρώτο και το δεύτερο άκρη-άκρη. Έτσι ήτανε σαν Έψιλον, να σου δείξω να καταλάβεις [Εικόνες 5, 6]. Σαν έψιλον, εκεί που είναι το έψιλον, οι άκρες του έψιλον από εδώ και από εκεί ήταν κοιτώνες. Στη μέση, στο μεσαίο όροφο, υπήρχε μία αίθουσα μεγάλη, πολύ περιποιημένη την είχαμε, η οποία είχαμε και σκηνή που παίζαμε θέατρο! Κάθε Χριστούγεννα είχαμε θέατρο και παίζαμε και καλούσαμε τους... τις αρχές της Χίου και άλλοι ας πούμε επίσημοι ερχότανε με καρέκλες, καθόντουσαν και βλέπανε... αυτό που παίζαμε.

Σε αυτή την αίθουσα κάθε Κυριακή ειδικά τον χειμώνα, την άνοιγαν και είχαμε και ένα πικάπ, της εποχής. Ε και μερικές κοπέλες που έφευγαν, ας πούμε, το καλοκαίρι για άδεια στο σπίτι τους, γιατί φεύγαμε και για άδεια, έτσι; Έφερναν ειδικά αυτές που ήταν από την Αθήνα, έφερναν δίσκους της

²⁰⁷ Χριστίνα, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 16/01/2021.

Εικόνα 6: Το κτίριο του (νυν) Πανεπιστημίου²¹⁰

3.3. «Αυτή ήταν η ζωή μας»: Η καθημερινότητα στο ίδρυμα

«Η συνήθεια λοιπόν βασιλεύει ως κυρίαρχη, επειδή είναι η μοναδική συγκροτημένη κινητήρια δύναμη. Το γεγονός λοιπόν ότι το κέντρο βάρους της συμπεριφοράς βρίσκεται, σε αυτή την περίπτωση, στη χώρα των συνηθειών, αποτελεί κατά κάποιο τρόπο μια μηχανική αναγκαιότητα»²¹¹

Μέσα στο ίδρυμα, η οργάνωση της καθημερινής ζωής των τροφίμων, αλλά και του προσωπικού, παίρνει τη μορφή ενός αυστηρού προγράμματος που χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένη διάταξη του χρόνου και του χώρου. Τα παιδιά-τρόφιμοι εθίζονται σε αυτό το πρόγραμμα του ορφανοτροφείου από τις πρώτες τους ημέρες. Αυτή η ακρίβεια, η αυστηρή οργάνωση του χρόνου και η επαναληπτικότητα, έχουν χαρακτηριστεί από μελετητές και μελετήτριες, ως ένας βασικός μηχανισμός άσκησης εξουσίας, ως ένα εργαλείο για την επιβολή της πειθαρχίας²¹². Μέσω αυτού του προγράμματος οι τρόφιμοι τοποθετούνται σε συγκεκριμένες θέσεις στο χώρο και στο

²¹⁰ Πηγή: Εφημερίδα *Πολίτης* Χίου

²¹¹ Durkheim E., 2001. «Η ηθική διαπαιδαγώγηση». Στο Μακρυνιώτη Δήμητρα (επιμ.). *Παιδική Ηλικία*, Αθήνα: Νήσος, σσ.326

²¹² Θεοδώρου 1999β ό.π., σ. 69, 72, Foucault 2011 ό.π., σ. 172-173, Goffman 1994 ό.π., σ. 25

χρόνο, με αυτοματοποιημένες κινήσεις τις οποίες έχουν εσωτερικεύσει. Διατηρείται με αυτόν τον τρόπο, η υπακοή σε μια αόρατη αρχή.

Ο Μ. Foucault καταγράφοντας τις ομοιότητες του σωφρονιστικού/ποινικού συστήματος του 18^{ου}-19^{ου} αιώνα με τους κανονισμούς των ιδρυμάτων/ορφανοτροφείων του 19^{ου} αιώνα, παρατηρεί και στις δύο περιπτώσεις την ύπαρξη πολύ συγκεκριμένων και αυστηρών ωραρίων που χαρακτηρίζονται από πολύ πρωινό ξύπνημα, χρήση όλων των ωρών της ημέρας, δραστηριότητες που εναλλάσσονται μέσω ηχητικών σημάτων, και εξονυχιστική επιτήρηση και παρατήρηση²¹³. Ο έλεγχος της δραστηριότητας στα ιδρύματα επιτυγχάνεται μέσω της χρήσης του χρόνου. Ζητούμενο είναι να συγκροτηθεί ένας ολοκληρωτικά χρήσιμος χρόνος. «Η ακρίβεια και η προσήλωση, είναι μαζί με την ευρυθμία, οι βασικές αρετές του πειθαρχικού χρόνου»²¹⁴.

Ο Ε. Goffman καταγράφει κάποια από τα κοινά χαρακτηριστικά των ολοπαγών ιδρυμάτων: 1. Όλες οι δραστηριότητες και εκδηλώσεις της ζωής διεξάγονται στον ίδιο χώρο και κάτω από την ίδια αυθεντία, 2. Κάθε φάση της καθημερινότητας του ατόμου συντελείται στην άμεση συναναστροφή του με μια σωρεία άλλων, οι οποίοι τυγχάνουν της ίδιας μεταχείρισης. Οι τρόφιμοι υπόκεινται σε ένα καθεστώς συλλογικής πειθαρχίας, καθώς η κάθε δραστηριότητα εκτελείται σε συγχρωτισμό με ολόκληρες συντροφίμων. 3. Όλες οι δραστηριότητες της ημέρας ακολουθούν μια διαδοχή και είναι αυστηρά προγραμματισμένες. Η ακολουθία επιβάλλεται εκ των άνω από ένα σύστημα ρητών τυπικών θεσπίσεων. 4. Οι ποικίλες καταναγκαστικές δραστηριότητες εντάσσονται σε ένα συγκεκριμένο πλάνο του ιδρύματος με στόχο να εκπληρώνει τους επίσημους σκοπούς του²¹⁵.

Οι τρόφιμοι του Μιχάελιου Ορφανοτροφείου, περιγράφοντας την καθημερινότητά τους μέσα στο ίδρυμα, αναφέρονται σε ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα που φαίνεται να γνωρίζουν και να θυμούνται αρκετά καθαρά, η κάθε μία εστιάζοντας βέβαια σε διαφορετικές λεπτομέρειες.

[Χριστίνα]

-Το κουδούνι που είπατε πριν, σε τι χρησίμευε;

Δεν ήταν ακριβώς κουδούνι. Σαν καμπάνα ήταν, εμείς το λέγαμε κουδούνι. Είχε ένα σχοινί, και το πρωί που ήταν να ξυπνήσουμε, το χτυπούσαν για να ξυπνήσουμε. Όταν ήταν να κατεβούμε τραπεζαρία, το χτυπούσαμε ότι είναι ώρα για να κατεβούμε τραπεζαρία. Όταν ήταν να φάμε δεκατιανό, το καλοκαίρι, ή να πάμε κάτω, το χτυπούσαν ότι είναι ώρα για φαγητό, ότι είναι ώρα για να ξυπνήσουμε. Αυτό το νόημα είχε.

Να σου πω το χειμώνα... το χειμώνα σηκωνόμασταν το πρωί, εντάξει να πλυθούμε να ντυθούμε να κατεβούμε στην τραπεζαρία να φάμε. [...]. Πηγαίναμε στο σχολείο και οι κοπέλες που ήταν στα εργαστήρια πηγαίναν στα εργαστήρια... Το μεσημέρι γυρνούσαμε, τρώγαμε. Ξαπλώναμε; Δεν

²¹³ Foucault 2011 ό.π., σ. 14-15

²¹⁴ Στο ίδιο, σ. 172-173

²¹⁵ Goffman 1994 ό.π., σ. 25

θυμάμαι. Το καλοκαίρι ζαπλώναμε σίγουρα, για το χειμώνα δεν νομίζω. Και μετά το απόγευμα διαβάζαμε... και πάλι τα εργαστήρια, πάλι...κέντημα, ράψιμο, υφαντική που ήτανε τότε, ήτανε στα εργαστήρια²¹⁶. Μετά το βράδυ τρώγαμε πέφταμε για ύπνο και το πρωί πάλι τα ίδια, και όσες είχαν διαβάσει, είχαν διαβάσει. Όσες δεν είχαν διαβάσει, όπως εγώ που ήμουν τεμπέλα, έπαιρνα το βιβλίο κάτω από το μαξιλάρι για να παρηγοριέμαι ότι τάχα θα σηκωθώ το πρωί και θα διαβάσω (Γέλια). [...]. Το καλοκαίρι εμείς του γυμνασίου πηγαίναμε στα εργαστήρια. Δεν καθόμασταν από εδώ κι από κει. Ή υφαντική ή ράψιμο ή κέντημα, κάναμε διάφορα. Πηγαίναμε στη θάλασσα...Μας πηγαίνανε και μπάνιο.²¹⁷

Αυτό το κουδούνι, η καμπάνα, σύμφωνα με τα όσα θυμάται η Χριστίνα, σηματοδοτούσε την έναρξη και τη λήξη κάποιων καθημερινών δραστηριοτήτων: του εγετηρίου, της έναρξης και λήξης των γευμάτων. Τα κορίτσια είχαν μάθει αυτές τις αυτοματοποιημένες κινήσεις βάσει των σημάνσεων, και κινούνταν στο χώρο ρυθμικά και οργανωμένα. Σύμφωνα με τον Foucault μέσω των επαναληπτικών πρακτικών, του καθημερινού προγράμματος και των σημάνσεων επιτυγχάνεται η εκμάθηση του σώματος σε συγκεκριμένες ακουστικές και χρονικές προσταγές και στάσεις²¹⁸. Ορίζεται ένα είδος ανατομικού-χρονολογικού σχήματος της συμπεριφοράς, διαμορφώνονται με αυτό τον τρόπο τα καλά πειθαρχημένα σώματα²¹⁹. Έτσι, «ο χρόνος διαπερνά το σώμα, και μαζί με αυτόν όλοι οι σχολαστικοί έλεγχοι της εξουσίας»²²⁰.

[Νιόβη]

Το πρωί παίρναμε το πρωινό μας, το μεσημέρι τρώγαμε, μας αφήνανε έπειτα ελεύθερη ώρα στην αυλή από πίσω να είμαστε, και μετά διαβάζαμε το απόγευμα, και έπειτα ύπνο. Αυτή ήταν η ζωή μας. Η καθημερινή.

-Υπήρχε κάποιο κουδούνι;

Βέβαια, καμπάνα χτυπούσε! (Γελάει). Η ώρα του πρωινού- ντάκα ντούκου-, το μεσημεριανό -ντάκα ντούκου-, το απογευματινό... Μέσα-έξω-ντάκα ντούκου-.

²¹⁶ Το εκπαιδευτικό σύστημα εντός του ιδρύματος είχε την εξής μορφή: Τα κορίτσια που ήταν σε ηλικία δημοτικού πήγαιναν υποχρεωτικά στο (δημόσιο) Δημοτικό σχολείο της γειτονιάς που βρίσκονταν απέναντι από το ίδρυμα. Αργότερα, δημιουργήθηκαν τάξεις δημοτικού εντός του ιδρύματος, και προσλήφθηκαν δασκάλες αποκλειστικά για την εκπαίδευση των ορφανών. Τα κορίτσια που ήταν σε ηλικία γυμνασίου, είχαν δύο επιλογές: 1. Αν ήταν «καλές και επιμελείς» μαθήτριες θα στέλνονταν στο Δημόσιο Γυμνάσιο Θηλέων ή στην Εμπορική σχολή (νυν ΕΠΑΛ). 2. Αν δεν «έπαιρναν τα γράμματα», όπως περιγράφουν οι ίδιες, έπρεπε να συμμετάσχουν στα εργαστήρια που είχαν συσταθεί εντός του ιδρύματος και στελεχώνονταν από διδάσκουσες ειδικοτήτων. Εκεί μάθαιναν «γυναικείες τέχνες», όπως υφαντική, πλεκτική, κέντημα, ράψιμο.

²¹⁷ Χριστίνα, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 16/01/2021.

²¹⁸ Πρβλ. Durkheim 2001 ό.π.: «το παιδί, το οποίο μόλις παρουσιάστηκε ως προσωποποίηση της αστάθειας, είναι ταυτόχρονα ένας πραγματικός οπαδός της επανάληψης. Από τη στιγμή που το παιδί έχει αποκτήσει συνήθειες, αυτές ασκούν πάνω του μια επιρροή πολύ πιο σημαντική από ό,τι στον ενήλικο. Όταν έχει επαναλάβει πολλές φορές την ίδια πράξη, νιώθει την ανάγκη να την αναπαράγει κατά τον ίδιο τρόπο», σσ. 323.

²¹⁹ Foucault 2011 ό.π., σ. 173

²²⁰ Στο ίδιο, σ. 174

-Ποια την χτυπούσε αυτή την καμπάνα;

Κάποια από εμάς. Τι να σου πω... Δεν τα θυμόμαστε και πολύ μετά από τόσα χρόνια... [...] Πηγαίναμε τρώγαμε, σηκωνόμασταν φεύγαμε. Μας βγάζανε στην αυλή απευθείας από πίσω. Και έπειτα χτυπούσε πάλι το καμπανάκι, να πάμε να διαβάσουμε για την επόμενη μέρα. Αυτή ήταν η ζωή μας²²¹.

Η Νιόβη περιγράφει την καθημερινότητα στο ίδρυμα χωρίς πολλές λεπτομέρειες, ενώ οι δραστηριότητες φαίνεται να έχουν έναν διεκπεραιωτικό χαρακτήρα. Υποδηλώνεται με αυτό τον τρόπο, ότι δεν υπήρχε κάτι που να έκανε την ημέρα της ιδιαίτερη, κάθε μέρα φαντάζει η ίδια, η επανάληψη της προηγούμενης και θα την διαδεχθεί η επόμενη με τα ίδια χαρακτηριστικά. Μια συνεχής διαδοχή επαναλαμβανόμενων δραστηριοτήτων που έχουν συγκεκριμένη διάρκεια και πρέπει να ολοκληρωθούν εντός καθορισμένης προθεσμίας. Το χάσιμο χρόνου και η αδράνεια απαγορεύονται, ενώ η ταχύτητα διδάσκεται ως αρετή²²².

Η Ελένη, όταν ενηλικιώθηκε, το 1970 και για δύο χρόνια, εργάστηκε στο ίδρυμα ως υπάλληλος. Έτσι, όπως λέει η ίδια, γνώριζε τα πράγματα «κι από τις δυο πλευρές», κι από την πλευρά των τροφίμων και από την πλευρά του προσωπικού. Αυτό ίσως συνηγορεί στο γεγονός ότι θυμάται πολλά και οι περιγραφές της είναι πάντα λεπτομερείς:

Λοιπόν να σας πω μία καθημερινή μέρα. [...] Επειδή εγώ δούλεψα και μετά λίγο [μέσα στο ίδρυμα], τα θυμάμαι, ξέρεις. Δηλαδή, κάθε μέρα έμπαινε μία δασκάλα, δασκάλα υποτίθεται, δηλαδή και της ραπτικής και όλες που εργαζότανε εκεί, μία φορά την εβδομάδα ήταν υπηρεσία. Όταν λες υπηρεσία: από το πρωί μέχρι το βράδυ είσαι υπεύθυνη. Ε και ξέραμε ποια ήταν... Σήμερα είμαι υπηρεσία εγώ, αύριο άλλη... Λοιπόν, και το πρωί έπρεπε εξίμιση ώρα να πας να χτυπήσεις το κουδούνι, να ζυπνήσουνε, να γυρίσεις. Μέχρι τις εφτά ας πούμε έπρεπε να είχαμε ντυθεί, πλυθεί, όλα αυτά και γύριζε στους θαλάμους να δει αν ζυπνήσανε όλοι. Δεν μπορεί να κοιμάσαι, έτσι; Εφτά η ώρα χτυπούσε το κουδούνι για φαγητό κάτω. Δηλαδή πρωινό, έτσι; Επηγαίναμε εκεί και στην αρχή καθόμασταν γραμμή, δηλαδή το πρώτο τραπέζι, το δεύτερο, το τρίτο... Έτσι, σε γραμμή να μπαίνουμε σιγά σιγά μέσα. Κάναμε προσευχή απ' έξω στο διάδρομο και μετά τελείωνε η προσευχή και μπαίναμε μέσα για να φάμε το πρωινό μας. Η δασκάλα αυτή που ήταν υπηρεσία πρόσεχε να υπάρχει τάξη και ησυχία εκεί. Μετά τελειώναμε, φεύγαμε... Εμείς που πηγαίναμε στο γυμνάσιο, για παράδειγμα, φροντίζαμε να κάνουμε την υπηρεσία που είχαμε, το κομμάτι που έπρεπε να καθαρίσουμε, να έχει καθαριστεί. Από τις εξίμιση που είχαμε ζυπνήσει, πηγαίναμε και το καθαρίζαμε ή μετά το φαγητό. Ε και μετά ετοιμαζόμασταν, εμείς που πηγαίναμε σχολείο, φεύγαμε και πηγαίναμε έξω στο Θηλέων [Γυμνάσιο] ή την Εμπορική. Αυτά τα δύο, που ήταν τότε. Τα δε άλλα παιδιά, τα μικρά, ήτανε μέσα το σχολείο. Εγώ το πρόλαβα που ήτανε μέσα. Πιο παλιά, πηγαίνανε στο Δεύτερο Δημοτικό απέναντι. Και

²²¹ Νιόβη, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση 24/01/2021.

²²² Foucault 2011 ό.π., σ.177

μετά το έκαναν μέσα και πηγαίναμε, ερχόταν η δασκάλα εκεί και κάναμε το σχολείο κανονικά.

Η στοίχιση σε γραμμές αλλά και η απονομή συγκεκριμένων θέσεων στην κάθε τρόφιμο, είναι αυτό που ονομάζει ο Foucault κανόνα των λειτουργικών θέσεων. Όλες οι θέσεις, οι κενοί χώροι πρέπει να καλύπτονται και να χρησιμοποιούνται. Οι θέσεις των ατόμων είναι καθορισμένες και απαντούν όχι μόνο στην ανάγκη της επιτήρησης και της διακοπής των επικίνδυνων διαύλων επικοινωνίας, αλλά και της δημιουργίας ενός χρήσιμου χώρο-χρόνου. Πρέπει να διασφαλίζεται ο έλεγχος σε όλη την κινητικότητα και την αναταραχή, αποσυνθέτοντας την σύγχυση της παρανομίας²²³. Είναι φανερό ότι υπάρχει μια συνεχής εποπτεία του χώρου αλλά και του χρόνου από τις υπαλλήλους που βρίσκονται σε υπηρεσία, ενώ η ησυχία και η τάξη θεωρούνται απαραίτητες για την ομαλή λειτουργία του ιδρύματος και την διεκπεραίωση όλων των καθορισμένων δραστηριοτήτων. Οι τρόφιμοι υπόκεινται σε μια συνεχή παρατήρηση και αξιολόγηση συμπεριφοράς. Με αυτό τον τρόπο θεωρείται ότι εξασφαλίζεται η δυνατότητα καλύτερου ελέγχου και επιτήρησης από την πλευρά του προσωπικού, κυρίως για ιδρύματα που στεγάζουν πολλές τροφίμους²²⁴.

[...] Τέλος πάντων, και αυτό γινόταν μέχρι να πάμε στο σχολείο τα άλλα παιδιά πηγαίνανε στο δημοτικό, στις τάξεις τους, και άλλα παιδιά που δεν πήγανε γυμνάσιο γιατί ήταν και αυτό το πρόβλημα, έτσι; Πριν έρθει η κυρία Λουκία ήτανε... έπρεπε εννέα με δέκα [βαθμό] να πάρεις για να πας γυμνάσιο. Δεν μπορούσες να πας... Και είχαμε πολλές που ήτανε στη ραπτική... κέντημα και υφαντική. Και είχαμε τρεις δασκάλες μέσα στο εργαστήριο, το οποίο πήγαιναν εκεί και μάθαιναν ράψιμο, κέντημα και υφαντική, που δεν ήθελε και καμία να πάει εκεί! (Γέλια) [...] Και αυτό, αυτό ήταν το πρωινό. Μέχρι το μεσημέρι που γυρίζαμε εμείς από το σχολείο, υπήρχε πάλι η προσευχή απ' έξω, φαγητό και λίγη ξεκούραση στα δωμάτιά μας μέχρι τις τέσσερις. Και ξανά, να καθαρίσουμε μερικές, όχι όλες, που έπρεπε και πηγαίναμε μέσα σε μία τάξη να διαβάσουμε για την άλλη μέρα εμείς του γυμνασίου ας πούμε, οι άλλες πηγαίνανε για το εργαστήριο... Μέχρι τις οχτώ η ώρα το βράδυ, όπου ήταν το φαγητό το βραδινό. Και μετά τελειώνοντας το βραδινό φαγητό πηγαίναμε στους κοιτώνες εκεί, χαζεύαμε, γελούσαμε μεταξύ μας, καταλαβαίνεις, teenager ε; Ναι, και τα μικρά παιδιά, δέκα η ώρα γυρνούσε αυτή που ήταν υπηρεσία να δει αν κλείσανε τα φώτα, αν κοιμούνται όλοι και τα λοιπά²²⁵. Και κάναμε και ξέρεις τα διάφορα αστεία, κάναμε πως κοιμόμαστε μέχρι να φύγει (γέλια), να κάνει τον έλεγχο ή να πιάσουμε κανένα βιβλίο ή κανένα ξέρεις βιβλίο το οποίο δεν επιτρεπόταν, για παράδειγμα ρομάντζο ήταν εκείνη η εποχή! Ναι, απαγορευόταν και έπρεπε κρυφά πίσω από τις κουρτίνες να το διαβάσουμε (γέλια)²²⁶.

²²³ Foucault 2011 ό.π., σ. 166

²²⁴ Θεοδώρου 1999β ό.π., σ.72

²²⁵ Πρβλ. Foucault 2011 σχετικά με την επιτήρηση σε σωφρονιστικά ιδρύματα: «Κλείνουν οι πόρτες των κελιών και οι επιστάτες περιπολούν στους διαδρόμους για να βεβαιωθούν ότι υπάρχει τάξη και ησυχία», σσ. 15

²²⁶ Ελένη, 72 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 20/01/2021.

Η Κατερίνα, κυρίως τα πρώτα χρόνια της ζωής της στο ίδρυμα και για αρκετό καιρό, δεν ένιωθε ασφαλής, είχε αϋπνίες, έβλεπε εφιάλτες οι οποίοι επέμεναν ακόμη και μετά το ίδρυμα, έκλαιγε συχνά και βίωσε με μεγάλη λύπη και μοναξιά τον αποχωρισμό από τη μητέρα της η οποία ζούσε στη Μυτιλήνη. Στην ίδια ερώτηση που έθεσα και στις υπόλοιπες τροφίμους σχετικά με το καθημερινό πρόγραμμα μου απαντάει:

[Κατερίνα]

Εγώ είχα ένα ζούρι, μεγάλο ζούρι. Όλα τα μωρά το μεσημέρι κοιμόντουσαν, εγώ δεν κοιμόμουνα.. Δεν με έπαιρνε ο ύπνος, καθόμουν ακίνητο, ακίνητο κουκουλωμένο, αλλά δεν κοιμόμουνα. Δεν με έπαιρνε ύπνος. Το βράδυ είχα εφιάλτες... Επειδή όταν πήγα λέγανε ότι: Ο κλέφτης, ο φονιάς, κάτι τέτοια παραμύθια λέγαν οι μεγάλες... Άκουγα φωνές, σαν την Ιωάννα της Λωραίνης. Μα τις άκουγα! Τις άκουγα... Και φώναζα "Κλέφτης!", έβγαине ο κύριος Γιώργος [ο κηπουρός] με το φανάρι με τη διευθύντρια, ψάχνανε...²²⁷

3.3.1. Ελεύθερος χρόνος

Η Νιόβη περνούσε αρκετό χρόνο κοντά στον πατέρα της, ο οποίος ήταν ψαράς, όποτε εκείνος βρισκόταν στη Χίο. Έτσι, έφευγε συχνά με άδειες, τις περιόδους που δεν είχε σχολείο, γεγονός που φαίνεται να τη χαροποιούσε ιδιαίτερα, και την έκανε να νιώθει ξεχωριστή καθώς απολάμβανε τη συντροφιά και τη φροντίδα του:

-Πως αξιοποιούσατε τον ελεύθερο χρόνο σας;

Εγώ πήγαινα στο χωριό, με άδεια. Πήγαινα στο σπίτι μας.

-Και τα Σαββατοκύριακα δηλαδή;

Όχι, όποτε κλείνανε τα σχολεία. Ερχότανε ο μπαμπάς μου όταν τα γριγρί ήτανε στη Χίο, μέσα στο λιμάνι. Ο πατέρας μου ερχόταν και με έπαιρνε... [...] Όταν τελείωνε με έπαιρνε και τρώγαμε στο εστιατόριο. Ήταν κρεατοφαγάς κι εκείνος! Αχ ο μπαμπάκας μου...

-Όταν βγαίνατε έξω τι κάνατε;

Κάναμε βόλτες, πάνω-κάτω στην προκουμαία. Είχαμε και τον αδερφό της φιλενάδας μου ο οποίος δεν μας άφηνε να κάνουμε βόλτα. Με το που τον εβλέπαμε έλεγα "Μεταβολή!", και όπου φύγει-φύγει (Γέλια). Είχαμε και ελεύθερο χρόνο...²²⁸

Η Ελένη, η οποία έμενε σχεδόν αποκλειστικά στο ίδρυμα, με λιγότερες άδειες, περιγράφει μια άλλη πραγματικότητα:

²²⁷ Κατερίνα, 74 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση. 09/02/2021.

²²⁸ Νιόβη, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 24/01/2021.

-Το καλοκαίρι που έκλειναν τα σχολεία τι κάνατε;

Πολλές φεύγανε για άδεια. Άλλες που δεν... γιατί πολλές δεν ερχότανε οι δικοί τους να τους πάρουνε, αδιαφορούσανε, καταλαβαίνεις τώρα εκεί όλα τα παιδιά είχανε κάποιο πρόβλημα και ήρθαν. Επηγαίναμε σου λέω εκεί που, στο εργαστήριο που ράβουνε, και κεντάνε και δεν ξέρω τι. Και εκεί περνούσε η ώρα και πηγαίναμε και μπάνιο. Το καλοκαίρι οπωσδήποτε εδώ, στη Μπέλα Βίστα. Πηγαίναμε κατά τις έντεκα η ώρα, δηλαδή ήτανε από το πρωί μέχρι τις έντεκα, μετά πηγαίναμε μπάνιο, γυρίζαμε για φαγητό. Φαγητό, λίγο ύπνο και το απόγευμα ξανά εκεί. [...] Την Κυριακή το απόγευμα πηγαίναμε στον κήπο, στον κήπο τον δικό μας δηλαδή, μπροστά από το ίδρυμα όχι αυτό που υπάρχει [το δημοτικό κήπο της Χίου], είχε και παγκάκια ωραία και καθόμασταν και περνούσαμε την Κυριακή το απόγευμα, πιο καλά. Δεν είχαμε διάβασμα (Γέλια).

Τώρα, για δυσάρεστα περιστατικά...²²⁹ Ξέρεις καμία φορά στη ζωή σκέπτεσαι, διώχνεις τα δυσάρεστα και θυμάσαι μόνο τα καλά. Και για αυτό το λόγο, ας πούμε συνεχίζει ο άνθρωπος. Δεν μπορείς να σκέπτεσαι. Για αυτό έχουνε ξεχαστεί δηλαδή πολλά. Η ουσία είναι ότι ένα παιδί μέχρι τα δώδεκα που είναι παιδί, έχει ανάγκη το σπίτι του. Έτσι; Στεναχωριέται για μερικά πράγματα...Αλλά μετά λόγω του ότι αποκτάς φιλενάδες μέσα, γίνεσαι teenager, αρχίζουνε τα αστεία, το ένα το άλλο, και γίνεσαι σαν ομάδα και είναι, περνάς πιο ευχάριστα. Βέβαια οι δυσκολίες τι είναι, ότι πρέπει να ξυπνήσεις εξίμιση πρωί, δεν έχει «όχι μαμά, δεν μπορώ», καταλαβαίνεις τώρα ε; Δεν ξέρω αυτά... Έχεις ένα πρόγραμμα που είναι συνέχεια²³⁰.

Η Ελένη, στην ηλικία των 72 ετών πλέον, αναστοχάζεται και θυμάται την εμπειρία της στο ίδρυμα από μια απόσταση, από μια άλλη θέση. Αντιπαραθέτει τη μνήμη στη λήθη, τις ευχάριστες αναμνήσεις με τις δυσάρεστες. Η λήθη, αυτή η καταστολή της μνήμης, το «να μη σκέφτεται», για την ίδια αποτελεί ένα γιατρικό, μια μορφή θεραπείας που την ενδυναμώνει και τη βοηθάει να συνεχίζει, διατηρώντας στο νου της μόνο τις καλές αναμνήσεις από αυτή την περίοδο της ζωής της. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν αναγνωρίζει, δεν θυμάται τη στεναχώρια, τις δυσκολίες που έζησε και ένιωσε: η έλλειψη της μητέρας, η απομάκρυνση από το σπίτι της στα εφτά της χρόνια, η εμπειρία ενός ιδρυματικού μοντέλου ζωής, αποτελούν εμπειρίες που θυμάται και σίγουρα δεν υποτιμά τη συμβολή τους στη διαμόρφωση της υποκειμενικότητάς της. Η λήθη θεωρείται εδώ απαραίτητη για την ανάκαμψη από μια περίοδο γεμάτη τραυματικές εμπειρίες και επίπονες μνήμες, ένα είδος προστατευτικού μηχανισμού.

Η Κατερίνα ζούσε όλο το χρόνο μέσα στο ίδρυμα, δεν έφευγε συχνά με άδειες. Έτσι νιώθει ότι δεν υπήρχε αρκετός ελεύθερος χρόνος, χωρίς υποχρεώσεις και χωρίς πρόγραμμα το οποίο να ορίζει την καθημερινότητά της:

²²⁹ Νωρίτερα στη συζήτησή μας την είχα ρωτήσει αν θυμάται κάποιο δυσάρεστο περιστατικό και μου απάντησε ότι δεν θυμάται κάτι συγκεκριμένο. Τώρα, το επαναφέρει στην κουβέντα.

²³⁰ Ελένη, 72 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 20/01/2021.

-Πως αξιοποιούσατε τον ελεύθερο χρόνο σας;

Δεν είχαμε ελεύθερο χρόνο. Γιατί, δεν ξέρω τι σου είπαν οι άλλες κοπέλες, οι ώρες μας ήταν γεμάτες²³¹.

-Και τα απογεύματα;

Ε έπρεπε να διαβάσεις. Πριν διαβάσεις έπρεπε να πας να κεντήσεις. Και κεντούσαμε, εγώ έκανα τόσα κεντήματα, δεν μπορώ να σου πω... Της αδερφής μου γέννησε τέσσερα μωρά, εγώ έκανα όλα τα μωρουδιακά, στη νύφη μου που γέννησε [...] Δηλαδή, μάθαμε κάτι.

-Τα Σαββατοκύριακα και το καλοκαίρι τι κάνατε;

Άκου, όταν ήρθε η κυρία Λουκία που ήμουνα κι εγώ κοριτσάκι μικρό και καταλάβαινα, έφερε γυμναστή και μας γύμναζε. Έφερε δασκάλα και μας μάθαινε χορό. Δηλαδή είχαμε άλλα χαρίσματα, που νόμιζες ότι είσαι σε κολλέγιο!²³²

Παρ' όλο που για την ίδια δεν υπήρχε αρκετός ελεύθερος χρόνος, αξιολογεί θετικά τις δραστηριότητες που ήταν προγραμματισμένες καθώς θεωρεί ότι της προσέφεραν πρακτικές και τεχνικές γνώσεις που της φάνηκαν χρήσιμες στο μέλλον. Και στην περίπτωση αυτή, η Κατερίνα, χωρίς να το δηλώνει άμεσα όπως η Ελένη, κάνει μια διαλογή των αναμνήσεων της: φέρνει στο προσκήνιο τις θετικές επιδράσεις που είχαν οι εμπειρίες αυτές στην προσωπικότητα της και στην απόκτηση γνώσεων και δεξιοτήτων, που υπό άλλες συνθήκες ίσως να μην τις είχε κατακτήσει.

Στο πρόγραμμα του Ορφανοτροφείου εντάσσονταν και εκδρομές εντός και εκτός Χίου, συμμετοχή σε παρελάσεις (Εικόνα 9), αλλά και διάφορες πολιτιστικές εκδηλώσεις: θεατρικές παραστάσεις, χορωδία, επίσκεψη στους τοπικούς κινηματογράφους.

[Βάσω]

-Εκδρομές πηγαίνατε όσο ήσασταν εκεί;

Ναι πολλές πολλές εκδρομούλες. Και μέσα και έξω από τη Χίο. Καλά καταρχήν την Κυριακή μας πηγαίναν μετα την εκκλησία στον Κήπο, το συνηθισμένο αυτό. Μας πήγαιναν εκδρομές στο Ναγό, στην Αγία Φωτιά, σε διάφορα μέρη... Και κάναμε και εκδρομές βέβαια και εκτός Χίου [Εικόνα 10]. Θυμάμαι μας είχαν πάει Επίδαυρο, μας είχαν πάει Ρόδο, μας είχανε

²³¹ «Η επιβολή ενός αυστηρού, παραγωγικού χρόνου, το περιεχόμενο του οποίου καθορίζεται μέχρι το τελευταίο λεπτό, εντάσσεται στο γενικότερο στόχο που διαπνέει παρόμοιες απόπειρες: της εγχάραξης μιας αίσθησης τάξης στη ζωή παιδιών που θεωρείτο ότι, λόγω του παρελθόντος τους, ζούσαν μέσα στην αταξία και την περιπλάνηση»: Θεοδώρου 1999β ό.π., σ.72. Η πειθαρχία θέτει ως στόχο «να αποσπαστούν από τον χρόνο ολοένα και περισσότερες διαθέσιμες στιγμές, και από κάθε στιγμή ολοένα και περισσότερες χρήσιμες δυνάμεις»: Foucault 2011 ό.π., σ.176.

²³² Κατερίνα, 74 ετών, ό.π.

πάει... από ό,τι θυμάμαι, τώρα εντάξει δεν τα θυμάμαι και όλα... Έχουν περάσει και πολλά χρόνια...

[...]

Κάναμε και πολλές γιορτές, ιδίως Χριστούγεννα²³³, ναι κάναμε θέατρα, ποιήματα, τραγούδια... Είχαμε πολύ ωραία χορωδία.

-Συμμετείχατε και εσείς εκεί;

Πολύ, σε όλα συμμετείχα! [...] Υπήρχε μια αίθουσα μεγάλη που είχε και σκηνή κανονικά όπως στα θέατρα [Εικόνες 7,8], και ερχόταν και κόσμος και μας παρακολουθούσε, απ' έξω.

-Εσείς αντίστοιχα βγαίνατε για να παρακολουθήσετε κάποια εκδήλωση;

Ε εδώ ήτανε λίγο πιο μαζεμένα τα πράγματα. Κινηματογράφο μας έφερναν μέσα, οι φαντάροι, θυμάμαι. Κάτι ξέρω γω, «Γκόλφω» και τέτοια τέλοσπαντων, δεν ήταν και κανένας κινηματογράφος... Αλλά όταν μεγάλωσα ήμουνα λίγο πιο μεγάλη πια στο Γυμνάσιο, ή στο Λύκειο το σημερινό, και ζητούσα την άδεια με αφήναν να πάω. Με δύο-τρεις ας πούμε ακόμα. Αλλά θυμάμαι ότι μας πηγαίνανε και στον κινηματογράφο που τώρα δεν ξέρω δεν πρέπει να υπάρχει... Υπήρχανε δύο κινηματογράφοι, ένα ήταν το ΡΕΞ και το άλλο; [...] Εκεί το είχε κιόλας ένα κύριος Μερούσης, ο οποίος ήταν και φίλος του ιδρύματος²³⁴ και βοηθούσε πολύ σε όλα, και μας πήγαινε εκεί πέρα στο δικό του κινηματογράφο²³⁵.

[Ελένη]

Πηγαίναμε καμιά φορά και σινεμά. Εάν το επέτρεπε το σχολείο, γιατί εκείνη την εποχή έπρεπε και οι μαθήτριες έξω που ήτανε, μετά τις οχτώ δεν κυκλοφορούσανε. Οπότε ναι μεν έδινε άδεια ο γυμνασιάρχης και έλεγε ας πούμε για παράδειγμα, τώρα παίζεται το έργο «Κλεοπάτρα» για παράδειγμα, που είναι ξέρεις κάτι ιστορικά και επιτρέπεται να πάτε με τους γονείς σας. Έλεγε ο γυμνασιάρχης, το λέγαμε στην διευθύντρια και πηγαίναμε στον Αστέρα. Με δασκάλα πάντα συνοδεία, έτσι; Κάθε Κυριακή πηγαίναμε εκκλησία το πρωί. Και μετά στον κήπο να παίζουμε, και μετά γυρίζαμε... και πολλές φορές, όχι τον χειμώνα, αλλά το καλοκαίρι, πηγαίναμε βόλτα στην προκουαία. Ντυνόμασταν... Πάλι με δασκάλα, όλοι μαζί σαν γκρουπ, να κάνουμε τη βόλτα.

[Μερόπη]

²³³ Στα πρακτικά των συνεδριάσεων ο πρόεδρος της Δ. Επιτροπής συγχαίρει την διεύθυνση και το προσωπικό του ιδρύματος για τη χριστουγεννιάτικη γιορτή: «διά την λαμπράν επιτυχίαν αυτής, η οποία εδημιούργησεν αρίστας εντυπώσεις διά το Ίδρυμα». Συνεδρίαση 8/1/1966, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων *Εθνικού Μιχάελιου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου*.

²³⁴ Ο κύριος αυτός ήταν και μέλος της Δ. Επιτροπής.

²³⁵ Βάσω, 66 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 17/01/2021.

Είχε κάνει η Δ.Σ.²³⁶ μία... πως το λένε, είχε μαζέψει κορίτσια και είχε κάνει μια χορωδία! Που πηγαίναμε και ψέλναμε, όταν ήτανε το Πάσχα, αυτό ήταν ωραίο δεν ήταν άσχημο. Δεν θα ξεχάσω μέχρι τώρα τα θυμάμαι, γιατί εγώ την αγαπάω πολύ την εκκλησία. [...] Θυμάμαι που πηγαίναμε Μεγάλη Πέμπτη και ψέλναμε το τροπάριο της Κασσιανής στον Αγ. Χαράλαμπο, είναι πιο πέρα από την Απλωταριά. Όταν πήγα μετά από χρόνια με τον άντρα μου, πήγα να την δω την εκκλησία, σκέψου το θυμόμουνα! Και πηγαίναμε και ψέλναμε το τροπάριο της Κασσιανής και μας δίναν συγχαρητήρια. Τόσο ωραία που το ψέλναμε! Η Δ.Σ. ήταν στη χορωδία, αυτή μας μάθαινε. Και μας είχε πει να το μάθουμε απ' έξω το τροπάριο της Κασσιανής, τη σύναξη την έχω ακόμα... Από τότε.

Μετά άμα είχε κάτι ο σινεμάς το «Ρεξ», αν θυμάσαι... Θυμάμαι είχε ένα έργο τότε, πως το λέγαν δεν θυμάμαι, και μας είχαν πάει τα μεγάλα κορίτσια και το είδαμε. Θυμάμαι το είχε βάλει και η τηλεόραση τώρα τελευταία, και το είδα και τα θυμήθηκα που μας είχανε πάει...

Που λες, μας βγάζαν τα μεγάλα κορίτσια έξω. Την Κυριακή βόλτα το απόγευμα, θυμάμαι, τις Χιώτισσες τις γυναίκες καλοντυμένες με τα βραχιόλια τους, με τα ωραία τους τα φορέματα... Είχανε χρήμα, καπεταναίοι όλοι. [...]

Και μας πηγαίνανε και στον κήπο βόλτα, στο δημοτικό κήπο μας πηγαίνανε, μετά την εκκλησία μας πηγαίνανε βόλτα... Βγαίναμε φωτογραφία εκεί στον Κανάρη μπροστά, βγαίναμε φωτογραφίες εκεί γύρω γύρω... ήταν ωραία χρόνια να σου πω. Ήταν ωραία χρόνια...²³⁷.

[Χριστίνα]

-Πηγαίνατε και εκδρομές εκτός Χίου;

Ε αυτή τη χρονιά πηγαίναμε, ένα γκρουπ ξέρω γω, την άλλη χρονιά πηγαίναν άλλες, την άλλη άλλες... Έχομε γυρίσει όλη την Ελλάδα²³⁸! Ρόδο, Κρήτη, Θεσσαλονίκη, Βόρεια Ελλάδα... Παντού δηλαδή παντού. Απ' ότι ξέρω πλήρωνε το Υπουργείο, πλήρωνε το φαγητό, και κοιμόμασταν σε παιδικούς σταθμούς, σε άλλα ιδρύματα και τέτοια... Όχι σε ξενοδοχεία... Όταν πήγαμε Θεσσαλονίκη κοιμόμασταν στο Παπάφειο, κατάλαβες; Όταν πηγαίναμε Κρήτη, κοιμόμασταν σε παιδικούς σταθμούς... Βάζανε ράντζα τα βρίσκαμε έτοιμα, τα βρίσκαμε και κοιμόμασταν. Μάλιστα μια φορά σε ένα νησί, μάλλον στην Κέρκυρα πρέπει να ήτανε, δεν είμαι απόλυτα σίγουρη, στην Κέρκυρα πρέπει να ήταν, είχαμε κοιμηθεί σε ένα θέατρο... Είχανε βάλει ράντζα, τα είχανε φτιάξει πολύ ωραία. Ήτανε Σεπτέμβρης, με τις

²³⁶ Τα αρχικά του ονόματος μιας από τις διδάσκουσες.

²³⁷ Μερόπη, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 22/01/2021.

²³⁸ Οι εκπαιδευτικές εκδρομές απευθύνονταν στις έφηβες τροφίμους, κυρίως στις μαθήτριες των εργαστήριων. Η διευθύντρια, «φρονούσα ότι επιβάλλεται αυτά να γνωρίσουν την πατρίδα των και τον γνωστόν εις όλους πολιτισμόν της, καθ' όσον διά τας ως άνω τροφίμους, δεν υπάρχει προοπτική περαιτέρω μορφώσεως, ως δια τας μαθητριάς των Σχολών Μ. Εκπαιδεύσεως, και δεν θα είναι εις θέσιν να γνωρίζουν τι ευρίσκεται πέραν των ακτών της Νήσου των, δεδομένου ότι το πλείστον εξ' αυτών προέρχεται εκ Χίου και των γειτονικών Νήσων»: Συνεδρίαση 29/8/1962, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου.

*κουβερτούλες μας, με σεντόνια μας... Ναι είχαμε κοιμηθεί ωραία, δηλαδή...
Στη Μυτιλήνη ας πούμε κοιμόμασταν στο άλλο ίδρυμα το αρρένων.²³⁹*

Εικόνες 7, 8: Φωτογραφίες από θεατρικές παραστάσεις στην αίθουσα εκδηλώσεων του ιδρύματος²⁴⁰

Εικόνα 9: Παρέλαση του Μιχάλειου Ορφανοτροφείου²⁴¹

²³⁹ Χριστίνα, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 16/01/2021/

²⁴⁰ Οι συγκεκριμένες φωτογραφίες αντλήθηκαν από το προσωπικό αρχείο πρώην τροφίμου του ιδρύματος-πληροφορήτριας, η οποία και μου τις έστειλε.

²⁴¹ Από μαρτυρίες τροφίμων: «Και μας φτιάχνανε φουστίτσες υφαντές, γκρι, με σχέδια και κάναμε παρέλαση... Όνειρο! Υφαντά όμορφα», Κατερίνα 74 ετών, ό.π., «Στις παρελάσεις, φορούσαμε τα ίδια

Εικόνα 10: Τα μεγαλύτερα κορίτσια του Ορφανοτροφείου στην Αρχαία Ολυμπία (πιθανώς)²⁴²

3.4. «Περί απροσαρμόστου μαθητριάς»: Πειθαρχία, επιτήρηση, τιμωρίες εντός του ιδρύματος

Η πειθαρχία που επιβάλλεται εντός του ιδρύματος δεν είναι πάντα άμεση, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί να γίνει και σωματική²⁴³. Μέσω του αυστηρού προγράμματος και ωραρίου, του ελέγχου του χρόνου και την αναλυτική οργάνωση του χώρου, τα άτομα εισάγονται σε ένα πλαίσιο καθημερινής, εικοσιτετράωρης επιτήρησης, την οποία ακόμη κι αν δεν βλέπουν, την αισθάνονται και δρουν βάσει αυτής. Οι τιμωρίες που επιβάλλονται όταν ένα κορίτσι «υπερβεί τα όρια» ή δείξει ανυπακοή στους κανονισμούς, εξαρτώνται από το άτομο-υπάλληλο το οποίο θα τις επιβάλει, το «μέγεθος» του παραπτώματος σύμφωνα με τους ηθικούς κανόνες του

όλες. Α καλά, μας καταχειροκροτούσανε, γιατί οι περισσότερες ήτανε ωραίες κοπέλες! Συμμετείχαν όσες πηγαίνανε γυμνάσιο, οι πιο μεγάλες», Νιώβη 73 ετών, ό.π.

²⁴² Εικόνες 9, 10: ΓΑΚ-Αρχαία Ν. Χίου, φωτογραφίες σε κάδρο (Φωτογραφία Σ. Γεωργίτση)

²⁴³ Σύμφωνα με τον Foucault η πειθαρχία και η τιμωρία δεν χρειάζεται να είναι άμεσα σωματικές για να λειτουργήσουν. Οι πιο λεπτές και αθόρυβες μορφές πόνου μπορούν επίσης να έχουν ως αποτέλεσμα την καθυπόταξη του σώματος των τροφίμων, Foucault 2011 ό.π., σ.16. Η καθυπόταξη «μπορεί κάλλιστα να είναι άμεση, υλική, να χρησιμοποιεί δύναμη εναντίον δύναμης, να αφορά υλικά στοιχεία, και εντούτοις να μην είναι βίαιη. Μπορεί να είναι υπολογισμένη, οργανωμένη, τεχνικά σχεδιασμένη, μπορεί να είναι διακριτική, [...] και εντούτοις να ανήκει πάντα στην τάξη του σώματος». Ονομάζει αυτό τον έλεγχο «πολιτική τεχνολογία του σώματος», στο ίδιο, σ. 35.

ιδρύματος, αλλά και το άτομο-«δράστρια» και τη συνολική εικόνα που έχει το ίδρυμα για εκείνη, τον «πρότερο έντιμο βίο» της.

[Βάσω]

-Στα διαλείμματα και στον ελεύθερο χρόνο υπήρχε κάποια επίβλεψη;

Ναι, συνήθως υπήρχαν κάποιες δασκάλες αλλά όχι τίποτα το ιδιαίτερο γιατί ουσιαστικά μας επέβλεπαν οι πιο μεγάλες. Εντάξει, παιδάκια βέβαια ήμασταν, αλλά ναι πρέπει οι πιο μεγάλες λίγο να προσέχανε τις πιο μικρές...

-Με ποιον τρόπο επιβαλλόταν η τάξη μέσα στο ίδρυμα;

Λοιπόν, καταρχήν αν οι πιο μικρές ξεπερνούσαμε τα όρια είχαμε τις πιο μεγάλες που μας έβαζαν χέρι. Τώρα για τις πιο μεγάλες γινόταν παρατήρηση. Τώρα να σου πω την αλήθεια δεν θυμάμαι να έπεφτε ξύλο από τις δασκάλες, πιο πολύ από τις μεγάλες τρώγαμε, παρά απ' τις δασκάλες. Πιο πολύ ήταν νουθεσίες ας πούμε, μας πήγαιναν στην διευθύντρια, η διευθύντρια η οποία ήταν πάρα πολύ καλός άνθρωπος και αυτή μας έλεγε διάφορα, δεν είχαμε τιμωρίες... Θα πω ό,τι θυμάμαι εγώ, δεν ξέρω, κάποια άλλα παιδιά μήπως είχανε άλλες εμπειρίες... Εγώ αυτά θυμάμαι, γιατί εγώ δεν ήμουν και το πιο ήσυχο κορίτσι, αλλά δεν θυμάμαι ποτέ να με τιμώρησαν με την έννοια, ξέρω γω να με βάλουν κάπου τιμωρία.

Στην αφήγηση της Βάσως, όπως και στις επόμενες που θα εξετάσω, κατέχει κεντρική θέση η έννοια της υποκειμενικότητας της μνήμης. Η Βάσω, η οποία έμεινε αρκετά χρόνια στο ίδρυμα, από τα έξι της χρόνια έως και την ενηλικίωση της, δεν θυμάται να επιβάλλονται αυστηρές τιμωρίες από τα άνω στο ίδρυμα. Η κάθετη ιεραρχία που υπήρχε στο προσωπικό, όπως φαίνεται, είχε μεταφερθεί- από το ίδιο το προσωπικό- και στις τροφίμους. Ο θεσμός της αρχαιότητας/παλαιότητας που ισχύει και σε άλλα ιδρύματα (πχ. στο στρατό) κατέχει κεντρική θέση στη μέθοδο επιτήρησης και επίβλεψης των τροφίμων. Η απόδοση μιας καθημερινής υπηρεσίας στις μεγαλύτερες τροφίμους, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, τους έδινε τη δυνατότητα και την ισχύ να δρουν και οι ίδιες ως επόπτριες, ως συνέχεια των μελών του προσωπικού με σκοπό να επιβλέπουν τις μικρότερες και να τις συνετίζουν χρησιμοποιώντας λεκτική ή σωματική βία. Η ηλικία φαίνεται να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις μεθόδους που χρησιμοποιούνται για την πειθάρχηση και την οργάνωση των τροφίμων. Οι μεγαλύτερες, αρχαιότερες τρόφιμοι, οι οποίες είχαν πλέον «μάθει» τους κανονισμούς, είχαν κατακτήσει τις αρχές και αξίες που το ίδρυμα επιθυμούσε να προβάλει και να εμφυσήσει στις ίδιες, ήταν πλέον άξιες και ικανές, να αναλάβουν το ρόλο της επόπτριας, σαν μία μεγαλύτερη αδερφή.

[Μερόπη]

[...] Μία μέρα άργησα να κατέβω [στην τάξη] που χτύπησε το κουδούνι, και τα είχε πάρει η δασκάλα η Β.Κ. , δεν θα το ξεχάσω... Και χτύπησε το

κουδούνι να κατεβούμε το μεσημέρι στην τραπεζαρία, κι εγώ άργησα λίγο... Και είχε τα νεύρα της και "Γιατί άργησες;", και λέω "Συγγνώμη κυρία Β.", έτσι κι έτσι... "Δεν με ενδιαφέρει! Να 'ρθεις στην ώρα σου!". Και με έπιασε από τα μαλλιά, τα είχα μακριά τα μαλλιά, αλογοουρά... και με πιάνει από τα μαλλιά και με φέρνει να στρίβει έτσι... [...] Να σκεφτείς την άλλη μέρα εγώ πήγα και έκοψα τα μαλλιά μου κοντά... Καρέ.

[...] Ε μα τώρα να σε πιάσει από τα μαλλιά και να σε φέρει σβούρα γιατί άργησες πέντε λεπτά; Αλλά είχε να κάνει με τις άλλες που είχαν αργήσει και την πλήρωσα κι εγώ... Κι εγώ δεν έδινα δικαιώματα, ήμουν πολύ μαζεμένο παιδί και πολύ ντροπαλό... Δεν ήθελα να δίνω δικαιώματα.

-Τέτοια περιστατικά πάντως γίνονταν συχνά;

Ε καλά σίγουρα, σίγουρα... Υπήρχαν τέτοια πράγματα. Κοίταξε να σου πω βρε Σιμόνη μου, ήμαστε εκατό τριάντα παιδιά, κάθε παιδί από άλλο τόπο, κάθε παιδί με άλλες νοοτροπίες... Έλα τώρα εσύ να είσαι δασκάλα.. Εγώ εντάξει, τις δικαιολογούσα- τις δικαιολογώ τώρα. Αλλά τότε που ήμασταν παιδιά, δεν ήταν και τόσο σοβαρό για να με πιάσει από το μαλλί να με φέρει σβούρα. Κατάλαβες;

Η Μερόπη σε αυτή της την αφήγηση διαχωρίζει τον παιδικό της εαυτό από τον ενήλικο, τον παροντικό. Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνονταν, εσωτερικευε και αισθανόταν κάποια τραυματικά περιστατικά ως παιδί του ιδρύματος, φαίνεται τώρα να έχουν πάρει μια άλλη μορφή. Η συμπεριφορά της δασκάλας της, ως παιδί, της φάνηκε άδικη καθώς η ίδια περιγράφει τον εαυτό της ως «μαζεμένο παιδί» που δεν ήθελε να «δίνει δικαιώματα». Αυτό είχε ως αποτέλεσμα το κόψιμο των μαλλιών της, ως μια μορφή αντίδρασης στην άδικη συμπεριφορά που ένιωσε ότι εξέλαβε, στον πόνο που της προκάλεσε, «κόβοντας» με αυτό τον τρόπο την ανάμνηση και τον πόνο που της προκάλεσε. Στο παρόν, ως ενήλικη, ακόμα θυμάται έντονα αυτό το περιστατικό και όπως αναφέρει το δικαιολογεί «τώρα», καθώς όπως η ίδια συμπεραίνει, η πίεση που ένιωθαν οι διδάσκουσες λόγω του πλήθους των παιδιών που είχαν υπό την επίβλεψή τους τις έκανε συχνά να «χάνουν» τον έλεγχο. Και συνεχίζει:

-Αν κάποια έβγαине, παρά την απαγόρευση τι γινόταν;

Α φασαρία μεγάλη! Μας μαζεύανε μας παίρνανε στο γραφείο, να μας ρωτάνε... Κοίταξε, υπήρχαν πολλά κορίτσια που βγαίνανε κρυφά έξω, από την πίσω πόρτα. Γιατί αφήναν την πίσω πόρτα [ανοιχτή], για να φέρνουν τα ψώνια και να τα παραλάβει η γιαγιά σου στην αποθήκη κάτω και βγαίνανε κρυφά... Θυμάμαι που μας καλούσανε στο γραφείο να απολογηθούμε²⁴⁴.

²⁴⁴ Βλ. Μακρυνιώτη Δ. 2003, «Ζητήματα διαχείρισης της παιδικής ηλικίας: ασάφειες και αντινομίες». Στο Μακρυνιώτη Δ. (επιμ.). *Κόσμοι της παιδικής ηλικίας - Τοπικά δ'.* Αθήνα, Ε.Μ.ΕΑ: Νήσος.: «... η παιδική ηλικία προσεγγίζεται ταυτόχρονα ως απειλούσα και ως απειλούμενη, επικίνδυνη αλλά και σε κίνδυνο – μια ομάδα ικανή να θέσει σε αμφισβήτηση κυρίαρχες ηθικές αξίες και πρακτικές ρύθμισης και επιτήρησης και να υπενθυμίσει, εκτιθέμενη, ποιες ευρύτερες ηθικές αξίες απειλούνται», σσ. 29.

-Αν έβλεπαν κάποια να μιλάει με ένα αγόρι, τι γινόταν;

Ε φασαρία θα γινόταν, σου λέει τι τον έχεις αυτόν και μιλάς; Κατάλαβες; Γιατί και οι δασκάλες είχαν την ευθύνη... Κατάλαβες; Και φοβόντουσαν. Τι δεν ήταν κι εύκολα τα πράγματα. Εγώ τελευταία που ήταν να φύγω, με στείλαν να πάρω κλωστές για το κέντημα, ήταν στη γωνία ένας νεαρός... στη γωνία απέναντι από το Ορφανοτροφείο, [...] κάτω από το δέντρο και με σταμάτησε και μου μίλησε... και τον άφησα στα κρύα του λουτρού εγώ και έφυγα. Φοβόμουν, Σιμόνη μου! Φοβόμουν. Αυτός λέει: «Έμαθα ότι θα φύγετε, και εγώ δεν θέλω να φύγετε. Γιατί σας αγαπάω και θέλω να σας παντρευτώ»... Ε κι εγώ δεν έκατσα να του πω: «Από που κι ως που με γνωρίζεις, που με έχεις δει, που με ξέρεις;»... Βλακεία μου! Ήτανε βλακεία, τι θα μου κάνανε δηλαδή αν το ρωτούσα αυτό; Έτσι δεν είναι;... Αλλά εγώ δεν έκατσα...

-Φοβόσασταν ότι κάποιος θα σας δει δηλαδή...

Ε ναι, αφού ήτανε απέναντι! Κάποιος θα με έβλεπε, το Ορφανοτροφείο είχε τόσο μεγάλα παράθυρα, αν τα έχεις δει... Κάποιο μάτι θα με έπαιρνε. Κι εγώ σε αυτά είμαι πολύ ηθικιά, δεν ήθελα να...δώσω δικαιώματα. Μέχρι που έμεινα δεν έδωσα δικαιώματα. Δεν έδωσα δικαιώματα...²⁴⁵

Και σε αυτό το απόσπασμα, η Μερόπη δείχνει να κατανοεί και σε ένα βαθμό να δικαιολογεί τη συμπεριφορά των υπαλλήλων, λόγω της ευθύνης που είχαν. Οι απαγορεύσεις του ιδρύματος: να μην βγαίνουν έξω και να μην έχουν επαφές με αγόρια, ήταν γνωστές σε όλες τις τροφίμους. Το ίδιο ίσχυε και για τα υπόλοιπα ιδρύματα της εποχής, αλλά και για τη ζωή των παιδιών και νέων εκτός ιδρυμάτων. Στην ιστορία που περιγράφει με τον νεαρό, η συμπεριφορά της εξετάζεται από τα μάτια της έφηβης τροφίμου και της ενήλικης, ηλικιωμένης τώρα, γυναίκας. Ως τρόφιμος, η Μερόπη γνώριζε και αισθανόταν ότι η συμπεριφορά της ίδιας όπως και των υπόλοιπων συντροφίμων της, θα περνούσε από εξονυχιστικό έλεγχο και μπορεί να κατέληγε και στο γραφείο της διευθύντριας, προς απολογία. Σύμφωνα με τον Foucault, η πειθαρχία και ο έλεγχος συνδέονται με το βλέμμα²⁴⁶. Οι τρόφιμοι γνωρίζουν ότι τις κοιτούν από τα μεγάλα παράθυρα που βρίσκονται σε όλη την επιφάνεια του κτιρίου, και δρουν αναλόγως. Με αυτό τον τρόπο, ελέγχεται η σεξουαλικότητά και αγνότητά τους, μαθαίνουν να δρουν σύμφωνα με τα πρότυπα της ηθικής και της κοινωνικές προσδοκίες για τα νεαρά κορίτσια εκείνης της εποχής, και να δρουν εντός των ηθικών πλαισίων που καθορίζονται από το ίδρυμα αλλά και από την κοινωνία εν γένει. Μαθαίνουν αυτό που ορίζεται ως ηθική συμπεριφορά για τα νεαρά κορίτσια, να μην βγαίνουν έξω μόνες, να μην συνομιλούν με αγόρια και με αυτό τον τρόπο συντηρείται ο φόβος και η ντροπή.

[Νιόβη]

²⁴⁵ Μερόπη, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση 22.01.2021

²⁴⁶ Foucault 2011 ό.π., σ. 196

-Σας άφηναν να μιλάτε με αγόρια;

Όσοι, κρυφά όλα αυτά. Αλλά μας κάνανε καντάδες! Ναι, πράγματι! Ερχότανε και πάνω από το δασάκι τη νύχτα και μας τραγουδούσανε. Κι εμείς πηγαίναμε κρυφά στον τελευταίο όροφο, στο παράθυρο και κάναμε ότι χτυπάμε και μας έβλεπαν (Γέλια).²⁴⁷

[Ελένη]

- Ποια ήταν η άποψη του ιδρύματος για τις σχέσεις κοριτσιών-αγοριών;

Ε, κοίταζε να δεις, φυσιολογικά πράγματα, μας άρεσαν τα αγόρια. Απ' έξω, δηλαδή ήτανε η εμπορική σχολή που ήταν μικτά. Πολλές πήγανε στην εμπορική σχολή και είχανε συμμαθητές αγόρια! Εμείς έτυχε να πάμε θηλέων στο γυμνάσιο. Αλλά ερχόντουσαν, μας λέγανε τα αστεία, το ένα το άλλο. Υπήρχανε και κοπέλες πάρα πολλές, οι οποίες είχανε αίσθημα... Αίσθημα από τα κάγκελα, ερχόντουσαν ξέρεις (Γέλια), δίνανε τα γραμματάκια...

- Κρυφά δηλαδή το έκαναν...

Βέβαια, βέβαια, ναι απαγορευόταν! Ασυζητητί απαγορευόταν! Αλλά μεταξύ μας δεν έλεγε μια για την άλλη, καθεμιά είχε τα δικά της, έδινε το γραμματάκι, καμιά φορά ξεκόβαμε και μετά από το σχολείο, να τον δούμε καθώς ερχόμασταν από το σχολείο στο δρόμο. Ε, πλατωνικά πράγματα... (Γέλια). [...] Έτσι και σε τσακόνανε είχες τιμωρία και εάν δεν καταλάβαινες, τότε σου λέει «ή θα πας σε άλλο ίδρυμα, ή θα το πω στους δικούς σου, ή θα φύγεις». Δεν μπορείς να ξεσηκώνεις τα άλλα παιδιά...²⁴⁸

Όπως φαίνεται, υπήρχε ένα σύστημα ελέγχου του χρόνου αλλά και των συναναστροφών των τροφίμων, αλλά και των νέων γενικότερα, και κυρίως των κοριτσιών, που είχε ως στόχο να διατηρήσει την τιμή και την ηθική τους, διατηρώντας τις «καθαρές» και να τα αποτρέψει από άτομα που βρίσκονταν πέρα από τα τείχη- και από τον έλεγχο- του ιδρύματος. Όλες οι σχέσεις των τροφίμων, διαμεσολαβούνται από το ίδρυμα. Τόσο η διευθύντρια όσο και τα υπόλοιπα μέλη του προσωπικού, χωρίς διακρίσεις, είχαν τη δικαιοδοσία να κάνουν παρατηρήσεις, να επιβάλουν την τάξη αλλά και κυρώσεις. Βέβαια, όπως αποδεικνύεται από τα παραπάνω αποσπάσματα, οι τρόφιμοι έβρισκαν πάντα έναν τρόπο να ξεφεύγουν από το εξονυχιστικό βλέμμα των επιτηρητριών.

²⁴⁷ Νιόβη, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 24/01/2021.

²⁴⁸ Εδώ προβάλλεται «η μέριμνα όλοι να κάνουν αυτό που τους έχει ξεκάθαρα ειπωθεί ότι απαιτείται από αυτούς, κάτω από συνθήκες όπου το παράπτωμα ενός προσώπου είναι πιθανόν να προβάλει ανάγλυφο απέναντι στην ορατή, διαρκώς και επισταμένως επιθεωρούμενη συμμόρφωση των άλλων», Goffman 1994 ό.π., σ. 26.

Ελένη, 72 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 20/01/2021.

Από την πλευρά των αρχών, της Δ. Επιτροπής, η σχέση και η συναναστροφή των κοριτσιών, τροφίμων του ιδρύματος με αγόρια, θεωρείται απαγορευμένη και κολάσιμη και αντιμετωπίζεται συνήθως με τιμωρία για παραδειγματισμό ή απλή νουθεσία, αν η τρόφιμος είναι καλή μαθήτρια ή έχει δείξει γενικώς μια ηθική συμπεριφορά, ή και με αποβολή με σκοπό να μην επηρεαστούν και ξεσηκωθούν και οι υπόλοιπες τρόφιμοι. Παρατίθενται εδώ δύο περιστατικά όπως καταγράφονται στα πρακτικά των συνεδριάσεων της Επιτροπής:

4/1/1964: Απομάκρυνση εκ του Ιδρύματος της τροφίμου Α.Κ. καθ' ότι η διαγωγή της υπήρξε κακή. «Η ειρηνική τρόφιμος μετά της φίλης της [όνομα] την 29^η του μηνός Δεκεμβρίου 1963, άνευ αδείας, την 6^η απογευματινήν, εξήλθεν του Ιδρύματος προς συνάντησιν ως απεδείχθη 18/ετούς μαθητού Γυμνασίου». Η εφημερεύουσα δις Α.Ο. ανεζήτησεν ταύτας εντός του κτιρίου και της αυλής του Ιδρύματος, ανεύρεν όμως ταύτας εκτός του Ιδρύματος συνομιλούσας μετά του ως άνω μαθητού, μετά δίωρον από της εξόδου των. Εγένοντο οι δέουσαι παρατηρήσεις πλην όμως η τρόφιμος [όνομα], ουδόλως μετενόησεν διά την πράξιν της και ωμίλησεν με τον πλέον αναιδή τρόπον, λέγουσα ότι έπραξε πολύ καλά. Την επομένην και αι δύο συνοδευόμεναι υπό της δίδος Ε.Σ. παρουσιάσθησαν εις τον Πρόεδρον του Ιδρύματος, Νομάρχην Χίου, ενώπιον του οποίου επιβεβαίωσαν την ενοχήν των. Η μια εκ των δύο η Κ. έχει δώσει επανειλημμένως πλείστας αφορμάς με την κακήν διαγωγήν της. Έχει δε παρασύρει πολλάς τροφίμους εις το να μη ακούοντων τας συμβουλάς των διδασκαλισσών των». Ο Νομάρχης αποφαινεται να απομακρυνθεί η συγκεκριμένη τρόφιμος από το ίδρυμα για παραδειγματισμό των υπολοίπων²⁴⁹.

15/12/1969: Αποβολή της μαθήτριας Ε.Μ. καθώς «επανειλημμένως έχει δημιουργήση εις το ίδρυμα προβλήματα ήθους, πειθαρχίας και συμπεριφοράς. Προσέτι η εν λόγω τρόφιμος κατά την 13^η του μηνός Δεκεμβρίου ε.έ.²⁵⁰ εδραπέτευσεν του ιδρύματος ομού μετά τινός νεαρού ηλικίας 17 ετών. Η εφημερεύουσα Δ/σσα ηναγκάσθη να ζητήση την βοήθειαν της Αστυνομίας διά να επαναφέρει ταύτην εις το Ίδρυμα».

Μετά από αυτή την εισήγηση της διευθύντριας, η επιτροπή αποφασίζει να αποβάλλει την τρόφιμο.

Η Νιόβη κατά τη διάρκεια της συνομιλίας μας, επανέλαβε την παρακάτω ιστορία με τα σκουλαρίκια τρεις φορές. Αυτό το τραυματικό της βίωμα δεν το καταχώρισε στο φάσμα της λήθης, όπως είδαμε με προηγούμενα βιώματα των

²⁴⁹ 4/1/1964, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής *Εθνικού Μιχάλειο Ορφανοτροφείου Θελέων Χίου*.

²⁵⁰ ε.έ.: ενεστώτους έτους

τροφίμων, αντίθετα το επαναφέρει ξανά και ξανά²⁵¹, ξαναζώντας το και νιώθοντας κάθε φορά τον πόνο που της προκάλεσε²⁵².

[Νιόβη]

Είχαμε μία κακιά... Αυτή ήτανε στο ράψιμο, κάπου εκεί. Εγώ είχα φύγει με άδεια, και πήγα στο χωριό. Και μου είχε τρυπήσει ο μπαμπάς μου, μου έβαλε σκουλαρίκια. Και ξέρεις τότε πρηζότανε [τα αυτιά] και τέτοια. Λοιπόν, και εκεί που έτρωγα, ήμουνά άντε να ήμουνά δευτέρα-τρίτη Δημοτικού κάπου εκεί, περνάει αυτή-τέτοια κακιά!- και μου δίνει μία πάνω στο αυτί μου που ήταν πρησμένο... "Τα σκουλαρίκια σε μαράνανε!", μου λέει. Ναι, ήταν κακιά. Αυτή και η κεντήστρα

-Εσείς όταν λαμβάνετε μία τέτοια συμπεριφορά από διδάσκουσα, μπορούσατε να το πείτε κάπου;

Κοίταξε, όταν ήμουνά μικρή τις φοβόμουνά. Τις φοβάσαι. Αλλά εντυχώς εγώ είχα τον πατέρα μου, είχε τα πάντα και μου έφερνε. Αλλά δεν ξεχνώ αυτό: τον πόνο που ένιωσα... Τον πόνο που ένιωσα, ούτε στη γέννα μου! Γιατί τότε ξέρεις μας τα τρυπούσαν με βελόνα, πρηζότανε τα αυτάκια μας, και κρεμότανε, και πόνος! [...] Αυτή ήταν κακιά, κακιά, κακιά. Και άμα θες να το γράψεις, γράψτο ότι το είπα κι εγώ²⁵³.

Η αφήγηση αυτής της ιστορίας αποκαλύπτει μια τιμωρητική διάθεση, μια επιθυμία πρόκλησης φόβου από τη μεριά της διδάσκουσας προς τις τροφίμους. Με αυτό τον τρόπο, κάθε υποκείμενο «είναι ενταγμένο σε μια τιμωρήσιμη και τιμωρητική καθολικότητα»²⁵⁴. Η τιμωρία επιβάλλει στο παιδί να νιώσει ότι διέπραξε ένα παράπτωμα, κάτι που εναντιώνεται στους κανόνες, κάτι μη αποδεκτό. Παράλληλα με την τιμωρητική πρακτική το παιδί νιώθει εκτός από το φόβο, να το ντροπιάζουν και να το ταπεινώνουν, κι έτσι του είναι εξαιρετικά δύσκολο να το διαχειριστεί, να αντιδράσει άμεσα και να το ξεπεράσει. Τα άτομα κυριαρχούμενα από αυτή την αίσθηση του φόβου και της κυριαρχίας δεν αντιδρούν, δείχνουν όλο και λιγότερο τα συναισθήματά τους, την απέχθεια, την δυσαρέσκεια τους. Ο Goffman αναφέρεται σε αυτή τη βιαιοπραγία εναντίον του εαυτού ως «συλλογική πειθαρχία και τυραννίδα». Αυτή η κυρωτική πρακτική που επιβάλλεται «διεισδύει εκ των άνω στη ζωή του τροφίμου, ιδιαίτερα την πρώτη περίοδο της διαμονής του, πριν ο τρόφιμος αποδεχθεί τους κανονισμούς μηχανικά»²⁵⁵. Η Νιόβη, τώρα ως ενήλικη πλέον, ξεπερνώντας αυτό το φόβο απέναντι στη διδάσκουσα, επιθυμεί να καταγραφεί αυτή η εμπειρία της και μάλιστα να ταυτοποιηθεί και η ίδια ως μάρτυρας, σε μια

²⁵¹ Σύμφωνα με τον Φρόιντ, το τραυματικό γεγονός που εμφανίζεται ως επανάληψη δηλώνει έλλειψη επεξεργασίας. Η επεξεργασία επιτρέπει στο τραυματικό γεγονός να ανακληθεί ως ανάμνηση και να ταξινομηθεί στην κατηγορία της μνήμης. Λιάκος Αντώνης, 2007. *Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία*; Αθήνα: Πόλις, σ.236

²⁵² Βλ. Μακρυνιώτη 2003 ό.π.: «Η αναζήτηση της παιδικής ηλικίας σηματοδοτεί το προσωπικό ταξίδι στο παρελθόν, με σκοπό την ανασύσταση και την αναβίωση της προκειμένου να γίνει κατανοητό το παρόν και του ενήλικου. Στον ψυχαναλυτικό λόγο η παιδική ηλικία προβάλλει ως μνήμη και ταυτόχρονα ως αμνησία», σσ.13

²⁵³ Νιόβη, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση 24/01/2021.

²⁵⁴ Foucault 2011 ό.π., σ.204, 205

²⁵⁵ Goffman 1994 ό.π., σ. 53-54

προσπάθεια ενδυνάμωσης της φωνής της και διάλυσης της επιρροής που είχε η συγκεκριμένη πάνω της.

[Ελένη]

-Εσείς βιώσατε κάποια επιθετική συμπεριφορά μέσα στο ίδρυμα;

Κοίταζε να δεις, μια κοινωνία, ακόμη και στο σπίτι σου, κάποια στιγμή θα έχεις κάτι επιθετικό, από κάτι που έκανες εσύ... για παράδειγμα να κάνεις κάποια αταξία και να σε τιμωρήσουνε. Δεν ήταν ας πούμε, εντελώς άγια όλα. Όπως και, ακόμα και στο σχολείο τώρα που πας, που πηγαίνουνε, δεν ξέρεις ότι όταν κάποιο παιδί κάνει κάτι, του δίνουν αποβολή, κάτι γίνεται...; Ναι, εκεί και υπήρχανε κοπέλες οι οποίες θέλανε να ξεκόψουνε, να βγούνε βόλτα. Για παράδειγμα, αν την τσάκωναν, είχε τιμωρία.

- Τι τύπου θα ήταν αυτή η τιμωρία δηλαδή;

Ας πούμε ότι έπρεπε να μπει τιμωρία και να μην βγεις έξω, ούτε να παίζεις, ούτε τίποτα, διότι έκανες αυτό... δηλαδή, πράγματα τα οποία σηκώνανε τιμωρία. Γιατί δεν μπορούσες σε ένα κόσμο εκατό πενήντα παιδιών να είσαι, ξέρεις όλα αυτό... Έπρεπε να είναι, να υπάρχει και αυστηρότητα... Είχαμε βέβαια και μερικές δασκάλες, οι οποίες είχαμε πρόβλημα, που ήταν πολύ αυστηρές... Ναι, αυστηρές και κακές μάλιστα. Είχαμε κάποιο παράδειγμα, η οποία έφυγε μετά αυτή.

-Η οποία εννοείτε σας φερόταν κάπως πιο αυστηρά μέσα στο μάθημα ή μέσα στο ίδρυμα δηλαδή;

[...] Πολλές φορές αργούσες να πας το πρωί, να κάνεις τη προσευχή, να είσαι, να φας και τέτοια... Ε έπρεπε να υπάρχει τάξη και εντάξει, τρώγαμε και καμία με καμία βέργα.

Η συγκεκριμένη διδάσκουσα η οποία παρουσιάζεται από τις τροφίμους ως «κακιά», φαίνεται να προκάλεσε προβλήματα και εντάσεις στο ίδρυμα οι οποίες επηρέασαν την τάξη εντός του. Η αταξία εντός του ιδρύματος από τη μεριά των τροφίμων, δεν αφήνει ανεπηρέαστο το σώμα των υπαλλήλων. Εντάσεις δημιουργούνται και μεταξύ της ίδιας διδάσκουσας και της διευθύντριας. Το ζήτημα διευθετείται από τη Δ. Επιτροπή:

24/2/1967: Η διευθύντρια θέτει υπ' όψιν της επιτροπής αλληλογραφία, η οποία αφορά «την πτώσιν της Δ/σης Ραπτικής [όνομα] εις σωρείαν πειθαρχικών παραπτώματων». Τα συγκεκριμένα «πειθαρχικά παραπτώματα» εκφεύγουν από τις αρμοδιότητες και τον ρόλο της διευθύντριας, η οποία θέτει το ζήτημα στην επιτροπή.

31/3/1967: Συζήτηση και λήψη απόφασης «επί των σχέσεων της Διευθυντριάς μετά της διδ/σης κ. [όνομα], περί ων και εις την προηγούμενην Συνεδρίασιν ανεκοινώθησαν υπό της Δ/ντριάς, και αι υποβληθείσαι αναφοραί της εν λόγω διδ/σης, τας οποίας και θέτει υπ' όψιν της Επιτροπής ο Πρόεδρος».

Συστήνεται τριμελής επιτροπή, η οποία αποτελείται από τον Δήμαρχο Χίου, τον επιθεωρητή των δημοτικών σχολείων, και τον διευθυντή του κέντρου κοινωνικής

προνοίας. Η Επιτροπή προτείνει την πειθαρχική δίωξη της συγκεκριμένης διδασκάλισσας, «διότι διά της αναρμόστου συμπεριφοράς της εκκλόνισε την πειθαρχίαν εν τω Ιδρύματι». Η τριμελής επιτροπή θα εξετάσει τον φάκελο που σχηματίσθηκε, και κάθε άλλο έγγραφό, και θα προβεί σε «απλήν εξέτασιν του προσωπικού του Ορφανοτροφείου, επί των καταγελομένων και θα γνωματεύση προς την Επιτροπήν, επί των ευθυνομένων, ως και την παροχήν αδείας υποβολής μυνήσεως υπό της κ. Σ., ην αιτήσατο αύτη».

29/12/1967: Η [όνομα] στέλνει αίτηση στην οποία παραπονιέται ότι καθώς υπέβαλε διαδοχικά παράπονα, δεν έτυχαν απάντησης κλπ. Παρακαλεί όπως ενημερωθούν τα μέλη της επιτροπής σχετικά με την όλη υπόθεση και να διαβιβασθεί η αίτηση της προς την αρμόδια διεύθυνση του Υπουργείου Κοινωνικής Προνοίας, το οποίο θα επιληφθεί του ζητήματος, μέσω της διενέργειας διοικητικής εξέτασης και ανακρίσεων.

15/1/1968: Αναγιγνώσκεται η αναφορά της διευθύντριας μέσω της οποίας αιτείται να τεθούν υπόψη της οι αναφορές που έγιναν εις βάρος της από την διδασκάλισσα ραπτικής, «καθ' όσον συμφώνως των άρθρω 132 παραγρ. 1 του Υπαλληλικού Κώδικος η κ. Σ. ως υφισταμένη, ουχί μόνον δεν κέκτηται το δικαίωμα κρίσεως της προϊσταμένης της Δ/ντριας, αλλά και η πράξις της εν λόγω Δ/σης συνεπάγεται πειθαρχικόν αδίκημα διά το οποίον πρέπει ως δικαίως να τιμωρηθή». Το ζήτημα ανατίθεται στο Υπουργείου Κοινωνικής Προνοίας.

[Ελένη]

[...] Κοίτα, όσο περνούσαν τα χρόνια καλύτερευε η κατάσταση διότι άνοιγε η ζωή και άνοιγαν τα μάτια των ανθρώπων... Ενώ ας πούμε τη δεκαετία του πενήντα, ήτανε μετά τον πόλεμο, καταλαβαίνεις, οι άνθρωποι ήτανε γενικά πιο...με παρωπίδες. [...] Ενώ μετά άρχισαν να βλέπουνε ότι το παιδί, ξέρεις, πρέπει να αισθάνεται αυτό και αυτό²⁵⁶.

Ο χρόνος στις αφηγήσεις των γυναικών, αποτελεί ένα «μέσο» κοινωνικού νοήματος. Αυτό σημαίνει ότι η ταυτότητα είναι τόσο συνδεδεμένη με το χρόνο όσο και πλαισιωμένη από τις ιδέες του χώρου ή του τόπου²⁵⁷. Ο παράγοντας του χρόνου μπορεί να φανεί εξαιρετικά χρήσιμος στην κατανόηση των τρόπων με τους οποίους αποδίδονται συγκεκριμένα νοήματα σε ιδέες που αφορούν το παιδί και την παιδική ηλικία, και στις μεταλλαγές που δέχτηκαν αυτές οι ιδέες.

3.7. «Αδελφές της καρδιάς, όχι της κοιλιάς»: Φίλες, μαμάδες, αδελφές. Σχέσεις συμβίωσης και διαμόρφωση της κοινωνικότητας μέσα στο ίδρυμα

²⁵⁶ Ελένη, 72 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 20/01/2021.

²⁵⁷ James Allison, 2003. «Αφηγήσεις για το παιδί: χρονικές διαδικασίες στην παιδική ηλικία». Στο Μακρυυνιώτη Δήμητρα (επιμ.). *Κόσμοι της παιδικής ηλικίας - Τοπικά δ'.* Αθήνα, Ε.Μ.ΕΑ: Νήσος, σ.189

Με την απόδοση και παράδοση των κοριτσιών στο ίδρυμα, οι γονεϊκοί ρόλοι και οικογενειακά καθήκοντα μεταφέρονται από τους γεννήτορες ή άλλα μέλη της οικογένειας, στο ίδρυμα. Τα παιδιά, από μέλη οικογενειών, από ανήκοντα σε κάποια οικογένεια, περνούν στην κατηγορία του «άλλου», του ξένου. Η νέα αυτή συνθήκη που δημιουργείται, η απόδοση ενός παιδιού και η μεταβίβαση των γονεϊκών καθηκόντων και υποχρεώσεων, θέτει σε αμφισβήτηση τις κοινωνικά ισχυρές έννοιες της συγγένειας, και διαταράσσει τις κοινωνικές προσδοκίες που συνδέονται με τη μητρότητα και τη γονεϊκότητα. Μέσω της τοποθέτησης των παιδιών σε αυτόν το νέο, ξένο, εκτός οικιακού πλαισίου χώρο, δημιουργείται, συντηρείται και εντέλει παγιώνεται η απόσταση του ατόμου από τους «φυσικούς» του γεννήτορες. Με αυτό τον τρόπο, η διαβίωση των τροφίμων στο ίδρυμα και οι σχέσεις φροντίδας και οικειότητας που αναπτύσσονται μεταξύ τους αλλά και με υπαλλήλους, αναταράσσουν τους όρους της βιολογικής συγγένειας, αναδιατυπώνουν τις προοπτικές της κοινωνικής, ενώ παράλληλα θέτουν βασικά ερωτηματικά στον τρόπο που γίνεται αντιληπτή η συγγένεια, η μητρότητα και η γονεϊκότητα.

Οι σχέσεις των τροφίμων μεταξύ τους και με το προσωπικό

[Κατερίνα]

-Ποια ήταν η σχέση σας με τα άλλα κορίτσια;

Όλες τις αγαπούσα, και με αγαπούσαν. Τις αγαπώ όλες.

-Κάνατε φίλιες γρήγορα;

Καρδιακές φιλενάδες. Αυτές είναι οι αδερφές μου... (Κλαίει)

-Όταν θέλατε βοήθεια, δεν ήσασταν καλά ψυχολογικά ή σωματικά, που θα απευθυνόσασταν;

Που να το πεις... (Κλαίει)...Πουθενά. Το κατάπινες²⁵⁸.

Η Κατερίνα βίωσε έντονη θλίψη όταν αποχωρίστηκε τη μητέρα της στα έξι της χρόνια. Η θλίψη αυτή τη συνόδευε κυρίως στα πρώτα χρόνια της ζωής της στο ίδρυμα. Ο αποχωρισμός από τη μητέρα η οποία βρίσκεται εν ζωή, θέτει την ίδια σε μια πολύ δύσκολη θέση να αποδεχτεί αυτή την απόσταση και απομάκρυνση από την αγκαλιά της σε αυτή την ηλικία. Η δημιουργία σχέσεων φροντίδας και στήριξης με άλλα κορίτσια που βιώνουν παρόμοιες καταστάσεις, αποτελεί σε αυτή την περίπτωση μια διέξοδο και ένα έναυσμα για την ίδια ώστε να μπορέσει να διαχειριστεί το νέο αυτό πλαίσιο στο οποίο την τοποθέτησαν. Η ίδια, αν και παραμένει δεμένη με τη μητέρα της μέχρι και την έξοδο της από το ίδρυμα, δημιουργεί δεσμούς αδελφικούς, μια νέα οικογένεια με τις συν-τροφίμους της. Η κοινή στέγη, οι κοινές εμπειρίες και βιώματα

²⁵⁸ Κατερίνα, 74 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 9/2/2021

με άτομα αυτής της ηλικίας, αλλά και η ταυτόχρονη ωρίμανση με τις υπόλοιπες, φαίνεται να αποτελούν αρκετούς λόγους ώστε να δημιουργήσουν ισχυρές σχέσεις που ομοιάζουν και καμιά φορά ξεπερνούν την ισχύ του αίματος, της βιολογικής συγγένειας. Οι νέες αυτές μορφές συγγενειακότητας και συσχετικότητας που μπορούν να διαμορφωθούν εντός του ιδρυματικού πλαισίου και να αντέξουν στο χρόνο, αποδεικνύεται και αποτυπώνεται στο λόγο της Χριστίνας:

[Χριστίνα]

Υπήρχε κάποια που κάνατε πάρα πολύ παρέα και μιλάτε και ακόμα;

-Βεβαίως. προχθές τηλεφωνήθηκα στη Χίο και με τη [όνομα] και με την [όνομα] και με τη [όνομα], βεβαίως... Είμαστε, εγώ λέω ότι είμαστε, αδερφές της καρδιάς και όχι της κοιλιάς...²⁵⁹

[Νιόβη]

-Ποια ήταν η σχέση σας με τα άλλα κορίτσια μες στο ίδρυμα;

Α εγώ ήμουν πολύ καλή. Θα σου πω κάτι, θα συγκινηθείς... Λοιπόν, ο πατέρας μου μού τα είχε όλα. Ήτανε δύο κοριτσάκια... Άκου, κι εγώ παιδί... Έπιασα και έγραψα ένα γράμμα, ότι: "Είμαι μια θεία σου από την Αμερική" και "εγώ θα σου στέλνω πράγματα", και τέτοια. Αυτά ήταν πάμφτωχα τα δυο. Έγραψα γράμμα και το δίνω σε ένα κοριτσάκι και του λέω "Θα φωνάζεις 'Α. [επώνυμο κοριτσιών], έχεις γράμμα από την Αμερική!" ". Ναι, το έκανα αυτό τακτικά και τις έδινα και λεφτά. Τις έκανα δεματάκια, δέματα. Τις τα δίνανε τα παιδιά... Ναι, συγκινούμαι... Γιατί δεν είχαν κανέναν, το ένα ήταν καθυστερημένο κιόλας. Και φωνάζανε "Α. έχεις γράμμα από την Αμερική!". Το έκανα με όλη μου την καρδιά και τους έδινα, γιατί είχα. Μου έδινε λεφτά ο πατέρας μου, ό,τι ήθελα το είχα. Και τα λυπόμουνα αυτά τα δύο αδερφάκια. Συγκινούμαι που τα θυμάμαι...²⁶⁰

Στο ίδρυμα, οι σχέσεις και οι συσχετίσεις που δημιουργούνται μεταξύ των τροφίμων είναι πολλαπλές. Η Νιόβη, η οποία όπως έχει φανεί κι από προηγούμενα αποσπάσματα, νιώθει ότι είχε ό,τι χρειαζόταν, αφού ο πατέρας της ήταν «παρών», κυρίως μέσω της οικονομικής στήριξης που της παρείχε, αλλά και μέσω επισκέψεων και χρόνου που περνούσε μαζί της. Ως παιδί ανάμεσα σε φτωχά, ορφανά, μελαγχολικά παιδιά νιώθει την ανάγκη να δώσει, να μοιραστεί, αποκτώντας έτσι έναν ρόλο προστατευτικό και αδελφικό. Τα παιδιά που έχουν αποδοθεί στο ίδρυμα έχουν την ανάγκη να διατηρούν επαφή και επικοινωνία με τους συγγενείς τους, έτσι ώστε να νιώθουν ότι δεν είναι μόνα, δεν έχουν εγκαταλειφθεί και ότι κάποια στιγμή θα ζήσουν ξανά δίπλα στην οικογένειά τους, ότι ο συγγενικός δεσμός δεν κόπηκε. Η Νιόβη, συναισθανόμενη αυτή την ανάγκη, και αντιλαμβανόμενη ότι η ίδια έχει ακόμη την πατρική προστασία, δεν έχει εγκαταλειφθεί, επιθυμεί να μεταβιβάσει αυτή την ασφάλεια που η ίδια νιώθει, σε κορίτσια που στερούνται οικογενειακής παρουσίας και φροντίδας.

²⁵⁹ Χριστίνα, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 16/01/2021.

²⁶⁰ Νιόβη, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 24/01/2021.

[Βάσω]

Εγώ επειδή ήμουν και το πιο μικρό όταν πήγα, είχα νιώσει πολλή αγάπη και από τα μεγάλα κορίτσια και από τις δασκάλες. Δηλαδή εγώ θυμάμαι ότι επειδή ήμουν και η πιο μικρή με παίρνανε άμα είχε έξω στη Χίο κανένα... Θυμάμαι μια κυρία Δ. που οι άλλοι μου λέγαν ότι δεν την συμπαθούσαν, αλλά εμένα με αγαπούσε πολύ και την αγαπούσα, με έπαιρνε και με πήγαινε τις Απόκριες σε τίποτα χορούς που γινόntonτουσαν έξω στη Χίο, με άλλα παιδιά. Δεν ένιωσα δηλαδή να μην με αγαπάνε, γι' αυτό λέω πέρασα ωραία. Γιατί θυμάμαι εγώ καταρχήν από τις μεγάλες τέσσερις πέντε, όλες ήταν μαμάδες μου. Με πρόσεχαν δηλαδή, η Χ. ας πούμε. Ήτανε μια από τις μαμάδες μου.

-Τι άτομα ήταν τα υπόλοιπα κορίτσια; Δηλαδή από τι οικογένειες προέρχονταν;

Δείτε, συνήθως φτωχές οικογένειες. Συνήθως. Υπήρχαν όμως, εγώ που είχα μια πολύ καλή φίλη, και που ακόμα είμαστε φίλες, την είχανε φέρει από ένα χωριό από την Κέραμο, από την Χίο, όταν πήγαινε Γυμνάσιο, στην Α' Γυμνασίου. Γιατί οι άνθρωποι δεν είχανε, τότε εκεί δεν είχε Γυμνάσιο... Δεν είχανε να της νοικιάσουν ένα σπίτι να πάει να μείνει και να σπουδάζει ταυτόχρονα, να βγάλει το Γυμνάσιο... Και τη φέρανε σε μας. Αυτό το κορίτσι ας πούμε, εντάζει με τους γονείς του μια χαρά είναι... Ήτανε, είναι και θα είναι πιστεύω... Τώρα τα άλλα τα κορίτσια... δεν μπορώ να ξέρω ολονών τις ιστορίες, η αλήθεια είναι αυτή. Και να σου πω και κάτι; Δεν ενδιαφερόμουν και ιδιαίτερα να μάθω την ιστορία τους. Δεν με ενδιέφερε. Εγώ τις έβλεπα εκεί σαν αδελφές μου, σαν φίλες μου, σαν τα παιδιά που έπαιζα μαζί τους. Τίποτα παραπέρα. Και που κοιμόμουνα μαζί τους, όλα αυτά...

-Αν είχατε κάποιο πρόβλημα για παράδειγμα κάτι γυναικολογικό ή ακόμα και κάτι συναισθηματικό σε ποιον μπορούσατε να το πείτε;

Δείτε, τα γυναικολογικά η αλήθεια είναι ότι δεν μας τα πολυσυζητούσαν, για παράδειγμα για την έμμηνου ρύση²⁶¹ δεν πολυσυζητούσαμε. Εμένα την πρώτη φορά που μου ήρθε όταν ήταν να πάω στο Γυμνάσιο, τρόμαξα στην αρχή! Δεν το ήξερα. Αλλά όμως εντάζει, μετά οι μεγάλες μου εξήγησαν... και εντάζει, πέρασε κι αυτό. Δηλαδή ναι, η μία μάθαινε κι από την άλλη. Και οι δασκάλες, κι αυτές τι να πρωτοκάνουν τόσα παιδιά; [...] Αν υπήρχε κάποιο γενικό πρόβλημα στο ίδρυμα, μπορεί οι δασκάλες να πηγαίνουν στον Νομόρχη να το συζητήσουν και αυτά. Αλλά εμείς για τέτοια προβλήματα, ξέρω γω, πιο

²⁶¹ Το παράδειγμα της έμμηνου ρύσης δεν αναφέρεται εδώ τυχαία. Η ενημέρωση σχετικά με τη γυναικεία ανατομία και τις γυναικολογικές λειτουργίες, όπως η έμμηνου ρύση, είναι γνώσεις που συνήθως μεταφέρονται από τη μητέρα στην κόρη. Βέβαια, στην δεκαετία του '60 δεν ήταν τόσο σύνηθες να συζητούνται τέτοια ζητήματα ούτε μεταξύ μητέρας-παιδιού, όμως ένα κορίτσι είναι πιο πιθανό να ρωτούσε τη μητέρα του για απορίες και προβλήματα σωματικής φύσεως, παρά οποιονδήποτε άλλον. Βλ. σχετικά Αθανασίου Αθηνά, 2013. «Γραμμές αίματος: επιτελώντας το σώμα του "δήμου", υπολογίζοντας το χρόνο του "έθνους"». Στο Καντσά Βενετία (επιμ.), *Η μητρότητα στο προσκήνιο. Σύγχρονες έρευνες στην ελληνική εθνογραφία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ. 45-47. Στην περίπτωση των κοριτσιών του ιδρύματος, η πληροφορία αυτή ερχόταν από τις μεγαλύτερες τροφίμους.

πολύ με τις δασκάλες και με τα κορίτσια. Εγώ ας πούμε, που είχα τόσες μαμάδες είχα να πω²⁶².

Η ηλικία κατά την οποία τα παιδιά εισάγονταν στο ίδρυμα έπαιζε σίγουρα μεγάλο ρόλο στον τρόπο με τον οποίο τα ίδια αποδέχονταν και διαχειρίζονταν τη νέα αυτή κατάσταση και την απομάκρυνση τους από τους οικείους τους. Η Βάσω περιγράφει τη μετάβαση της στο ίδρυμα ως σχετικά ομαλή, καθώς οι μεγαλύτερες σε ηλικία τρόφιμοι και κάποιες υπάλληλοι της έδωσαν την προσοχή που αποζητούσε τον πρώτο καιρό. Οι σχέσεις των τροφίμων μεταξύ τους παίρνουν πάντοτε τη μορφή και την ταυτότητα μιας συγγενικής σχέσης, αντικαθιστώντας και υποκαθιστώντας με αυτό τον τρόπο τους συγγενείς που λείπουν, τις μητέρες που τις άφησαν, γεμίζοντας αυτό το κενό. Οι μεγαλύτερες τρόφιμοι αλλά και συχνά κάποιες διδάσκουσες μετατρέπονται σε «μαμάδες», ενώ άλλες γίνονται «αδελφές». Η ιστορίες των συν-τροφίμων δεν φαίνεται να ενδιαφέρουν ιδιαίτερα, και δεν είναι αυτές που θα κάνουν το δεσμό μεταξύ τους πιο ισχυρό. Αντίθετα, και σε αυτή την περίπτωση, το γεγονός ότι μοιράζονται την ίδια στέγη, τον ύπνο, την καθημερινότητά τους για μεγάλο χρονικό διάστημα, τις κάνει να δημιουργούν στενούς δεσμούς που διατηρούν για πολλά χρόνια.

Το σύστημα αυτό των «μαμάδων» που αναφέρει η Βάσω, φαίνεται να αποτελεί μια παγιωμένη μέθοδο που προωθείται και διδάσκεται και σε άλλα ιδρύματα, έναν τρόπο «υποδοχής» των νεοφερμένων, συχνά μικρότερων τροφίμων. Παρατίθεται εδώ και από την πλευρά της Ελένης:

[Ελένη]

Δηλαδή, πολλές φορές θυμάμαι η διευθύντρια μου έλεγε έλα να πάρεις αυτή τη μικρή που ήρθε σήμερα, για παράδειγμα. Να μην είναι στεναχωρημένη. Το άλλο που έκανε η Λουκία πάλι, που ήταν σαν καινοτομία ας πούμε αυτό: Μια μεγάλη κοπέλα έπρεπε να προσέχει ένα μικρό κοριτσάκι, μόνιμα, να το έχει σαν κόρη της. Ούτως ώστε και το κοριτσάκι να μην αισθάνεται έτσι μόνο μέσα σε όλο αυτό το (γέλια)... λαβύρινθο, το μεγάλο κτίριο...και να γίνεσαι πιο, ξέρεις, προστατευτική και υπεύθυνη. Και ας πούμε αν έχει παράπονο το κοριτσάκι, να παίρνεις το μέρος της. Αυτό το είχε κάνει η Λουκία και όλες είχαμε ένα κοριτσάκι. Αφού την έχω ακόμα και με λέει μαμά! Και είναι στην Αμερική και αυτή... Και ήρθε και την εβοήθησα το πρώτο καιρό που είχε έρθει, που αισθανότανε μόνη. Μακριά βέβαια ήμουνα εγώ Σικάγο, εκείνη Νέα Υόρκη, τέλος πάντων, αλλά με έλεγε μαμά μέχρι τώρα! (Γέλια)...²⁶³

Το σύστημα των μητέρων που περιγράφεται παραπάνω, αναφέρεται και από τη Μ. Κορασίδου (1995) στην περιγραφή της λειτουργίας του Αμαλιείου Ορφανοτροφείου. Το σύστημα αυτό, η εποπτεία και φροντίδα των μικρότερων τροφίμων από τις μεγαλύτερες, αποσκοπούσε αφενός στην προετοιμασία των τροφίμων για την οικογενειακή ζωή και τα καθήκοντα της μητρότητας: Οι μεγαλύτερες τρόφιμοι αντικαθιστούν τη «φυσική μητέρα» των μικρών κοριτσιών, ενώ παράλληλα

²⁶² Βάσω, 66 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 17/01/2021.

²⁶³ Ελένη, 72 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση 20/01/2021.

αναπτύσσουν και εξασκούν τα δικά τους μητρικά αισθήματα²⁶⁴. Αφετέρου ενίσχυε την αίσθηση ασφάλειας των μικρών κοριτσιών, μειώνοντας το αίσθημα μοναξιάς και εγκατάλειψης. Υποκαθιστούσε με αυτό τον τρόπο το αίσθημα του «ανήκειν», την ανάγκη συσχέτισης με άλλα άτομα, για όσο διάστημα η συσχέτιση με τη μητέρα έχει αποκοπεί, σε μια ηλικία που η γονεϊκή προστασία και η εξάρτηση του παιδιού από τη μητέρα, θεωρείται δεδομένη και αναγκαία.

Οι μητρικοί ρόλοι αναλαμβάνονται και εξασκούνται σε έναν βαθμό και από τα μέλη του προσωπικού, τα οποία στην προκειμένη περίπτωση ήταν αποκλειστικά γυναίκες. Οι σχέσεις αυτές που αναπτύσσονται, τόσο από την πλευρά των τροφίμων όσο και των γυναικών-υπαλλήλων, θέτουν βασικά ερωτήματα και ανασυνθέτουν τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτή η συγγένεια και η κοινωνικά δεδομένη εξάρτηση του παιδιού από τους γονείς του:

Ναι, πάντως η νοσοκόμα ήτανε, την είχαμε σαν μητέρα μας. Σκέψου εμένα για παράδειγμα, μου έφερνε ο παππούς χαρτζιλίκι για τις Κυριακές - θα σου πω και για τις Κυριακές - και πήγαινε και της έλεγα «κράτησε μου τα λεφτά». Γιατί παιδιά ήμασταν έτσι; Μπορεί να τα χάσεις, να σου τα πάρει άλλος που δεν έχει... Και κάθε Κυριακή μου έδινε από λίγα για... Που περνούσαν από έξω, είχαμε ένα παππούλη που ερχότανε και πουλούσε σποράκια, καραμελίτσες και τέτοια. Και ναι, όσες είχανε παίρνανε κάτι.

-Αν είχατε κάποιο πρόβλημα, για παράδειγμα δεν νιώθατε καλά ψυχολογικά, υπήρχε κάποιο άτομο να μιλήσετε;

Δεν υπήρχανε ψυχολόγοι εκείνο το καιρό, ζέχνα το, δεν υπήρχε ούτε η λέξη! Ούτε η λέξη, όχι μέσα στο ίδρυμα, γενικά στη Χίο. Δεν υπήρχε η λέξη. Απλώς, αν ήταν κάποια στεναχωρημένη, επήγαινε στη διευθύντρια, πολλά παιδάκια επήγαιναν με κλάματα άμα ετύχαινε κάτι στο σπίτι τους. Πέθανε κάποιος δικός τους. Το έπαιρνε η διευθύντρια και προσπαθούσε να το... ζέρεις, να το παρηγορήσει και τα λοιπά... Ε σιγά σιγά και εμείς αν ήτανε φίλη μας, αν ήτανε... προσπαθούσαμε. Τυχαίνανε τέτοια πράγματα, μέσα στη ζωή²⁶⁵.

«Μην κλαις, μην στεναχωριέσαι, εγώ θα βγω από δω και θα σε σώσω»: Οι σχέσεις των τροφίμων με τους συγγενείς τους

Η εμπειρία των παιδιών που μεγαλώνουν στο ίδρυμα, αμφισβητεί τη σχέση εξάρτησης του παιδιού από τη μητέρα του. Στην περίπτωση του ιδρύματος, τα ηθικά καθήκοντα της μητρότητας, η φροντίδα και η στοργή που αναμένονται να δοθούν στο παιδί από τον γονέα, και οι υποχρεώσεις ανατροφής και διαπαιδαγώγησης αναζητούνται από άλλα πρόσωπα ή και πολύ συχνά διαμοιράζονται μεταξύ βιολογικών γονέων και των νέων προστατών των παιδιών²⁶⁶. Μέσω του λόγου των «ορφανών» για

²⁶⁴ Κορασίδου 1995 ό.π., σ. 138

²⁶⁵ Ελένη, 72 ετών

²⁶⁶ Σχετικά με τον καταμερισμό των γονεϊκών ρόλων και υποχρεώσεων (*sharing of parental role elements*) κυρίως σε συνθήκες υιοθεσίας, βλ. E. Goody, 1971 «Forms of Pro-Parenthood: The sharing and substitution of parental roles». Στο Goody J. (επιμ.), *Kinship*. Αγγλία: Penguin Books, σ. 331-345.

τους συγγενείς τους, αναδεικνύεται από τη μία η αμφισβήτηση της κυρίαρχης ιδέας για τη συγγένεια, το «τι κάνει κάποιον γονέα»²⁶⁷ ή συγγενή, ενώ από την άλλη ενισχύονται οι αντιλήψεις περί ισχύος του αίματος, της αιματοσυγγένειας και της αδυναμίας αναπλήρωσης των μητρικών ρόλων, της μητρικής αγάπης από οποιοδήποτε άλλο άτομο πέραν της «φυσικής» μητέρας.

[Μερόπη]

-Και είχατε επαφή με τη γιαγιά σας δηλαδή.

Ναι με τη γιαγιά μου, με τα αδέρφια μου... Είχα επαφές. Η γιαγιά μου ερχόταν κιόλας και με έβλεπε, πολλές φορές ερχόταν και με έβλεπε. Να σκεφτείς, έκανε τη μουγγιά, για να μην πληρώνει, δεν είχε λεφτά... Και της λέγανε: "Γιαγιά, το εισιτήριο!" Και εκείνη κούναγε το κεφάλι της και έλεγε ότι δεν καταλαβαίνει, μες στο καράβι... Φτώχεια μωρέ τότε, φτώχεια...

-Εσείς όταν ερχόταν η γιαγιά σας να σας δει, πως νιώθατε; Θέλατε να σας πάρει μαζί της ή να καθίσετε στο ίδρυμα;

(Γέλιο). Μια δύσκολη ερώτηση μου έβαλες τώρα... Να σου πω την αλήθεια, εγώ ήθελα να φύγω... Μου έλειπε ο τόπος μου. Εγώ τον τόπο μου δεν τον αλλάζω με τίποτα. Μου τύχανε πολλές καλές τύχες και για να μη τον αφήσω δεν έφυγα. Μέχρι την Αμερική να πάω, μέχρι στην Χαλκίδα. Εγώ εδώ! Γιατί μ' άρεσε... Το σπίτι μου το πατρικό ήτανε κοντά στη θάλασσα και την έβλεπα και την αγαπούσα.[...] Αγαπούσα τον τόπο μου ρε Σιμόνη, ήτανε διαφορετικά. Κατάλαβες;²⁶⁸

Πέρα από τη σχέση αίματος, η οποία έχει ισχυρή συμβολική αξία στους λόγους περί συγγένειας, η Μερόπη αναφέρει έναν άλλον τρόπο σύνδεσης και αίσθησης του «ανήκειν»: τον τόπο, το πατρικό, οικογενειακό σπίτι. Αν και η ίδια μεγάλωνε με τη γιαγιά της και εισήχθηκε μετά το χωρισμό των γονέων της στο ίδρυμα, σε ηλικία δώδεκα χρονών, το σπίτι, ο τόπος «της», της προσέφερε την αίσθηση μιας ασφάλειας, μιας οικειότητας που με δυσκολία κατάφερε να αποχωριστεί.

[Κατερίνα]

Εγώ υπεραγαπούσα... (Κλαίει)... Τη μαμά μου... Ήτανε μια αγία γυναίκα... Αφού η κυρία Λουκία την έγραψε ολόκληρο ποίημα, και η γιαγιά σου, η κυρία Κική δεν ξεχνάει την καλοσύνη της, που την είδανε λίγο... Γιατί δεν την αφήνανε να 'ρθει, γιατί ξεσηκωνόμασταν να φύγουμε, όχι τίποτα άλλο... (Κλαίει). Είχε έρθει μια φορά με τον γιο της μαζί... (Κλαίει).

-Και θέλατε να φύγετε...

Ναι...

²⁶⁷ Βλ. Strathern M., 2011. «What is a parent? ». *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 1 (1), σ. 245–278.

²⁶⁸ Μερόπη, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 22/01/2021.

-Άλλες δηλαδή μητέρες ερχόντουσαν όπως η δικιά σας;

Οι χιώτισσες ερχόντουσαν. Για καλή μου τύχη είχε ο μπαμπάς μου μια αδερφή που παντρεύτηκε στη Χίο, κι αυτή [ερχόταν] κάθε Κυριακή, μα έβρεχε, μα χιονίζε... Είχε καλό άντρα, στην αρχή μας έπαιρνε από το Ορφανοτροφείο κάθε Σαββατοκύριακο, να κοιμηθούμε εκεί, να φάμε εκεί... Εμένα με έβαζε στην πλάτη του... Και με σήκωνε γιατί είναι ανηφόρα ο Φραγκομαχαλάς για να μην κουραστώ. Αλλά για κακή μας τύχη πέθανε. Ύστερα η θεία, η καημένη, ερχόταν κι έφευγε δεν μπορούσε να μας πάρει κιόλας, δεν είχε και το οικονομικό...Αλλά με ό,τι μπορούσε ερχόταν κάθε Κυριακή.[...] Βρήκαμε από αυτή την οικογένεια αγάπη. Και μέχρι τώρα.

-Οι επισκέψεις γονέων...

Μόνο Κυριακή απόγευμα. Ερχόταν όποιος συγγενής ήθελε. Εμένα ερχότανε του μπαμπά μου η αδερφή. Βέβαια κάθε Κυριακή ερχότανε, και να χιονίζε! Δεν υπήρχε Κυριακή που να μην έρθει.

-Εσείς χαιρόσασταν όμως να βλέπετε κάποιον συγγενή σας ή νιώθατε ότι θέλετε να φύγετε;

Χαρά ήτανε. Αφού την αγαπούσα, θεία μου ήταν. Αίμα μου.

Η αναζήτηση της μητρικής φροντίδας και της οικογενειακής προστασίας όχι μόνο από τη μητέρα της, αλλά και από άλλους συγγενείς και από μέλη του προσωπικού, είναι παρούσα στη μαρτυρία της Κατερίνας η οποία αποδόθηκε στο ίδρυμα σε μικρή ηλικία, στα έξι της χρόνια. Για την Κατερίνα, η οποία νωρίτερα μου ανέφερε ότι στην εφηβική της ηλικία της άρεσε να περνάει χρόνο στο ίδρυμα μαζί με τις φίλες της, είχε πλέον «συνηθίσει», οι δύο οικογένειες (οι «αδελφές» του ιδρύματος και η μητέρα και η θεία της) φαίνεται να συνυπάρχουν. Δεν ξεχνάει τη μητέρα της και χαιρείται να βλέπει συγγενείς της, αφού αποτελούν «αίμα της», ενώ παράλληλα δημιουργεί νέες ισχυρές σχέσεις και συσχετίσεις με άτομα του προσωπικού και συν-τροφίμους της. Το ίδρυμα ελέγχει τις επισκέψεις γονέων. Η συχνότητα αυτών των επισκέψεων φαίνεται ότι εξαρτάται μόνο από την πρόθεση των γονέων αλλά και από την κρίση του ιδρύματος, σχετικά με την επιρροή που θα έχει η συνάντηση αυτή στην ψυχολογία, στη συμπεριφορά και στη «συνήθεια», στην αίσθηση οικειότητας του παιδιού με το νέο περιβάλλον, το νέο του σπίτι.

Οι μητέρες και άλλοι συγγενείς που είχαν δώσει τα παιδιά τους στο ίδρυμα είχαν τη δυνατότητα να τα επισκέπτονται, με ραντεβού, συνήθως κάθε Κυριακή και εκτός των ωρών του σχολείου. Η διανυκτέρευση δεν προβλεπόταν, όμως συνέβαινε σε περιπτώσεις που οι συγγενείς έρχονταν από κάποια άλλη πόλη ή νησί εκτός Χίου. Η αφαίρεση των γονεϊκών ρόλων από τη μητέρα κατά τη διάρκεια διαμονής του παιδιού της στο ίδρυμα, αλλά και οι δυσμενείς συνθήκες διαβίωσής της, και η αδυναμία της να δώσει στο παιδί της όσα χρειάζεται, υλικά και συναισθηματικά, την τοποθετούν σε μια τραγική θέση η οποία είναι εμφανής και στο παιδί, από την πλευρά πλέον της ενήλικης γυναίκας η οποία είναι και η ίδια μητέρα.

[...] Ήρθε η μαμά μου μια φορά, και το βράδυ κοιμόταν σε μένα, και ξυπνούσε στην αδερφή μου... Και την άλλη νύχτα, κοιμόταν στην αδερφή μου, και ξυπνούσε σε μένα. Λέω, αυτή η γυναίκα που ήταν αγράμματη, απλή γυναικούλα, είχε τόση σοφία! Πρόλαβε σε δυο μέρες να δώσει τόση αγάπη; Ήταν πάρα πολύ καλός άνθρωπος.

-Το προσωπικό τι σχέση είχε με τους γονείς σας; Επικοινωνούσαν δηλαδή;

Όχι, δεν πιστεύω. Τότε δεν υπήρχαν και τα τηλέφωνα.. Εγώ όταν έγινα Δευτέρα Δημοτικού, θυμάμαι που την έγραψα: «Μην κλαις, μην στεναχωριέσαι, εγώ θα βγω από δω και θα σε σώσω»... Την έστειλα γράμμα, και την είπα «Θα σε σώσω». Και με αξίωσε ο Θεός, και το κατάφερα...²⁶⁹

Η Βάσω, παιδί χωρισμένων γονέων, δίνει μια διαφορετική οπτική στον τρόπο που βίωσε τον αποχωρισμό από τη μητέρα της, στην ηλικία των πεντέμισι ετών:

-Ερχόντουσαν γονείς μέσα στο ίδρυμα;

Ερχόντουσαν, ερχόντουσαν επισκέψεις ναι, παίρνανε τα παιδιά για πέντε-δέκα-δεκαπέντε μέρες...Επιτρεπόταν αυτό βεβαίως, ή στέλνανε δέματα οι γονείς σε πολλά παιδιά... Εμένα τα πρώτα χρόνια, δεν ερχόταν κανείς. Δηλαδή...Και δεν ένιωθα και την ανάγκη να έχω κάποιον από όλους αυτούς γιατί σου λέω, πήρα πάρα πολλή αγάπη και δεν μου φάνηκε άσχημο, ίσα ίσα...

-Δεν νιώσατε να σας λείπει δηλαδή κάτι...

Ναι δεν ένιωσα να μου λείπει κάτι... Αφού θυμάμαι μια φορά ήρθε ο αδερφός μου...Με τον αδερφό μου έχουμε δέκα χρόνια διαφορά. Ήρθε ο αδερφός μου να με δει και μόλις κατάλαβα, γιατί δεν τους θυμόμουνα καλά κιόλας, ότι πρέπει να ναι κάποιος δικός μου, πήγα να κρυφτώ δεν ήθελα να βγω...Δεν ήθελα με τίποτα.

-Α μήπως σας έπαιρναν από εκεί ε;

-Ναι ναι και μια φορά με πήραν θυμάμαι όταν ήμουνα γύρω στα δέκα, με το έτσι θέλω, με πήραν από το ίδρυμα, πήγα στην Αθήνα για μία εβδομάδα... Ε αυτή την εβδομάδα έκλαιγα τόσο πολύ, δεν σταμάτησα ποτέ να κλαίω! Έκλαιγα παρα πολύ και το 'βρισκα θυμάμαι σαν δικαιολογία... Και έλεγα «εσείς δεν θα μπορέσετε να με σπουδάσετε, εγώ θέλω να σπουδάσω». Το 'βρισκα σαν δικαιολογία. Και στο τέλος πια απηυδίσανε και με ξαναγύρισαν πίσω... Θέλαν να με πάρουν τελείως... Και μόνο σε αυτή την προοπτική εγώ είχα πάθει.

-Μαζί τους δηλαδή δεν ανταλλάσσατε αλληλογραφία ή κάτι τέτοιο όσο ζούσατε στο ίδρυμα...

²⁶⁹ Κατερίνα, 74 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση 09/02/2021.

Μπα όχι... Εγώ θυμάμαι ή θα πήγαινα, όταν ήμουνα μικρή -μικρή δηλαδή μέχρι κάποιας ηλικίας- το καλοκαίρι στις κατασκηνώσεις²⁷⁰, στον Τριπατέ και στην Αγ. Φωτιά, ή θα καθόμουνα μετά πιο μεγάλη, εγώ κι ακόμα μία ας πούμε μες στο ίδρυμα που δεν την έπαιρνε κανείς από τους γονείς...Άλλα παιδιά πήγαιναν στις κατασκηνώσεις πιο μικρά και άλλα ερχόντουσαν οι γονείς και τα παίρνανε. Η μαμά ξέρω γω, ο μπαμπάς, η θεία, ο θείος, δεν ξέρω...

-Απ' όσο θυμάστε το ίδρυμα ενθάρρυνε επαφές με τους γονείς των παιδιών;

Αυτό δεν μπορώ να το θυμηθώ... Ναι δεν αποθάρρυνε από ό,τι ξέρω. Δεν ξέρω αν ενθάρρυνε, αλλά δεν αποθάρρυνε. Εγώ ας πούμε παρακαλούσα τότε την κυρία Λουκία, τη διευθύντρια, να μη με δώσει στη μάνα μου, τότε που ήθελε να με πάρει. Αλλά δεν μπορούσε να κάνει αλλιώς. Κηδεμόνας μου ήταν αυτή.

-Δηλαδή υπήρχαν αρκετά κορίτσια που πήγαιναν τις διακοπές δίπλα στους συγγενείς τους;

Ναι βεβαίως, βεβαίως. Μα υπήρχανε παιδιά που είχανε μπορεί ας πούμε τη μαμά ή το μπαμπά μόνο, οι οποίοι δεν μπορούσαν να τα συντηρήσουνε, αλλά δεν τα εγκαταλείψαν ποτέ...Δεν τα εγκαταλείψαν ποτέ. Ερχόντουσαν οι άνθρωποι τα βλέπανε, τους φέρναν διάφορα, τους στέλναν δέματα...Κάτι που δεν το 'χα εγώ ποτέ βέβαια. Αλλά δεν με πείραζε (Γέλια). Δεν είχα καμία τέτοια στεναχώρια²⁷¹.

Εδώ, οι απόψεις σχετικά με την ισχύ του μητρικού δεσμού και των βιολογικών σχέσεων αμφισβητούνται. Η Βάσω από τα πρώτα χρόνια που ζει στο ίδρυμα, αρχίζει και αναπτύσσει μια απόσταση από τους συγγενείς της, η οποία δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με ασφάλεια αν δημιουργήθηκε ή ενισχύθηκε και από την άλλη πλευρά. Η κοινωνική συγγένεια που διαμορφώνεται εντός του ιδρύματος φαίνεται για την ίδια πιο σημαντική και πιο ισχυρή από τη βιολογική συγγένεια. Η ισχύς της σχέσης μητέρας-παιδιού η οποία θεωρείται κοινωνικά αναντικατάστατη, αλλά και η ιδέα της φράσης «μάνα είναι μόνο μία», στην περίπτωση της επαναπροσδιορίζονται. Από μια στιγμή και μετά, η ίδια προτιμά, νιώθει πιο ασφαλής και πιο χαρούμενη, να ζει μακριά από τους γονείς της, αποξενώνεται από αυτούς και επιλέγει να βρίσκεται μαζί με τη νέα της «οικογένεια», τις νέες της «αδελφές».

²⁷⁰ Οι παιδικές αυτές κατασκηνώσεις (*παιδικαί εζοχαί*) διοργανώνονταν από το Υπουργείου Κοινωνικής Προνοίας και διεξάγονταν κατά τους θερινούς μήνες, κυρίως τον Αύγουστο, οπότε πολλές υπάλληλοι του προσωπικού βρίσκονταν σε άδεια. Το ίδρυμα τις δύο τελευταίες δεκαετίες της λειτουργίας του, οπότε είχαν μειωθεί και οι τρόφιμοι, έκλεινε για περίπου είκοσι μέρες τον Αύγουστο. Οι τρόφιμοι οι οποίες δεν είχα πάρει άδεια ώστε να περάσουν το καλοκαίρι με κάποιον συγγενή, στέλνονταν σε αυτές τις κατασκηνώσεις.

²⁷¹ Βάσω, 66 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτη, 17/01/2021

Κεφάλαιο 4

Ο επίλογος: «Βγήκαμε δυνατές, νομίζω»²⁷²

Η ζωή έξω από το ίδρυμα

4.1. Η διακοπή λειτουργίας του ιδρύματος

Από τη συνεδρίαση της Δ. Επιτροπής του Μιχάλειου, στις 19/5/1973 και έπειτα, το Ορφανοτροφείο δηλώνεται ως «Μιχάλειο Κέντρο Παιδικής Μεριμνης Θηλέων Χίου». Από τη δεκαετία του 1970 και εξής, η δύναμη των μαθητριών ολοένα και μειωνόταν²⁷³. Η διευθύντρια του ιδρύματος επισημαίνει ότι: «θα ήτο ατύχημα, τόσον δια την Νήσον, όσον και δια την Παιδικήν προστασίαν του τόπου γενικώς να διακοπή η λειτουργία του καλλίτερου από απόψεως φυσικού περιβάλλοντος Ίδρύματος το οποίον εξασφαλίζει εις τας διαμένουσας εις αυτό μαθητριάς εκτός των αρίστων συνθηκών διαβιώσεως και διαπαιδαγωγήσεως και το πλέον υγιεινόν φυσικόν περιβάλλον. [...] Θα ήτο λοιπόν ασύμφορον να παραμείνη άνευ αντικειμένου ένα Ίδρυμα το οποίον πληροί όλας τας προϋποθέσεις διά την ομαλήν και πλέον υγιεινήν ψυχοσωματικήν ανάπτυξιν παιδιών. Επειδή όμως τόσον εις Χίου, όσον και εις τας πέριξ Νήσους δεν υπάρχουν αρκετά ανήλικα ορφανά ή απροστάτευτα παιδιά, αφ' ενός λόγω της βελτιώσεως του οικονομικού επιπέδου των κατοίκων, αφ' ετέρου λόγω της ιδρύσεως του Εκκλησιαστικού Ορφανοτροφείου Θηλέων Μυτιλήνης, ως Δ/ντρια εισηγούμαι την δημιουργίαν και τμήματος Οικοτροφείου. Εις το εν λόγω Οικοτροφείο θα ευρίσκουν στέγην, τροφήν και προστασία τα παιδιά των απομακρυσμένων περιοχών της Νήσου, κυρίως των Βορειοχώρων, τόσον εκείνα που φοιτούν ή πρόκειται να φοιτήσουν εις τα σχολεία Μ. Εκπαιδεύσεως, όσον και εκείνα τα οποία φοιτούν εις Δημοτικά Σχολεία ετέρων χωριών, τα οποία ενίοτε ευρίσκονται εις απόστασιν 3-4 χιλιομέτρων μακράν του χωριού των, επειδή το Δημοτικόν Σχολείον του χωριού των κατηργήθη, λόγω της μειώσεως του αριθμού των παιδιών».²⁷⁴

Από τους λόγους της διευθύντριας και της Δ. Επιτροπής σχετικά με την επικείμενη διακοπή λειτουργίας του ιδρύματος, διακρίνονται οι αντιλήψεις της εποχής και ο κυρίαρχος λόγος σχετικά με την έννοια της φιλανθρωπίας και της οικογένειας, τη σχέση της προστασίας των παιδιών με την προστασία του έθνους, αλλά και οι επιμέρους στοχεύσεις των εκάστοτε ιδρυμάτων παιδικής προστασίας και περίθαλψης σχετικά με την εκπαίδευση των παιδιών- εν προκειμένω των κοριτσιών-, την προετοιμασία και κατασκευή ηθικών και εθνικόφρονων πολιτών, που δεν διαφέρουν κατά πολύ από τους λόγους των φιλανθρώπων του 19^{ου} αιώνα, όπως αναλύθηκαν στο πρώτο κεφάλαιο.

²⁷² Η φράση αυτή ειπώθηκε από την Κατερίνα (74 ετών), λίγο μετά το τέλος της συνέντευξης μας, σαν ένα γενικό συμπέρασμα των εμπειριών και των ιστοριών που μου αφηγήθηκε.

²⁷³ Από τις 130 τροφίμους είχαν μείνει μόλις 50.

²⁷⁴ Συνεδρίαση 26/9/1973, ΓΑΚ-Αρχεία. Ν. Χίου. Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του *Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου*.

Στις 23/5/1979 ο πρόεδρος της Δ. Επιτροπής εισηγείται σχετικά με το μέλλον του Ιδρύματος:

«Το Κέντρο Παιδικής Μεριμνης Θηλέων Χίου (τέως Εθνικό Μιχάλειο Ορφανοτροφείο Θηλέων Χίου) λειτουργεί στην Χίο 55 χρόνια (από το 1924). Στο διάστημα αυτό: «περιέθαλψε αρκετές εκατοντάδες ορφανών και απροστατευτών παιδιών (897) και τα παρέδωσε στην Κοινωνία με όλα τα απαραίτητα ψυχικά, πνευματικά και επαγγελματικά εφόδια για να αντιμετωπίσουν έντιμα και υπεύθυνα τη μετέπειτα ζωή τους.

Στις δύσκολες περιόδους της ιστορίας του Ελληνικού Έθνους (Μικρασιατική καταστροφή, Κατοχή, Εμφύλιος Πόλεμος) το Ίδρυμα απετέλεσε πράγματι εθνικό έργο, σώζοντας από την πείνα, την αρρώστεια, την εξαθλίωση και την Κοινωνική αποτελμάτωση εκατοντάδες ορφανά και απροστάτευτα Ελληνόπουλα. Τότε ο αριθμός των τροφίμων του Ιδρύματος ξεπερνούσε τα 100 κορίτσια.

Κατά την τελευταία δεκαετία παρατηρείται σταθερά μείωση του αριθμού των περιθαλπομένων στο Ίδρυμα παιδιών παρά τη διεύρυνση των κατηγοριών των παιδιών που μπορούν να εισαχθούν σ' αυτό (ορφανά από μητέρα, στερούμενα οικογενειακής φροντίδας κ.λ.π).

Η σημερινή δύναμη των τροφίμων, 17 παιδιά²⁷⁵, καλύπτει το 1/8 περίπου της δυναμικότητας του Ιδρύματος (130) παιδιά και είναι 5 ½ φορές μικρότερη από τη δύναμη του πρώτου έτους της τελευταίας 10ετίας.

[...] Το Ίδρυμα όπως είναι γνωστό, στεγάζεται σε θαυμάσιο από κάθε άποψη κτίριο που χτίστηκε με δαπάνες του αείμνηστου Λεωνίδα Μίχαλου και των αδελφών του, σε οικοπέδο του Δημοσίου και παραχωρήθηκε στο Δημόσιο το 1931.

Το ίδρυμα λειτουργεί εύρυθμα και εκπληρώνει το σκοπό του που είναι η περίθαλψη, μόρφωση και επαγγελματική εκπαίδευση των απροστατευτών και στερουμένων οικογενειακής φροντίδας παιδιών.

Η μείωση του αριθμού των περιθαλπομένων στο Ίδρυμα παιδιών (το ίδιο άλλωστε συμβαίνει με όλα τα Κέντρα Παιδικής Μεριμνης) οφείλεται στους εξής κυρίως λόγους:

α. Στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου του Ελληνικού λαού.

²⁷⁵ Τα 17 κορίτσια που διέμεναν εκείνη την περίοδο στο ίδρυμα ήταν ηλικίας 9-18 ετών. Όπως αναφέρεται στα πρακτικά: «Τα παιδιά αυτά προέρχονται από 11 οικογένειες. Κανένα παιδί δεν είναι ορφανό κι από τους δύο γονείς. Ορφανό από πατέρα είναι μόνο ένα παιδί. Τέσσερα παιδιά δύο οικογενειών έχουν εγκαταλειφθεί από τον πατέρα τους, ενώ τα υπόλοιπα εννέα παιδιά προέρχονται από έξι διαλυμένες οικογένειες ή είναι παιδιά διαζευγμένων γονέων. Από τα 17 παιδιά του Ιδρύματος 11 είναι μαθήτριες του Δημ. Σχολείου (Γ' τάξη 2, Δ' τάξη 2, Ε' τάξη 5, ΣΤ' τάξη 2). 2 μαθήτριες της Α' Γυμνασίου, 2 μαθήτριες της Σχολής Νοσοκόμων (Μονοετούς φοιτήσεως) του Γενικού Νοσοκομείου Νίκαιας, 1 μαθήτρια της Α' τάξεως Λυκείου και 1 μαθήτρια ελεύθερης σπουδής κοπτικής ραπτικής. Τα παιδιά που κατάγονται από το Νομό Χίου είναι 8 προερχόμενα από 5 οικογένειες». Συνεδρίαση 23/5/1979. ΓΑΚ- Αρχεία. Ν. Χίου. Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου.

β. Στην ανυπαρξία πολεμικών γεγονότων στον Ελλαδικό χώρο κατά τα τελευταία 30 περίπου χρόνια

γ. Στην ίδρυση και λειτουργία σε όλους σχεδόν τους Νομούς ιδρυμάτων Παιδικής Προστασίας από το κράτος, την εκκλησία και άλλους φορείς

δ. Στους ισχυρούς οικογενειακούς και συναισθηματικούς δεσμούς των μελών της Ελληνικής οικογένειας»²⁷⁶

[...]

13/11/1980²⁷⁷: Η διευθύντρια διαβάζει στην επιτροπή το έγγραφο του Υπουργείου το οποίο αναφέρει ότι «η περαιτέρω λειτουργία του Ιδρύματος κρίνεται ασύμφορη λόγω της μη αυξήσεως της δυνάμεως των περιθαλπομένων παιδιών».

Η διευθύντρια τονίζει ότι το *Μιχάλειο Κέντρο* «διακρίθηκε πάντα για τη σωστή διαπαιδαγώγηση των μαθητριών του και για το υψηλόν φρόνημα που κατάφερνε να εμφυσήσει σ' αυτές. Οι τέως μαθήτριες του Ιδρύματος που υπηρετούν σήμερα όχι μόνο στη Χίο αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα σαν Εκπαιδευτικοί, Δημόσιοι Υπάλληλοι, στελέχη επιχειρήσεων κ.λ.π. διακρίνονται για το ήθος τους και την αφοσίωση τους στο καθήκον τους.

Πέραν τούτου λέγει η Δ/ντρια πιστεύει ότι η απομάκρυνση των 16 μαθητριών που βρίσκονται σήμερα στο Ίδρυμα (οι 7 απ' αυτές στερούνται παντελούς ουσιαστικής προστασίας) και μεταφορά τους σε άλλο Ίδρυμα θα αποτελέσει γι' αυτές ένα καινούργιο πλήγμα για την ψυχική τους ισορροπία και την εν γένει ομαλή εξέλιξη της προσωπικότητας των.

[...]

Στη συνέχεια ο Πρόεδρος της Δ. Επιτροπής Νομάρχης Χίου κ. Κ. Κ., δίδει τον λόγο στον Ειδικό Επιθεωρητή του Υπουργείου Κοιν. Υπηρεσιών κ. Θ.Σ. ο οποίος εισηγείται τα ακόλουθα:

α. Να διατηρηθεί το Μ.Κ.Π.Μ Θηλέων Χίου με την ιδιότητα τούτου να περιθάλπονται κορίτσια σχολικής ηλικίας κατά το μέχρι σήμερα πρόγραμμά του, σε αριθμό που θα υπάρχει από την ίδια την ανάγκη της κοινωνίας, ακριβώς διά να μην κινδυνεύουν τα παιδιά να χάσουν την κρατική προστασία.

β. Παράλληλα χωρίς αλλαγή τύπου και σκοπού το Ίδρυμα θα αναπτύξει μέσα στο χώρο του νέα δραστηριότητα Παιδικής Προστασίας διά παιδιά προσχολικής ηλικίας και συγκεκριμένα βρέφη και νήπια οικογενειών της Χίου, ανεξαρτήτου οικονομικής ευρωστίας τα οποία δεν εξυπηρετούνται από τους δύο λειτουργούντας Εθν. Παιδ. Σταθμούς Χίου. Το Βρεφονηπιακό Τμήμα θα εξυπηρετήσει κατά τις εκτιμήσεις της Υπηρεσίας του Τμημ. Κοιν. Προνοίας, περί τας 70 περιπτώσεις. Η ανάγκη αυτή θα χρειασθεί μόνον ωρισμένος αριθμός νέων υπαλλήλων εξειδικευμένων ως π.χ. Βρεφοκόμων και Νηπιαγωγών αναλόγου αριθμού. Η δραστηριότης αυτή είναι

²⁷⁶ Συνεδρίαση 23/5/1979, ΓΑΚ-Αρχαία. Ν. Χίου. Πρακτικά συνεδριάσεων της Δ. Επιτροπής του Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου.

²⁷⁷ Αυτό ήταν το τελευταίο πρακτικό που βρήκα στο συγκεκριμένο φάκελο αρχείων στα ΓΑΚ και βρέθηκε ημιτελές. Αναφέρεται ότι συνεχίζεται σε επόμενο βιβλίο, το οποίο δεν βρέθηκε.

δυνατή και διά το Ίδρυμα Χίου όπως είναι και το Ίδρυμα της Ρόδου, κατά τας Ειδικάς διατάξεις του Ν. 4525/55.

γ. Παράλληλως το Μιχάλειον Κ.Π.Μ.Θ Χίου μπορεί να αναπτύξει δραστηριότητα μαθητικού-σπουδαστικού Οικοτροφείου διά μαθητριάς Γυμνασίου, Λυκείου και Τεχνικών Σχολών εφ' όσον θα υπάρχουν μαθήτριά. Το Οικοτροφείον θα παρέχει μόνο τροφήν και στέγη εις μαθητριάς και σπουδαστριάς κατά την διάρκειαν της λειτουργίας των Σχολείων και των εξεταστικών περιόδων με καταβολή λογικού ποσού εξόδων του Ιδρύματος για τα παιδιά.

Με τις δραστηριότητες αυτές το Ίδρυμα, καταλήγει ο κ. Σ. θα συνεχίσει την μέχρι σήμερον κοινωνικήν του προσφορά»²⁷⁸

4.2. Η αποκατάσταση των τροφίμων: Υιοθεσίες, προικοδότηση, γάμος, εργασία

Το ίδρυμα πράγματι μεριμνούσε για το μέλλον και την αποκατάσταση των απολυμένων τροφίμων του ιδρύματος: Αυτή η «αποκατάσταση» μπορεί να σήμαινε είτε εξεύρεση θέσεως εργασίας, είτε ακαδημαϊκές σπουδές, είτε προικοδότηση και γάμο, είτε υιοθεσία.

Το ίδρυμα αναλαμβάνοντας το ρόλο της οικογένειας, προικοδοτεί τις τρόφιμους που εξέρχονται από το ίδρυμα, με το ποσό περίπου των 10.000 δρχ. Τα ποσά αυτά προέρχονταν συνήθως από δωρεές ομογενών ή σωματείων προς το ίδρυμα ή από χρήματα του Μιχάλειου Κληροδοτήματος. Ο πρόεδρος της επιτροπής προτείνει: «Το δωριζόμενον δε χρηματικόν ποσόν πρέπει να είναι ανάλογον προς τον χρόνον της διαμονής της και ανάλογον προς την οικονομικήν κατάστασιν της οικογενείας της. Διότι ορισμένοι τρόφιμοι τυγχάνει να έχουν μεγαλύτεραν οικονομικήν ευχέρειαν». Η επιτροπή προτείνει να τεθούν τα κριτήρια και οι προϋποθέσεις βάσει των οποίων θα γίνεται η προικοδότηση²⁷⁹.

Η περίπτωση των υιοθεσιών δεν δηλώνεται επισήμως στα πρακτικά²⁸⁰ της Δ. Επιτροπής, όμως θίγεται από κάποιες πληροφορήτριες. Οι τρόφιμες απ' ό,τι φαίνεται,

²⁷⁸ Συνεδρίαση 13/11/1980, ΓΑΚ-Αρχεία. Ν. Χίου. Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του *Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων* Χίου.

²⁷⁹ Συνεδρίαση 12/10/1965, ΓΑΚ-Αρχεία. Ν. Χίου. Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του *Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων* Χίου.

²⁸⁰ Σχετικά με τις υιοθεσίες, αναφέρεται μόνο ένα περιστατικό στα πρακτικά, στις 22/1/1977: Διορίζεται δικηγόρος σχετικά με υπόθεση ανηλίκου, πρώην τροφίμου: Η τρόφιμος εισήλθε στο ίδρυμα ορφανή το 1966 και υιοθετήθηκε το 1972 ένα ζευγάρι Χιωτών. «Δυστυχώς όμως το εν λόγω ζεύγος δεν ηδυνήθη να διαπαιδαγωγήσει σωστά την υιοθετηθείσαν ανήλικη με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν αλλεπάλληλα προβλήματα μεταξύ των οποίων κατά τον παρελθόντα Ιούλιον συμφώνως προς δήλωσιν της ανηλίκου και τραυματισμός αυτής διά μαχαίρας υπό του θετού πατρός της Γεωργίου Παγώνη γεγονός το οποίον εδήλωσεν η Δ/τρια τόνον εις την ασφάλειαν Χίου όσον και εις τον Δ/τήν του Τμήματος Κοιν. Υπηρεσιών. Η ανήλικος παρά τις υποδείξεις της Διευθυντριάς δεν εδέχθη να καταφύγη εις ιατρόν διά την σύνταξιν σχετικής ιατροδικαστικής εκθέσεως πιθανόν λόγω στοργής προς τον θετόν της πατέρα. Τελευταίως το εν λόγω ζεύγος κατέφυγε εις το δικαστήριον προκειμένου να επιτύχη λύση της υιοθεσίας», Συνεδρίαση 22/1/1977, ΓΑΚ-Αρχεία Ν. Χίου, Πρακτικά συνεδριάσεων Δ. Επιτροπής του *Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων* Χίου.

δεν ήταν ενήμερες γι' αυτή τη διαδικασία, για το ότι οποιαδήποτε από αυτές, κυρίως τα ορφανά κι από τους δύο γονείς παιδιά, θεωρούνταν διαθέσιμες προς διακίνηση²⁸¹. Βρίσκονταν όμως σε ηλικία που μπορούσαν να αντιληφθούν τι συνέβαινε, αλλά και να αντιδράσουν σε περιπτώσεις που τις ζητούσαν να υιοθετηθούν, προβάλλοντας το γεγονός ότι ανήκουν στη «δική τους» οικογένεια, εκτός του ιδρύματος, και δεν επιθυμούν να μεταφερθούν σε άλλη:

[Βάσω]

-Θυμάστε αν γινόντουσαν υιοθεσίες μέσω του ιδρύματος;

Αυτό δεν το θυμάμαι, δεν το θυμάμαι, όχι δεν νομίζω δεν νομίζω. Απλώς κάποτε θυμάμαι ότι είχα ακούσει ότι κάποια Αμερικάνα, κάποιος Αμερικάνος δεν ξέρω, ήθελαν να με υιοθετήσουν εμένα. Αλλά αυτό έπρεπε με τη συγκατάθεση του γονιού... ναι εμένα τότε η μάνα μου δεν συγκατατέθηκε, ξέρω γω..²⁸²

[Κατερίνα]

-Θυμάσαι αν γινόντουσαν υιοθεσίες μέσα στο ίδρυμα;

Ναι ναι ναι. Γινότανε, γιατί θυμάμαι όταν αντιλαμβανόταν η αδερφή μου ότι γίνεται τέτοιο πράμα, έλεγε "Έλα έλα εμείς έχουμε μάνα". Μην με πάρουνε εμένα.. Κάναν υιοθεσίες. Και καλά κάναν, σώσαν παιδάκια ορφανά. Θυμάμαι, θυμάμαι μια ιστορία ότι ήρθαν αυτοί που ήρθαν να πάρουν το παιδί είπαν: «όποιο μας ανοίξει αυτό θα πάρουμε, αν θέλει να 'ρθει». Και άνοιξε ένα κοριτσάκι και το πήραν στην Αμερική, το βάλαν να τρώει να πίνει, κι εκείνο έκλαιγε: «Εγώ τρώω, πίνω, τα αδερφάκια μου στην Αθήνα που πεινάνε, που η μαμά μας είναι άρρωστη;». Και γύρισαν οι άνθρωποι και δώσαν λεφτά στους γονείς που ήταν άρρωστοι, και πήραν όλα τα μωρά... Κάτι τέτοιο άκουσα, πήγαν και πήραν όλα τα ορφανά και κάναν οικογένεια. Μεγάλο ψυχικό. Γιατί ήταν άρρωστοί, θα φεύγαν, και θα πηγαίναν σε ορφανοτροφεία. Ενώ ζήσαν βασιλικά. Αλλιώς ζεις σε μια οικογένεια, και αλλιώς σε ένα ίδρυμα. Αλλά παρά να είσαι στο δρόμο, να μην έχεις να φας, να μην έχεις να πιείς, όπως στο γηροκομείο. Αντί να είναι ένας γέρος στο δρόμο, πιο καλά στο γηροκομείο, πλυμένος καθαρός, ταϊσμένος.²⁸³

[Ελένη]

- Έχετε ακούσει αν, ας πούμε, έγινε κάποια υιοθεσία μέσω του ιδρύματος;

Ναι, έχει, είχε γίνει υιοθεσία, ναι...

²⁸¹ Σχετικά με τη διαδικασία υιοθεσίας εγκαταλειμμένων βρεφών αλλά και τις εννοιολογήσεις σχετικά με τους βιολογικούς και κοινωνικούς δεσμούς, βλ. Μπρούσκου 2015 ό.π., σσ. 273-282

²⁸² Βάσω, 66 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτη, 17/01/2021.

²⁸³ Κατερίνα, 74 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτη, 09/02/2021.

- Ξέρετε με ποιον τρόπο γινόταν; Ποια ήταν η διαδικασία;

Ε δεν ξέρω και ακριβώς, ξέρω όμως μία η οποία ήταν σχεδόν στην ηλικία μου. Ήταν από τα Κ. [χωριό της Χίου] νομίζω, στην Αμερική ήτανε αυτή η γυναίκα. Δεν ξέρω που το γνώρισε το κοριτσάκι και της φάνηκε ευγενικό. Και είχε έρθει στο ίδρυμα και είπε θέλω να πάρω κάποιο παιδί και τα λοιπά... Ε και μένα ήθελαν να με υιοθετήσουνε αλλά εγώ δεν ήθελα! (Γέλια).

- Όμως σας άκουγαν όταν λέγατε ότι δεν θέλετε;

Όχι κοίταξε, είχαμε μία θεία στην Αμερική η οποία ήξερε εκεί από την εκκλησία ένα αντρόγυνο το οποίο ήθελε να υιοθετήσει ένα παιδί. Και είπε η θεία μου που ήταν γνωστή της, πήγαινε στη θεία μου που τα εγγόνια της, ξέρεις έχουν χάσει τους γονείς και το γράψε και η γιαγιά μου μου λέει «εντάξει». (γέλια) Ήρθανε, με είδανε στο ίδρυμα, έτοιμες να κάνουν τα χαρτιά! Και όταν είδα λυπημένο τον αδερφό μου θυμάμαι, είπα «Όχι, εγώ δεν πάω σ' αυτήν τα μαλλιά της είναι άσπρα!». Σκέψου ήμουν οχτώ χρονών, τι αφορμή να βρω; (Γέλια). Και κουβάλησα εδώ τους ανθρώπους, στο τέλος λέω «όχι δεν πάω με τίποτα!». Γιατί είδα λυπημένο τον αδερφό μου...²⁸⁴

Ως προς την οικογενειακή και κοινωνική αποκατάσταση των τροφίμων, οι μαρτυρίες δεν αναφέρουν ξεκάθαρα την διεξαγωγή «προξενιών» από την πλευρά του ιδρύματος, αναφέρουν όμως ότι κάποιες συν-τρόφιμοι «βρήκαν» τον μελλοντικό τους σύζυγο όσο βρίσκονταν στο ίδρυμα, είτε με την παρέμβαση των γονέων και συγγενών τους, είτε μέσω του ιδρύματος. Ως προς την επαγγελματική αποκατάσταση, πολλές τρόφιμοι τοποθετούνται ως υπηρέτριες ή παιδαγωγοί στο ίδιο το ίδρυμα ή μετακινούνται σε άλλη πόλη για τις σπουδές τους, προσφέροντας παράλληλα τις υπηρεσίες τους στο ίδρυμα, κατά τους θερινούς μήνες, έναντι αμοιβής.

4.3. "Στο ορφανοτροφείο εγώ δεν τα στέλνω τα παιδιά μου!": Η ζωή πέρα από το ίδρυμα και η εμπειρία της μητρότητας από τις πρώην τροφίμους

Η ερώτηση μου προς τις πληροφορήτριες για το πως βλέπουν τον εαυτό τους στο παρόν, και τι εντυπώσεις έχουν από το ίδρυμα πλέον, τις έκανε να αναλογιστούν τις μητέρες τους και τα κίνητρά τους, τον ρόλο των ίδιων ως μητέρων πλέον αλλά και τη διαμόρφωση της ταυτότητας και της προσωπικότητας τους μέσα από αυτή την εμπειρία. Η Κατερίνα, διατηρεί επαφές με πολλά κορίτσια αλλά και με υπαλλήλους, γι' αυτό και αποτέλεσε τη βασική μου πληροφορήτρια, από την οποία άντλησα πολλές πληροφορίες και στοιχεία άλλων κοριτσιών. Η ίδια, όσες φορές έχουμε συζητήσει σχετικά με το θέμα το ιδρύματος, αναλογίζεται τη μητέρα της και κάθε φορά συγκινείται.

[Κατερίνα]

²⁸⁴ Ελένη, 72 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 20/01/2021.

Έμαθα από την κυρία Κ. πολύ ωραίο κέντημα. Ήταν καλή δασκάλα, δεν μπορώ να πω. Και την ανταμώνω κι εδώ.. [...] Μια φίλια να πω, ένας σεβασμός... Γιατί ήτανε κι αυτό κοριτσάκι που ήρθε, και η Λουκία και η γιαγιά σου. Η αλήθεια, όταν ήρθε η γιαγιά σου γαντζώθηκα πάνω της. Και μέχρι που έφυγα με άφηνε μες στο γραφείο να μπαίνω, να γράφω στη γραφομηχανή... Βρήκα μεγάλη στοργή από τη γιαγιά σου, το λέω. Μόνο που με έβλεπε, ξεχνούσα... Ξέχασα πια, όταν πήγα Γυμνάσιο, ότι είμαι σε Ορφανοτροφείο. Νόμιζα ότι είναι το σπίτι μου πια... Είχα ξεπεράσει το παιδικό... Και λέω πρέπει τώρα να αγωνιστείς για να σωθείς. Κι έμαθα λίγα γράμματα, δόξα τω Θεώ. Αυτά τα γράμματα με σώσαν όμως... Γιατί δούλεψα σκληρά, τριανταπέντε χρόνια, διάβαζα και παιδιά, μην μας ακούσει και η Εφορία (Γέλια).

Είχα ένα παραθυράκι δικό μου, ήθελα να κάθομαι και... (κλαίει)... την μάνα μου ήθελα... Την λυπόμουνα πολύ τη μάνα μου...

-Που σας άφησε εννοείς;

Όχι, δεν μας άφησε η καμμένη... (Κλαίει). Δεν είχε τη δύναμη... Με τη βοήθεια του Θεού όταν βγήκα και ήρθα [στον τόπο της], της στάθηκα και μέχρι που πέθανε την είχα βασίλισσα... [...] Η ευχή της δεν με άφησε ποτέ... Ποτέ δεν με άφησε.

Αν στην περίπτωση της Κατερίνας, το ίδρυμα αποτελούσε έναν χώρο που την έκανε να ζει μακριά από τη μητέρα της και στον οποίο, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια της ζωής της εκεί, πέρασε στιγμές μοναξιάς και λύπης, στις περιπτώσεις της Βάσως και της Νιόβης, το ίδρυμα αποτέλεσε έναν τόπο διαφυγής, μια διέξοδο και μια ελπίδα για μια καλύτερη τύχη και ζωή:

[Βάσω]

[...] Εγώ κέρδισα πάρα πολλά! Καταρχήν έγινα πιο ολοκληρωμένος άνθρωπος. Βλέποντας και τη ζωή από τα αδέρφια μου, τα οποία τα είχανε βάλει και αυτά σε ίδρυμα, αλλά τα είχανε βάλει στην Αθήνα... Και επειδή ήταν πιο μεγάλα αυτά δεν θέλαν να μείνουν και... Το σκάσαν από εκεί και δεν ξαναπήγανε. Εμένα ευτυχώς με πήγαν εκεί μακριά γιατί θα ερχόντουσαν να με πάρουνε σίγουρα... Και δεν θα το ήθελα ποτέ αυτό. Και έτσι βρήκα το δρόμο μου πολύ καλύτερα... Γιατί... Ντάξει... Τελικά μου 'κανε πάρα πολύ καλό εμένα. [...] Δεν θα μπορούσα δηλαδή να ζήσω εγώ τη ζωή που έζησε η αδελφή μου ή που ζει ο αδελφός μου. Δεν θα μπορούσα. Εντάξει έχω βέβαια επαφή με τα παιδιά τώρα [τα αδέρφια της] και τη μάνα μου την κοιτάξα παρ' όλα αυτά, μέχρι που πέθανε, οικονομικά τουλάχιστον... Αλλά... Το δέσιμο που έχω με τα κορίτσια του ιδρύματος, δεν το έχω με κανέναν άλλο. Ε ναι, εγώ επικοινωνώ ακόμα με πολλά κορίτσια. Είμαστε και φίλες αρκετά, και τα λέμε και.... και με έχουν φιλοξενήσει στα σπίτια τους και τις έχω φιλοξενήσει... Είναι σαν αδελφές μου.²⁸⁵

²⁸⁵ Βάσω, 66 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτη, 17/01/2021.

[Νιόβη]

-Εσείς πως νιώθετε που μεγαλώσατε μέσα στο ίδρυμα και όχι μαζί με τους συγγενείς σας;

Είχε ξαναπαντρευτεί ο πατέρας μου και είχα μια κακιά μητριά. Οπότε, προτιμούσα το ίδρυμα...

-Μέχρι τι ηλικία μείνατε εκεί;

Μέχρι που τελείωσα το Θηλέων [Γυμνάσιο]. Και έπειτα πήγα στη σχολή μου στην Αθήνα, και επέστρεψα πίσω στο χωριό βέβαια πια... Στον τόπο μου ναι, στη μητριά την κακιά. Αλλά έπιασα και δουλειά στο νοσοκομείο και ξέφυγα κι από τη μητριά. Ήμουν χειρίστρια στο ακτινολογικό.²⁸⁶

Οι τρόφιμοι όμως επιστρέφουν, νιώθουν ότι ανήκουν πλέον εκεί, συνδέονται με το ίδρυμα και κυρίως με τους ανθρώπους του, μέσω των εμπειριών τους. Από μια στιγμή και μετά θα αποτελέσει τη νέα τους οικογένεια, το νέο τους σπίτι:

[Βάσω]

-Εσείς μέχρι τι ηλικία μείνατε μέσα;

Εγώ...μέχρι που τελείωσα το λύκειο. Μετά έδωσα εξετάσεις στη νοσηλευτική στην Αθήνα, την τετραετούς φοίτησης, της Δημόσιας Υγείας. Πέρασα, έκατσα τέσσερα χρόνια εκεί πέρα και μετά γύρισα άλλα δύο χρόνια στην Χίο και δούλεψα στο νοσοκομείο. Στο Σκυλίτσειο. Και τα καλοκαίρια, πήγαινα πάλι στο ίδρυμα εγώ... Ναι δεν είχα και που να πάω, γιατί με τους δικούς μου δεν είχα και καμία ιδιαίτερη σχέση... Ήτανε σαν να ήμουνα ξένη πια.

Και λέω, δεν με ενδιαφέρει καθόλου εγώ νιώθω περήφανη, που είμαι εκεί μέσα και για αυτό ποτέ δεν το 'κρυψα από κανέναν το πού μεγάλωσα... Μα ένιωθα και περήφανη γιατί ήξερα ότι από εκεί και πέρα μου δώσαν τα εφόδια, όταν πήγα στη σχολή τέσσερα χρόνια... και πήγα σε αυτή τη σχολή όχι γιατί ήταν η επιλογή μου, αλλά επειδή ήξερα ότι θα μένω μέσα... Τότε οι σχολές αυτές, υποχρεωτικά σε είχανε μέσα να μένεις... Είχαν θαλάμους και εκεί. Οπότε πήγα...γι' αυτό πήγα πιο πολύ, γιατί θα είχα ένα πιάτο φαγητό και ένα κρεβάτι...Δεν ήταν σώνει και καλά η επιλογή μου να σπουδάσω εκεί πέρα. Τέσσερα χρόνια ας πούμε που την έβγαλα εκεί πέρα στη σχολή, δούλευα κιόλας όταν μας βγάζανε τα Σαββατοκύριακα. Πήγαινα και δούλευα να 'χω, ξέρεις, τα απαραίτητα. Αλλά πάντα μου στέλναν και χρήματα από το ίδρυμα. Πάντα. Κάθε μήνα, κάθε μήνα... Εντάξει δεν ήταν τίποτα το ιδιαίτερο. Θυμάμαι τότε ας πούμε ήταν πεντακόσιες δραχμές το μήνα. Αλλά ήταν κάτι, ήταν κάτι. Και αυτό είναι συγκινητικό ας πούμε, να σε σκέφτονται και μετά.

²⁸⁶ Νιόβη, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 24/01/2021.

[...] Εγώ μόλις έγινα δεκαοχτώ και μπήκα στη σχολή μετά πήγαινα, επειδή το ήθελα εγώ πήγαινα. Και, ξέρω γω, τα καλοκαίρια καθόμουνα στο ίδρυμα, αλλά εδώ που τα λέμε δεν είχα και που να πάω, δεν είχα σχέσεις και με τους δικούς μου ιδιαίτερες... Και δεν ήθελα κιόλας.²⁸⁷

Οι αναμνήσεις και τα βιώματα τους ανακατασκευάζονται στο νου του πλέον ενήλικου εαυτού τους. Τα βιώματα τους και τις αναμνήσεις περνούν από το φίλτρο όχι μόνο της πλέον ενήλικης γυναίκας, αλλά και της μητέρας. Οι περιγραφές τους μπορεί να περιέχουν πολλές θετικές εικόνες και αναμνήσεις: Η Μερόπη λίγο πριν μου είπε: «ήταν ωραία χρόνια, περάσαμε ωραία», προσπαθώντας με αυτό τον τρόπο να καταχωρήσει την εμπειρία της ως μια συνολικά θετική εμπειρία, και όχι ως τραυματικό βίωμα. Όταν όμως αναλογίζεται την ίδια ως μητέρα και τη σχέση της με τα παιδιά της, η αντίληψη της σχετικά με τη ζωή στο ίδρυμα μεταβάλλεται:

[Μερόπη]

Ξέρεις τι έλεγα βρε Σιμόνη; Αν παντρευτώ, και δεν ταιριάζω με τον άντρα μου και κάνω παιδιά θα κάνω οτιδήποτε, υπομονή για να κάτσω με τον άλλον και να έχω τα παιδιά μου. Σε ορφανοτροφείο δεν τα στέλνω εγώ τα παιδιά μου, έλεγα... Το έλεγα! Και η αλήθεια είναι ότι έχω δείξει τόσο αγάπη στα παιδιά μου, δηλαδή αγάπη που μου λέει ο γιος μου "Ρε μάνα, με έχεις κουράσει με αυτή την αγάπη σου που μου δειξες."... Δηλαδή, και ο άντρας μου το είχε παράπονο: "Αγαπάς πιο πολύ τα παιδιά σου από μένα!"... Του λέω: " Τα παιδιά μου τα έβγαλα μέσα από την κοιλιά μου. Άντρα ξανακάνω, παιδιά ξανακάνω;" , του 'λεγα. Το είχε παράπονο... του λέω "Μην παραπονιέσαι..." , λέει: "Δίκιο έχεις, έχεις περάσει πολλά, γι' αυτό αγαπάς τα παιδιά πιο πολύ". Μα κι εσένα σ' αγαπάω αλλά τα παιδιά είναι άλλο πράμα, είναι από μέσα σου βγαλμένα, τα έχεις μεγαλώσει... Η μάνα μέχρι να πεθάνει και να κλείσει τα μάτια της, είναι πάνω από τα παιδιά της. Δηλαδή, πως κάταν τα λάθη τότε οι γονείς και αφήναν τα παιδιά τους και τα στέλναν στο Ορφανοτροφείο, δεν ξέρω... Δεν ξέρω, δεν ξέρω, δεν ξέρω. Και το είχα πει αυτό, "εγώ αν παντρευτώ, και δεν ταιριάζω με τον άντρα μου, θα κάνω υπομονή για τα παιδιά μου. Να έχουν τον πατέρα και τη μάνα". "Στο ορφανοτροφείο εγώ δεν τα στέλνω τα παιδιά μου!", έλεγα... [...] Κοίταζε και καλά περάσαμε... Στην αρχή περάσαμε άσχημα. Αλλά και μετά περάσαμε καλά²⁸⁸.

[Κατερίνα]

-Τι χάσατε κατά τη γνώμη σας, ζώντας εκεί;

Τη μάνα μου. Τον μπαμπά μου το πήρα απόφαση ότι τον έχασα από το Θεό. Την μανούλα μου όμως... Αν ήμουν εγώ δεκαπέντε χρονών, δεν θα την άφηνα να ξενοδουλεύει. Θα πήγαινα εγώ να δουλέψω! Ήμουν α έξι

²⁸⁷ Βάσω, ό.π.

²⁸⁸ Μερόπη, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 22/01/2021.

χρονών... Άλλοι με ορίζανε. Αλλά έστω και όταν βγήκα, και την αγκάλιασα και με αγκάλιασε, σώθηκε η γυναίκα. Την έλεγα, κουράζεσαι λίγο που κάνεις το φαΐ, δεν την άφηνα να κάνει δουλειές, γιατί εμείς στο ορφανοτροφείο μάθαμε από δουλειά... Να αστράφτουνε! Είχαμε μάθει, από καθαριότητα, μάθαμε. Γιατί όλο εμείς το καθαρίζαμε το ίδρυμα. Με νεράκι τα τζάμια, κι όμως τα τζάμια γυαλίζανε, το πάτωμα με το νερό, κι όμως περπατούσε και έβλεπες το πρόσωπό σου. Τόσο καθαρό. Τα σανίδια μέσα που κοιμόμασταν, αστράφτανε. Τα πάντα, τα πάντα αστράφτανε! [...] Είναι πολύ δύσκολα άμα είσαι ορφανό, γι' αυτό έδωσα πολλή αγάπη στα μωρά μου, που δεν λέγεται... Δεν περιγράφεται. Δούλεψα πολύ σκληρά και ο πιο πλούσιος του νησιού, δεν έβαλε τα ρούχα που έβαλε ο δικός μου ο γιος! Το πιστεύεις; [...] . Τόση αγάπη δώσαμε στα παιδιά μας... Δώσαμε πολλή αγάπη, εγώ δηλαδή νιώθω ό,τι τα έδωσα, όσο μπορούσα.

-Νιώσατε δηλαδή αυτή την ανάγκη να δώσετε αγάπη;

Ναι, επειδή μου έλειψε η αγάπη. Κι ακόμα μου λείπει... Γιατί δεν βρήκα στη ζωή μου αγάπη. Τσαλαπάτημα όσο μπορούσε ο καθένας. Ήταν πιο σκληρή η ζωή έξω, παρά στο ορφανοτροφείο. Πιο σκληρή είναι έξω... Καλά που μάθαμε τα γράμματα, κι αυτά μας σώσαν. Δοξάζω το Θεό. Να σου πω, πιο πολύ κακία βρήκα έξω, παρά εκεί μέσα... Εκεί ήταν η ορφάνια σου. Όταν βγαίνει ένα μωρό και δεν έχει δουλειά, και δεν έχει σπίτι, ποιος το θέλει; Να τα λέμε όμορφα... [...] Η οικογένεια είναι άλλο πράμα, ιερό πράμα η οικογένεια^{289, 290}.

Η φυσικότητα του μητρικού «φίλτρου» και η αξία του συγγενικού μοντέλου τίθενται μέσω αυτών των μαρτυριών υπό αμφισβήτηση ενώ παράλληλα ενδυναμώνονται από τους λόγους των πρώην τροφίμων, πλέον μητέρων, όταν μιλούν για τη δική τους οικογένεια αλλά και για τη στέρηση της οικογενειακής θαλπωρής. Η εμπειρία του ιδρύματος και του αποχωρισμού από τη μητέρα, τις κάνει να αναλογίζονται με άλλον τρόπο τη μητρότητα. Η αγάπη που στερήθηκαν, η αγκαλιά της μητέρας που τους έλειπε, επιστρέφει σε αυτές ως χρέος, ως καθήκον: Η προστασία και η φροντίδα προς τα παιδιά τους θεωρείται απαραίτητη γι' αυτές. Η ένωση αίματος, η σωματική ένωση και δεσμός μητέρας-παιδιού θεωρούνται από τις ίδιες αδιαμφισβήτητες αξίες και ο αποχωρισμός αδιανόητος. Από την αναζήτηση της μητρικής αγάπης από τη δική τους μητέρα, περνούν στην ανάληψη όλων των μητρικών καθηκόντων, με σκοπό να δώσουν στα παιδιά τους αυτό που στερήθηκαν οι ίδιες. Θέτουν ως σκοπό της ζωής τους να γίνουν «καλές» και «άξιες» μητέρες, να δώσουν επαρκή προστασία στα παιδιά τους, να τα διαφυλάξουν από τα συναισθήματα έλλειψης και στέρησης τα οποία οι ίδιες βίωσαν. Τα κενά της μητρικής φροντίδας καλύπτονται αναδρομικά από τις ίδιες στο ρόλο πλέον της μητέρας. Αυτό που νιώθουν ότι τους πήραν, τους στέρησαν, το δίνουν με μεγαλύτερο πάθος και σε μεγάλες ποσότητες οι ίδιες στα παιδιά τους, αλλά και στην ίδια τους τη μητέρα, στην περίπτωση της Κατερίνας. Στην περίπτωση της Βάσως, η σύνδεση μητέρας-παιδιού

²⁸⁹Σύμφωνα με τους Loizos-Papataxiarchis (1991), οι έννοιες της οικογένειας και της συγγένειας είναι εμβληματικές για τη διαμόρφωση της δράσης και της προσωπικότητας, αλλά και του φύλου στην Ελλάδα. Βλ. Loizos P. Papataxiarchis E. (επιμ.) 1991. *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

²⁹⁰ Κατερίνα, 74 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση 09/02/2021.

απομυθοποιείται, χάνει την ισχύ που της έχει αποδοθεί και η ίδια αναζητά εναλλακτικούς τρόπους να νιώσει γεμάτη και χαρούμενη.

Για τη Μερόπη η εμπειρία του ιδρύματος είναι καθοριστική για τη μετέπειτα ζωή της, για τη διαμόρφωση της κοινωνικής και ταυτότητας και υποκειμενικότητας, ενώ το γεγονός ότι έζησε στο ίδρυμα, η «διαφορετικότητά» της είναι ορατή, σαν μια μορφή «στίγματος»²⁹¹. Οι μνήμες επανέρχονται ξανά και ξανά, σε κάθε έκφανση της ζωής τους, και οι ίδιες δημιουργούν συνδέσεις με το παρελθόν, ώστε να μην ξεχάσουν. Δημιουργούν τρόπους να θυμούνται, επαναλαμβάνοντας πρακτικές και μοτίβα που έμαθαν στο ίδρυμα, δημιουργώντας με αυτό τον τρόπο ενθύμια, και αναβιώνοντας τις παιδικές και εφηβικές τους εμπειρίες:

[Μερόπη]

-Εσείς μείνατε μέχρι τα δεκαεφτά σας μέσα έτσι;

Μέχρι τα δεκαεφτά. Μπορούσα να κάτσω και μέχρι τα δεκαεννιά, και δεν έκατσα η χαζή. Χαζομάρα μου ήταν, βιάστηκα. Αφού έκατσα πέντε χρόνια, κάτσε άλλα δύο! Να σου πω... όταν ήρθα μες στον [όνομα πόλης], εγώ ήμουν διαφορετική από τις άλλες, και είμαι. Ξεχωρίζω... Γιατί έζησα διαφορετικά στη Χίο, αυτό το εκτιμάω και μου το λένε. «Εσύ επειδή δεν έζησες στον [όνομα πόλης], είσαι διαφορετική..». Είμαι αξιογάπητη εδώ πολύ, όλες οι γυναίκες, όλος ο κόσμος με αγαπάει. Έχω δώσει καλές εντυπώσεις. Και νοικοκυρά; Δεν πιάνομαι, πρώτη νοικοκυρά! Τρέλα με τη νοικοκυροσύνη, όταν σου λέω τρέλα... τρέλα! Αρρώστια! Είμαι τώρα εβδομήντα δύο, άμα έρθεις και δεις το σπίτι μου θα πεις «Εσύ το καθαρίζεις, εσύ το φτιάχνεις;». Εγώ! [...] Θυμάμαι στο Ορφανοτροφείο περνούσε η Λουκία, και έλεγχε τα δωμάτια μας, και εκεί στα δωμάτια να δει αν είναι καθαρό το παράθυρο, ανάμεσα εκεί που άνοιγε και έκλεινε. Θυμάμαι, κι άμα ήτανε βρώμικο φώναζε «Δεν το καθαρίσατε καλά!». Και τώρα καθαρίζω έτσι και τα δικά μου, και τα κοιτάω, και την θυμάμαι ακόμα! (Γέλια). Κι από εκεί μάθαμε νοικοκυροσύνη η αλήθεια...

[...] Κοίταζε περάσαμε και άσχημες στιγμές σαν παιδιά, αλλά περάσαμε και ωραίες στιγμές. Εγώ δεν θα ξεχάσω ποτέ μου όταν έρχονται οι Χαιρετισμοί, κάθε Παρασκευή, δεν θα ξεχάσω ποτέ μου, τα ξέρω τα λόγια απ' έξω... Που πηγαίναμε κα ψέλναμε, είχε κάνει χορωδία η Δ. που σου είπα, δεν θα το ξεχάσω αυτό... Και μέχρι τώρα μ' αρέσει, δεν θα χάσω την Παρασκευή μου... Μας πηγαίνουν στην εκκλησία, πως να στο πω. Μας δίνουν πράγματα για να γίνουμε ανθρώποι σωστοί, καλοί, κατάλαβες; Ντάξει, είχανε παραξενιές, όλοι έχουμε παραξενιές και νεύρα... Και θα φωνάζανε και θα

²⁹¹ Βλ. Goffman E., 2001. *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας* (μτφ. Δήμητρα Μακρυνιώτη). Αθήνα: Αλεξάνδρεια: «Όταν το στίγμα ενός ατόμου είναι πολύ ορατό, η επαφή και μόνο με τους άλλους το κάνει γνωστό. Όμως, το αν οι άλλοι γνωρίζουν για το στίγμα του ατόμου θα εξαρτηθεί από έναν επιπρόσθετο παράγοντα, πέρα από την τωρινή ορατότητά του, δηλαδή, από το αν γνωρίζουν ήδη ή όχι κάτι γι' αυτόν - κι αυτό μπορεί να στηρίζεται σε κουτσομπολιά ή σε προηγούμενες επαφές μαζί του κατά τις οποίες το στίγμα του ήταν ορατό», σ.119

*μας μαλώνανε, έτσι δεν είναι; Εμ, έτσι είναι... Μου λείπει η Χίος πολλές φορές, μου λείπει.*²⁹²

[Ελένη]

*Μου θύμισες τώρα αρκετά, που τα είχα ξεχάσει. Και τώρα που ξαναβρεθήκαμε [με τις πρώην τροφίμους], πήγαμε και στο Ναγό εκδρομή... Όπως πηγαίναμε παλιά. Και με το λεωφορείο, τραγουδούσαμε τα τραγούδια που λέγαμε τότε... Με αυτές που ήταν φίλες μας έχουμε ακόμα επαφή*²⁹³.

Η Χριστίνα, στα τελευταία λεπτά της συζήτησής μας, μου δήλωσε τη μεγάλη στεναχώρια και απογοήτευση που ένιωσε, όταν κατά την επίσκεψη της μετά από χρόνια στο ίδρυμα, αντίκρυσε ένα τελείως διαφορετικό τοπίο άδειο, «χωρίς ζωή» και χωρίς φροντίδα. Σύμφωνα με τον Αντώνη Λιάκο, η μαρτυρία μπορεί να πάρει τη μορφή της αντίστασης στο θάνατο και στην εξαφάνιση. «Τα ερείπια ως σημείο νοσταλγίας αποτελούν το μεταιχμιακό σημείο στο οποίο το εμφανές και το αφανές, η παρουσία και η απουσία, η αποξένωση του παρελθόντος και η συμφιλίωση μ' αυτό, η συνέχεια και η ασυνέχεια διασταυρώνονται». Αυτή η «αύρα της αποξένωσης μεταστοιχειώνεται σε αύρα της συμφιλίωσης μέσω της μελαγχολίας»²⁹⁴. Η αίσθηση αυτή της εγκατάλειψης, της ερήμωσης, στοίχιζε στη Χριστίνα, όπως και στα υπόλοιπα κορίτσια οι οποίες μου περιέγραψαν το ίδιο συναίσθημα, καθώς οι εικόνες και οι μνήμες που είχαν από το χώρο του ιδρύματος διέφεραν πολύ από αυτό που αντίκρυσαν χρόνια μετά, στο χώρο που πλέον ανήκει στο πανεπιστήμιο:

[Χριστίνα]

*Παιδί μου ήτανε ένας παράδεισος, μέχρι και φραουλίτσες είχαμε! Στην άκρη, που είναι το δάσος, όπως ανεβαίνεις αριστερά έχει ένα παρτεράκι μακρόστενο, μέχρι και αγκινάρες είχαμε! Και τώρα είναι ξεραϊλα... Περνάγανε απ' έξω, οι αγγελικές μοσχομύριζαν, τα τριαντάφυλλα μοσχομύριζαν... Μοσχομύριζε η γειτονιά! Το τι καϊσία έκανε η καϊσιά, άλλο πράγμα! Η ρεγκλοτιά; Άλλο πράγμα! Και τώρα να μην υπάρχει φύλλο; Ούτε καν παγκάκια; Για όνομα του Θεού... [...] Εγώ, όταν μπήκα, τώρα που ξαναμαζευτήκαμε, και δεν είδα "Μιχάλειον", τρελάθηκα, λέω έπρεπε να λένε "Μιχάλειον Πανεπιστήμιο Χίου". Αυτός το 'χτισε! Εγώ θα πάω και θα το εισηγηθώ σου μιλάω ειλικρινά, και θα το βγάλω και στις χιώτικες εφημερίδες. Θα το κάνω Σιμόνη μου, θα το κάνω.*²⁹⁵

Το αίτημα της Χριστίνας συνδέεται με την ενίσχυση και διατήρηση της μνήμης των εμπειριών και των βιωμάτων των παιδιών που έζησαν εκεί, τη δημιουργία ενός μνημείου, αλλά και την απότιση φόρου τιμής σε αυτόν που έχτισε το κτίριο.

²⁹² Μερόπη, 73 ετών. Συνέντευξη στη Σιμόνη Γεωργίτση, 22/01/2021.

²⁹³ Ελένη, 72 ετών. Συνέντευξη με τη Σιμόνη Γεωργίτση, 20/01/2021.

²⁹⁴ Λιάκος Αντώνης, 2007 ό.π., σ. 192-193. Υπογραμμίσεις του κειμένου.

²⁹⁵ Χριστίνα, 73 ετών. Συνέντευξη με τη Σιμόνη Γεωργίτση, 16/01/2021.

Συνδέεται επίσης με το φόβο της αποξένωσης, και της αμνησίας. Με την αγωνία να ξεχαστούν οι ιστορίες των κοριτσιών που έζησαν εκεί και οι φωνές τους να μπου σε σίγαση, η εμπειρίες τους, οι γεύσεις, οι μυρωδιές, να κλειδωθούν δια παντός στο ντουλάπι της λήθης.

[Ελένη]

[...] Κοίταζε να δεις... Η γνώμη μου τώρα είναι, όχι μόνο εμένα και όλων των παιδιών που ζήσαμε εκεί μέσα, [...] ότι καλύτερα είναι ένα ίδρυμα που λένε, έχει ιδρυματοποίηση, κάτι τέτοια τα οποία, αυτά είναι μόνο στα χαρτιά. Όποιος ζήσει, ζήσει όλη την κατάσταση... Το παιδί, αυτή η ιδρυματοποίηση που λένε οι ψυχολόγοι και λοιπά, είναι επειδή έχει background, δηλαδή έχει από το σπίτι κάποιο πρόβλημα και μπήκε μέσα... Δεν είναι επειδή είναι στο ίδρυμα. Και αυτό νομίζω ότι έχει μπλεχτεί και το λένε, διότι όλες, οι περισσότερες κοπέλες, αυτό συμφωνήσαμε τότε που ήρθανε εδώ ότι, σου λέει προκειμένου να είμαστε σε ένα σπίτι που μπορεί να είναι μεθύστακας ο πατέρας, να χτυπάει τη μάνα, να βλέπω αυτό, δεν είμαι καλύτερα στο ίδρυμα να μην έχω άνθρωπο να φοβάμαι από πάνω; Ότι τώρα θα 'ρθει στο σπίτι να σε χτυπήσει, ή να υπάρχει φτώχεια, μιζέρια, ή οτιδήποτε άλλο... Ναι, να έχεις ένα υγιές σπίτι είναι καλύτερο απ' όλα! Ναι, αλλά εάν... εάν δεν το έχεις, η γνώμη μου, εκεί μέσα ξεχνιέσαι, μαθαίνεις να είσαι δυναμικός άνθρωπος... Αυτό.

Η τελευταία αυτή φράση της Ελένης, με αφύπνισε ερευνητικά καθώς λειτούργησε ως μια υπενθύμιση αλλά και ως μια συμβουλή: Μου υπενθύμιζε να διατηρήσω κριτική στάση στην ανάγνωση και ανάλυση των μαρτυριών, αλλά και στην αποκρυπτογράφηση του κυρίαρχου λόγου. Με συμβούλεψε με τον τρόπο της, να μην λάβω εκ προοιμίου, την πραγματικότητα και το βίωμα της ορφάνιας, του ιδρύματος, της οικογενειακής απόστασης, ως έννοιες με αρνητικά συμφραζόμενα. Οι μαρτυρίες και οι εμπειρίες των γυναικών, θα πρέπει να αναλυθούν η καθεμία στα πλαίσια μέσα στα οποία διαμορφώθηκαν, βιώθηκαν και συνεχίζουν να βιώνονται μέσω της ανάμνησης, της λήθης και των σιωπών.

Η μελέτη και παράθεση των μαρτυριών των γυναικών που έζησαν στο ίδρυμα, είχε ως στόχο την ανάδειξη της δικής τους υποκειμενικής οπτικής και ανάμνησης των βιωμάτων τους. Η καθεμία από τη δική της σκοπιά, με τις δικές της παροντικές προσλαμβάνουσες και κοινωνικά πλαίσια που την καθόρισαν, μου αφηγήθηκε τη δική της ιστορία από το ίδρυμα αλλά και έξω από αυτό. Οι μνήμες των γυναικών αυτών δεν είναι φυσικά αποκομμένες από την παροντική υποκειμενικότητα που έχουν διαμορφώσει, ούτε επιχειρούν να αγγίξουν κάποια «αντικειμενική» αλήθεια. Είναι άμεσα συνυφασμένες με το παρόν της κάθε πληροφορήτριας αλλά και του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο ζει και διαμορφώνει την ταυτότητά της. Οι μαρτυρίες τους αλλά και η ανάλυση μου- η οποία αποτελεί τη δική μου υποκειμενική ματιά και σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να συνδεθεί με τα δικά τους κίνητρα και αντιλήψεις- συνδέθηκαν και μελετήθηκαν υπό το πρίσμα των εννοιών και αντιλήψεων που αφορούν τη σημασία της οικογένειας, τη σχέση μητέρας-παιδιού, τον παράγοντα του φύλου, τις κοινωνικές περιστάσεις της υπό μελέτη εποχής, και

σίγουρα την ηλικία στην οποία βρίσκονταν οι τρόφιμοι τότε αλλά και σε αυτήν που βρίσκονταν τη στιγμή της συνέντευξης μας.

Η παράθεση των αποσπασμάτων από το αρχείο των πρακτικών των συνεδριάσεων της Δ. Επιτροπής του Ορφανοτροφείου, αποσκοπεί στη μελέτη και στην ανάδειξη της σκοπιάς των από τα άνω: των λόγων δηλαδή του προσωπικού, στους οποίους συχνά αντικατοπτριζόταν ο κυρίαρχος λόγος περί γυναικείας ηθικής και εκπαίδευσης, ελληνικής φιλανθρωπίας και παιδικής προστασίας, αλλά και οι αντιλήψεις σχετικά με τις συγγενικές και οικογενειακές σχέσεις. Η παράθεση αποσπασμάτων των αρχείων δεν είχε ως στόχο να αντικρούσει ή να αναιρέσει οποιαδήποτε μαρτυρία των πρώην τροφίμων, αλλά ούτε και το αντίστροφο. Πρόθεσή μου ήταν οι δύο σκοπιές, οι οποίες σε πολλές περιπτώσεις ταυτίστηκαν, να τεθούν σε έναν διάλογο μέσω του οποίου να καταφέρουμε να δούμε με ποιο τρόπο και με τι εργαλεία αντιλαμβανόταν από τη μία ο λόγος των αρχών τα απροστάτευτα παιδιά και από την άλλη, με ποιο τρόπο τα ίδια τα παιδιά βίωσαν την εισαγωγή τους στο ίδρυμα, τι σχέσεις κατάφεραν να δημιουργήσουν, και με ποιο τρόπο διατήρησαν αυτές τις σχέσεις μέσα στο πέρασμα του χρόνου.

Κλείνω αυτήν την εργασία, με την ελπίδα ότι σεβάστηκα τις ιστορίες των γυναικών, όπως μου παραδόθηκαν· με την ελπίδα ότι αυτό εδώ το εγχείρημα θα αποτελέσει ένα μικρό δείγμα ενθυμίου γι' αυτές που τόσο απλόχερα μου κατέθεσαν τις μαρτυρίες τους, άφησαν τα συναισθήματά τους να ξεδιπλωθούν μπροστά μου, κι ακόμα και αν δεν καταφέραμε να συναντηθούμε, μου άνοιξαν «το σπίτι τους» όπως και την καρδιά τους και με συγκίνησαν βαθιά, όσο κι αν προσπάθησα να το κρύψω. Γι' αυτές, για τη γιαγιά μου, και για όλες τις άλλες που η φωνή τους έμεινε και μένει σε σίγαση, με την ελπίδα ότι θα αρπάξουν την ευκαιρία να ακουστούν.

Απόσπασμα από την ομιλία της Ειρήνης Σιμούδη-Χαβιάρα, πρώην τροφίμου του ιδρύματος. Η ομιλία αυτή συντάχθηκε από την ίδια στα πλαίσια της εκδήλωσης συνάντησης και επανένωσης των πρώην τροφίμων του Μιχάλειου Ορφανοτροφείου που πραγματοποιήθηκε το 2010, στον ίδιο χώρο που πλέον ανήκει στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Την ευχαριστώ θερμά για την παραχώρηση.

Πέρασαν πολλά χρόνια από τότε, σαράντα - πενήντα -εξήντα, και ενήλικες πια ξαναγυρίσαμε ταπεινοί προσκυνητές στον τόπο που ονειρευτήκαμε, κλάψαμε, χαρήκαμε.

Το κτίριο αυτό, στέκει αγέρωχο, σαν να περίμενε αυτή την ημέρα. Ο τόπος αυτός είναι γεμάτος συναισθήματα, όνειρα, μνήμες, αφουγκραζόμαστε αυτή τη στιγμή τις παιδικές φωνές, τις δικές μας φωνές, τις φωνές από τις φίλες μας (Νίτσα σε ζητάει ο πατέρας σου, Ειρήνη ο παππούς σου, η θεία σου) και όταν το πλοίο άραζε την αυγή στο λιμάνι του νησιού κάποια χαροκαμένη μάνα ερχόταν να δει το παιδί της.

Κάθε παιδί μία ιστορία κι όμως τα μάτια ενός παιδιού ξέρουν να βλέπουν τον κόσμο χωρίς πικρία. Πόσα όνειρα πλάσαμε στα εφηβικά μας χρόνια, όταν η Αυγουστιάτικη πανσέληνος μας έβρισκε στα κρεβάτια μας, να ονειρευόμαστε τον άνθρωπο που θα μας έπαιρνε μακριά σ' άλλους κόσμους πιο δίκαιους, πιο ζεστούς, πιο ανθρώπινους.

Κάποια ανοιξιιάτικα βράδια, ο ήχος της κιθάρας, μας ζυπνούσε κάνοντας καντάδες με τραγούδια της εποχής, θυμίζοντας ότι η αγάπη είναι τροφή για την καρδιά μας.

[...]

Η χειρότερη στιγμή για όλες ήταν όταν άνοιγε η μεγάλη πόρτα της εισόδου του Ιδρύματος, για να μας φιλοξενήσει σ' αυτήν την τρυφερή ηλικία. Ο πόνος του χθες είναι δύναμη για το σήμερα κι αν τα όνειρά μας στις περισσότερες δεν έγιναν πραγματικότητα, σημασία έχει το ταξίδι προς την Ιθάκη, όπως λέει στο ποίημα του ο Καβάφης. [...]

Εμείς που ζήσαμε την εμπειρία του Ιδρύματος, λέμε καλύτερα ένα καλά οργανωμένο Ίδρυμα, παρά ένα προβληματικό οικογενειακό σπίτι.

Βιβλιογραφία

Αβδελά Έφη, 2013. *Νέοι εν κινδύνω»: Επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο*. Αθήνα: Πόλις.

Abrams Lynn, 2010. *Θεωρία Προφορικής Ιστορίας* (μτφ. Λουκάς Ρινόπουλος). Αθήνα: Πλέθρον.

Αθανασίου Αθηνά, 2013. «Γραμμές αίματος: επιτελώντας το σώμα του “δήμου”, υπολογίζοντας το χρόνο του “έθνους”». Στο Καντσά Βενετία (επιμ.), *Η μητρότητα στο προσκήνιο. Σύγχρονες έρευνες στην ελληνική εθνογραφία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 37-64.

Αλεξοπούλου Χριστίνα, 2012. «Ο ρόλος του αποδέκτη/παραλήπτη μαρτυριών ακραίου ψυχικού τραυματισμού στην πρακτική της προφορικής ιστορίας και της ανθρωπολογικής έρευνας». Στο Μπούσχοτεν Ρ. Βαν., Βερβενιώτη Τ. κ.α. (επιμ.). *Γεφυρώνοντας τις γενιές: διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21ο αιώνα. Προφορική ιστορία και άλλες βιο-ιστορίες*. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, σσ. 491-504.

Αριές Φιλίπ, 1990. *Αιώνες παιδικής ηλικίας* (μτφ. Αναστοπούλου Γ.). Αθήνα: Γλάρος.

Βαρίκα Ελένη, 2011. *Η εξέγερση των Κυριών. Η γένεση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα 1833-1907*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Βαρών Οντέτ, 1994. «Προφορική ιστορία: Η συγκρότηση και η επεξεργασία ενός αρχείου». Στο Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλλης Θ., (επιμ.), *Αφηγηματικότητα, Ιστορία και Ανθρωπολογία*. Πρακτικά διημερίδας: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη, σσ. 66-89.

Durkheim Emile, 2001. «Η ηθική διαπαιδαγώγηση». Στο Μακρυνιώτη Δήμητρα (επιμ.). *Παιδική Ηλικία*, Αθήνα: Νήσος, σσ. 317-345.

Εξερτζόγλου Χάρης, 2010. *Οι «χαμένες πατρίδες» πέρα από τη νοσταλγία. Μια κοινωνική-πολιτισμική ιστορία των Ρωμιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (μέσα 19^{ου}-αρχές 20ού αιώνα)*. Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.

Farge Arlette, 2004. *Η γέυση του αρχείου* (πρόλογος-μτφ. Ρίκα Μπενβενίστε). Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.

Foucault Michel, 2011 (1975). *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής* (μτφ. Τάσος Μπέτζελος). Αθήνα: Εκδόσεις Πλέθρον.

Ζιώγου-Καραστεργίου Σ., 1986. *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893)*. Αθήνα: Εκδόσεις Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς-ΙΑΕΝ.

Goffman Erving, 1994. *Άσυλα: Δοκίμια για την κοινωνική κατάσταση των ασθενών του ψυχιατρείου και άλλων τροφίμων*. Αθήνα: Ευρυαλός.

- 2001. *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας* (μτφ. Δήμητρα Μακρυνιώτη). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Goody Esther, 1971. «Forms of Pro-Parenthood: The sharing and substitution of parental roles». Στο Goody J. (επιμ.), *Kinship*. Αγγλία: Penguin Books, σσ. 331-345.

Halbwachs Maurice, 2013. *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης* (μτφ. Ελευθερία Ζέη). Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.

Θεοδώρου Βάσω, 1992. «Φιλανθρωπία και πόλη. Ορφανοί και άστεγοι παιδιά στον Πειραιά γύρω στο 1875». Στο *Μνήμων* (14), σσ.71-90. <https://doi.org/10.12681/mnimon.167>

- 1999α. «Ο λόγος των φιλανθρώπων για τα φτωχά και περιπλανώμενα παιδιά (1870-1900)». Στο Θεοδώρου Βάσω, Κοντογιάννη Βασιλική (επιμ.), *Το παιδί στη νεοελληνική κοινωνία (19^ο-20^{ός} αιώνας)*. Αξίες, αναπαραστάσεις, αποτυπώσεις. Πρακτικά Δημερίδας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α, σσ. 121-141.

- 1999β. «Πειθαρχικά συστήματα και εργασία στα ορφανοτροφεία το β' μισό του 19^{ου} αιώνα». Στο *Μνήμων* (21), σσ. 55-84. <https://doi.org/10.12681/mnimon.729>

- 2003. «Ερμηνευτικές προσεγγίσεις της φιλανθρωπίας. Από τον κοινωνικό έλεγχο στην αμοιβαιότητα». Στο *Μνήμων* (25), σσ.171-184. <https://doi.org/10.12681/mnimon.772>

James Allison, 2003. «Αφηγήσεις για το παιδί: χρονικές διαδικασίες στην παιδική ηλικία», Στο Μακρυνιώτη Δήμητρα (επιμ.). *Κόσμοι της παιδικής ηλικίας - Τοπικά δ'.* Αθήνα, Ε.Μ.ΕΑ: Νήσος, σσ. 187-204.

Καλλιγά Ελένη, 1990. *Η πρόνοια για το παιδί στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Ίδρυμα ερευνών για το παιδί- Εκδόσεις Δωδώνη.

Κάννερ Έφη, 1998. «Φιλανθρωπικός λόγος, ορφανά και αποκρυστάλλωση κοινωνικών ταυτοτήτων στην Ελληνορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης (1861-1912)». Στο *Οι χρόνοι της Ιστορίας. Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας*. Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Εκδόσεις Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς-ΙΑΕΝ, σελ. 201-211.

- 2004. *Φτώχεια και Φιλανθρωπία στην Ορθόδοξη κοινότητα της Κωνσταντινούπολης (1753-1912)*. Αθήνα: Εκδόσεις Κατάρτι.

Κορασίδου Μαρία, 1995. *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19^ο αιώνα*. Αθήνα: Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός.

Leydesdorff S., Passerini L., Thompson P.(επιμ.), 1996. *Gender and Memory* (τ. IV). New York: Oxford University Press, σσ. 1-16, 165-185.

Λιάκος Αντώνης, 2007. *Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία*; Αθήνα: Πόλις.

Loizos Peter, Papataxiarchis Evthymios (επιμ.) 1991. *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Μακρυνιώτη Δήμητρα, 2003. «Ζητήματα διαχείρισης της παιδικής ηλικίας: ασάφειες και αντινομίες». Στο Μακρυνιώτη Δήμητρα (επιμ.). *Κόσμοι της παιδικής ηλικίας - Τοπικά δ'.* Αθήνα, Ε.Μ.ΕΑ: Νήσος, σσ. 23-44.

Μπακαλάκη Αλεξάνδρα, Ελεγκίτου Ελένη, 1987. *Η εκπαίδευση «εις τα του οίκου» και τα γυναικεία καθήκοντα. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους έως την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929.* Αθήνα: ΙΑΕΝ.

Μπενβενίστε Ρίκα, 1994. «Αφήγηση και Ιστορία: Μια εισαγωγή στη συζήτηση περί αφηγηματικότητας στην Ιστορία». Στο Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλλης Θ. (επιμ.), *Αφηγηματικότητα, Ιστορία και Ανθρωπολογία.* Πρακτικά διημερίδας: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη, σσ. 1-25.

- 1999. «Μνήμη και Ιστοριογραφία». Στο Μπενβενίστε Ρ., Παραδέλλης Θ. (επιμ.). *Διαδρομές και τόποι της μνήμης. Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις.* Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σσ. 11-25.

Μπρούσκου Αίγλη, 2015. «Λόγω της κρίσεως σας χαρίζω το παιδί μου». *Η διακίνηση των παιδιών στην ελληνική κοινωνία του 20ού αιώνα. Το παράδειγμα του Δημοτικού Βρεφοκομείου Θεσσαλονίκης «Άγιος Στυλιανός».* Θεσσαλονίκη: Εντόμω ΣΥΜΕΠΕ.

Πασσερίνι Λουίζα, 1998. *Σπαράγματα του 20^{ου} αιώνα. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία* (μτφ. Βαρών-Βασάρ Οντέτ). Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.

Strathern Marilyn, 2011. «What is a parent? ». Στο *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 1 (1), σσ. 245–278.

Thompson Paul, 2002 (1978). *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική Ιστορία* (μτφ. Μπούσχοτεν Ρ.Β., Ποταμιάνος Ν.). Αθήνα: Πλέθρον.

Τσακουρής Κυριάκος, 1995. *Η φιλανθρωπία στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Συγκρότηση και λειτουργία. Η περίπτωση της Αθήνας και του Πειραιά.* Διδακτορική διατριβή.

Van Gennep Arnold, 2016. *Τελετουργίες διάβασης: συστηματική μελέτη των τελετών* (μτφρ. Θεόδωρος Παραδέλλης). Αθήνα : Ηριδανός.

Φουρναράκη Ελένη, 1999. «Περί μορφώσεως ‘χρηστών μητέρων’ και εκπαιδύσεως ‘μελλόντων πολιτών’: Έμφυλοι λόγοι στην ελληνική εκπαίδευση τον 19^ο αιώνα». Στο Θεοδώρου Β., Κοντογιάννη Β. (επιμ.), *Το παιδί στη νεοελληνική κοινωνία, 19^{ος}-20ός αιώνας. Αξίες, αναπαραστάσεις, αποτυπώσεις.* Πρακτικά Διημερίδας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α, σσ.73-120.

Χαντζαρούλα Ποθητή, 2012α. «Η κοινωνική διάσταση της μνήμης στις μαρτυρίες των εβραίων επιζώντων του Ολοκαυτώματος». Στο Μπούσχοτεν Ρ. Βαν., Βερβενιώτη Τ. κ.α. (επιμ.). *Γεφυρώνοντας τις γενιές: διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21ο αιώνα. Προφορική ιστορία και άλλες βιο-ιστορίες.* Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Βόλος. σσ. 217-234.

- 2012β. *Σμιλεύοντας την υποταγή. Οι έμμισθες εργάτριες στην Ελλάδα το πρώτο μισό του εικοστού αιώνα* (πρόλογος: Luisa Passerini). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Πηγές

Γενικά Αρχεία του Κράτους-Αρχεία Ν. Χίου, *Πρακτικά Συνεδριάσεων Διοικητικής Επιτροπής Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου*,

- Βιβλίο Πρακτικών 1924-1935
- Βιβλίο Πρακτικών 1951-1956
- Βιβλίο Πρακτικών 1956-1961
- Βιβλίο Πρακτικών 1961-1965
- Βιβλίο Πρακτικών 1965-1969
- Βιβλίο Πρακτικών 1968-1972
- Βιβλίο Πρακτικών 1972-1977
- Βιβλίο Πρακτικών 1977-1980

Γενικά Αρχεία του Κράτους-Αρχεία Ν. Χίου, Αρχείο Εθνικού Μιχάλειου Ορφανοτροφείου Θηλέων Χίου, *Μητρώο Ορφανών 1924-1986*.